

T.C.
KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE KÜRESELLEŞME BÖLÜMÜ

**İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI
TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ YAŞAMA GEÇİŞDEKİ
DIŞ ETKENLER**

Yüksek Lisans Tezi

MÜCAHİT KARLI

İstanbul, 2008

T.C.
KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE KÜRESELLEŞME BÖLÜMÜ

**İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI
TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ YAŞAMA GEÇİŞDEKİ
DIŞ ETKENLER**

Yüksek Lisans Tezi

MÜCAHİT KARLI

Danışman: DOC. DR. LEVENT ÜRER

İstanbul, 2008

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
KISALTMALAR.....	IV
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DEMOKRASİNİN GELİŞİM SÜRECİ

1.1 OSMANLI DÖNEMİ DEMOKRATİKLEŞME ADIMLARI.....	3
1.1.1 I. Meşrutiyet.....	4
1.1.2 II. Meşrutiyet.....	6
1.1.2.1 II. Meşrutiyetle Birlikte Çok Partili Yaşam Denemeleri.....	7
1.1.2.2 İttihat ve Terakki.....	8
1.2 OSMANLI SONRASI YENİ TÜRK DEVLETİ.....	10
1.2.1 1921 ANAYASASI.....	11
1.3 SALTANATIN KALDIRILMASI VE CUMHURİYET.....	12
1.3.1 Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurulması.....	14
1.3.2 Halifeliğin Kaldırılması.....	15
1.3.3 1924 Anayasası.....	17
1.3.4 Halk Fırkası.....	18
1.3.5 Devrimlere Karşı Tepkiler.....	19
1.4 CUMHURİYET SONRASI ÇOK PARTİLİ DENEMELER.....	20
1.4.1 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası.....	20
1.4.2 Serbest Cumhuriyet Fırkası.....	22
1.5 TEK PARTİ REJİMİNİN YERLEŞMESİNDEKİ DIŞ ETKENLER.....	23

İKİNCİ BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI YENİ DÜNYA DÜZENİ VE TÜRKİYE

2.1. ULUSLARARASI ORTAM VE TÜRKİYE.....	28
2.2. TÜRKİYE ÜZERİNDE SOVYET TEHTİDİ.....	30
2.2.1. 1925 Tarihli Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşmasının Tek Yanlı Feshi...30	
2.2.2. Sovyetlerin Türkiye'den, Toprak ve Üs Talebi.....31	
2.2.3. Sovyet İstekleri Karşısında ABD'nin Türkiye'ye Yaklaşımı.....34	
2.3. SAN FRANİSCO KONFERANSI.....	35
2.3.1. Tek Parti Yönetiminde Liberalleşme Eğilimi.....36	
2.3.2. İnönü'nün Demokrasi Sözü.....37	
2.4. POTSDAM KONFERANSI.....	37
2.4.1. Potsdam Konferansında Boğazlar Sorunu.....37	
2.4.2. Sovyetlerin Türkiye Üzerinde Yeni Girişimleri.....39	
2.5. TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇME ÇABALARI.....	42
2.6. SAVAŞI SONRASI MUHALEFETİN BELİRGİNLEŞMESİNE YOL AÇAN SEBEPLER.....	43
2.6.1. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu.....45	
2.6.2. Bütçe Kanunu Görüşmeleri.....47	
2.6.3. 4'lü Takrir.....49	
2.6.4. Birleşmiş Milletler Anayasasının Mecliste Onaylanması.....50	
2.7. CHP'DE OLUŞAN MUHALEFETİN PARTİDEN İHRACI.....	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYEDE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ

3.1. MUHALEFET PARTİLERİNİN KURULUŞU.....	55
3.1.1. İlk Muhalif Parti Milli Kalkınma Partisi.....	55
3.1.2. Demokrat Partinin Kuruluşu.....	56
3.2. DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE CHP NİN UYGULAMALAR.....	59
3.2.1. Milli Şefliğin Kaldırılması.....	59
3.2.2. CHP'nin Liberalleşme Atağı.....	60
3.3. 1946 SEÇİMLERİ VE RECEP PEKER HÜKÜMETİ.....	62
3.3.1. 1946 Seçimleri Öncesi Siyasal Durum.....	64
3.3.2. 21 Temmuz Seçimleri.....	66
3.3.3. Seçim Sonrası Yaşanan Gelişmeler.....	68
3.3.4. Recep Peker Hükümeti ve 7 Eylül Kararları.....	68
3.3.5. 12 Temmuz beyannamesi.....	71
3.3.6. Peker Hükümetinin Düşürülmesi.....	73
3.4. TÜRKİYE-ABD YAKINLAŞMASI.....	75
3.4.1. Amerikan Gemilerinin İstanbul Ziyareti.....	76
3.4.2. Truman Doktrini.....	78
3.4.2.1. Türkiye Açısından Nedenler.....	80
3.4.2.2. Truman Doktrininin Türkiye Açısından Sonuçları.....	82
3.4.3. Marshall Planı.....	84
3.4.3.1. Marshall Planı ve Türkiye.....	86
3.4.3.2. Marshall Planının Türkiye'de Yorumlanması.....	88
SONUÇ.....	90
KAYNAKÇA.....	95

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
age.	Adı geçen eser
A.Ü.	Ankara Üniversitesi
bk	Bakınız
böl	Bölüm
bs	Baskı, basım
C	Cilt
CEEC	Avrupa Ekonomik İşbirliği Komitesi
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	Çeviren
DP	Demokrat Parti
IMF	International Monetary Fund (Uluslar arası Para Fonu)
MKP	Milli Kalkınma Partisi
OECD	Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	Türkiye Cumhuriyeti
TCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
T.T.K.B	Türk Tarih Kurumu Basımevi
s	Sayfa
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Mücahit KARLI
Anabilim Dalı	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Programı	: Uluslar arası İlişkiler ve Küreselleşme
Tez Danışmanı	: Doc. Dr. Levent ÜRER
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans - Ocak 2008
Anahtar Kelimeler	: Çok Partili Yaşam, Demokrasi

ÖZET

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI ÇOK PARTİLİ YAŞAMA GEÇİŞTEKİ DIŞ ETKENLER

Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde çok partili yaşam denemeleri görülmekle beraber, gerçek manada çok partili yaşama İkinci Dünya Savaşı sonrası geçilmiştir. Çalışmamızda, uluslararası ortamın değişmesi ve Sovyetlerin Türkiye üzerinde oluşturduğu baskının, Tek Parti yönetiminin bu kararı almasında büyük bir etken olduğu, üzerinde durulmuştur. Çalışmamız bir dönem incelemesi olmakla birlikte, zaman dizinsel bir yaklaşım temel alınmıştır. Osmanlı ile başlayan ve Cumhuriyet'in ilk dönemiyle devam eden çok partili yaşam denemeleri, iktidarda bulunan parti otoritesi tarafından, muhalefet partilerinin ortadan kaldırılmasıyla, iktidarı elinde tutma eğilimleri görülmüştür. İkinci Dünya savaşı sonrası iktidar, demokratikleşme yönünde adımlar atmış, Cumhuriyet Halk Partisi çok partili yaşama geçişin önünü açmakla birlikte, karşısında kurulacak partinin, iktidarını devam ettirme adına, kendi içerisinde oluşması yolunu seçmiştir. Nihayetinde, Sovyet baskısıyla bunalan tek parti iktidarının, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin desteğini arkasına almak adına, demokratikleşme yolunu seçmiş olduğu sonucuna varılmıştır.

GENERAL INFORMATION

Name & Surname	:Mücahit KARLI
Department	:Institute of Social Sciences
Program	:International Relations and Globalization
Thesis Consultant	:Ass.Prof. Dr. Levent ÜRER
Type and Date of Thesis	:Post Graduate - January2008
Key Words	:Multi-party Way of Living, Democracy

ABSTRACT

EXTERNAL FACTORS İNFLVENCING TRANSITION TO MULTI-PARTY POLITICS AFTER WORLD WAR II

Although attempts were made for transition to multi-party way of living during the reign of the Ottoman Empire and the early stages of the Turkish Republic, the multi-party system was earnestly established only after World War II. In our study, we elaborated on the fact that changes occurring in the international arena and the pressure exerted by the Soviet Republic on Turkey played an important role in compelling the single-party government to take this step. Although our study involves the examination of a particular period, it is based on a chronological approach. Attempts for multi-party way of living which first begun during the Ottoman era and continued into the early stages of the Republic all ended up with the elimination of opposing parties by the ruling political party with the purpose of holding on to government and thus power. After World War II, the ruling party has taken steps towards democratization and, in spite of paving the way for the multi-party system; the Republican People's Party opted to have the opposing party established by its own members in an attempt to continue its dominance. Ultimately, it was concluded that the single-party government which felt suffocated by the pressure exerted by the Soviet Republic preferred democratization to gain the support of the United States of America and Britain.

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşının sonuçlanmasıyla birlikte, dünyada yeni bir dönem başlamıştır. Savaşın Müttefiklerin lehine sonuçlanmasıyla birlikte dünyada güç dengeleri değişmiş, savaş öncesi popüler olan Faşizm ve Nasyonal sosyalizm gibi totaliter rejimler yenilgiye uğramıştır. Aynı zamanda savaş öncesi düzenin güçlü devletlerinden olan İngiltere ve Fransa, savaştan yorgun ayrılmış, savaş sonrası dünya düzeninin arka planında yer almak durumunda kalmışlardır. Dünyada güç dengesi değişmiş, ABD ve SSCB ön plana çıkan iki süper güç haline gelmiştir. Sovyetler Birliği'nin savaştan galip ayrılması, Türkiye'yi yakından ilgilendirmekte, özellikle 1925 yılında imzalanan Türk-Sovyet Dostluk ve Barış anlaşmasının Sovyetler tarafından tek taraflı feshiyle birlikte, beraberinde gelen Sovyet baskıları Türkiye üzerinde oldukça yoğun hissedilmektedir.

Bu olayların yaşandığı dönem içerisinde Türkiye'de iktidar sahibi olan Tek Partili yönetimin, çok partili demokratik bir düzene geçmiş olması dikkat çekicidir. Uluslararası ortamın değişmesi ve Türkiye üzerinde bir dış baskının oluşması, Tek Parti yönetiminin bu kararı almasında büyük bir etken olabileceği, göz önünde bulundurulması gereken bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmamızın ilk bölümünde, Osmanlı devletinde ve Cumhuriyet Türkiye'sinde nasıl bir demokrasi olduğunu ve bunun ortaya çıkaran şartların neler olduğunu belirterek, Osmanlı Devleti klasik yönetim yapısının zamanla demokratik yönden nasıl bir gelişme kaydettiğini belirttik. Sened-i ittifakla başlayan ve Tanzimatla devam eden bu gelişme evresinin, anayasalı bir yönetime geçme anlamı taşıyan meşrutiyet devriyle, II. Meşrutiyetten sonra Osmanlı devletinde yaşanan çok partili siyasal deneyimi ve yönetimini ele geçiren İttihat ve Terakki Fırkası'nı İnceledik. Bununla beraber, Cumhuriyetle birlikte yaşanan sistemsal değişim adına gelişen sancılı dönemle birlikte, demokratik bir yönetim anlayışına geçilmesi gerekirken, devrimi ideolojikleştirme adına uluslararası ortamda gözde olan Faşizm ve Nasyonal Sosyalizm'den etkilenecek biranda tek parti otoritesine geçişin ve parti ile devletin iç içe olduğu dönemin üzerinde durduk.

İkinci bölümünde, İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyet tehdidiyle karşı karşıya kalan Türk Tek Parti Yönetiminin, bu sorunla başa çıkma arayışları, bu arayış içerisinde

çözüm olarak görülen ABD ve İngiltere'nin yanında yer alma politikasına yönelik çabaları ve demokrasi cephesinin, demokrasiden uzak totaliter özellikler taşıyan rejimlere göstermiş oldukları karşı tutum ve tavırlardan dolayı, Tek Parti Yönetiminin demokrasi'ye geçiş kararı almasında önemli bir etken olabileceği, üzerinde durulmuştur. Bununla beraber uluslar arası ortamdan etkilenecek CHP içerisinde oluşmaya başlayan muhalefet hareketi ve CHP'nin, kendi içerisinde oluşan muhalefeti, demokratikleşme adımları ve yapılan devrimlerin devamlılığı adına, bilinçli bir şekilde CHP'den uzaklaştırılarak, parti kurmalarının sağlandığı durum incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise, Türkiye'nin tek partiden çok partiye geçişi ile birlikte kurulan siyasi partilerle birlikte, 1946 seçimi ve sonrasında CHP ve DP arasında yaşanan sancılı dönemi, bu dönem içerisinde CHP'nin demokratikleşme adına atmış olduğu adımlarla birlikte, totaliter görünüm sergileyen milli Şefliğin kaldırılması incelenmiştir. 1946 seçimleri sonrası kurulan Recep Peker Hükümeti ve ABD ile yakınlaşma adına, liberalleşme adımları olarak anılan 7 Eylül kararlarının alınması, ayrıca ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki çıkar çatışmaları sonucu, Türkiye- ABD yakınlaşmasının, Türk demokrasisi üzerine etkileri üzerinde durulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.TÜRKİYE’ DE DEMOKRASİNİN GELİŞİM SÜRECİ

1.1 OSMANLI DÖNEMİ DEMOKRATİKLEŞME ADIMLARI

Türkiye tarihine bakıldığında; demokratikleşme sürecinin Osmanlı Devleti’nde Sened-i İttifak’la (1808)¹ başlayan, Tanzimat Fermanı’yla (1839)² hız kazanan ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından itibaren de hala devam etmekte olan bir süreç olduğu görülür.³

Tanzimat’ın başlangıcı, ikinci Mısır bunalımını çözme girişimleriyle aynı zamana denk gelmişti. Osmanlı Devleti’nin durumunun çok kötüleştiği bir sırada, 3 Kasım 1839’da önde gelen reformcu ve Hariciye Nazırı Reşit Paşa tarafından yazılan ama yeni padişah adına ilan edilen bir hatt-ı hümayun, saray kapılarının dışında Osmanlı devlet ileri gelenleri ve yabancı diplomatlardan oluşan bir topluluğa okunmuştur. Osmanlı hükümetinin amacını ifade etmekte olan bu hatt-ı hümayun gerçekte dört temel reformu vaat etmektedir. Padişahın tebaasının can, namus ve malının güvence altına alınması, iltizam sisteminin yerini alacak muntazam bir vergilendirme sistemi, zorunlu askerlik sistemi, hangi dinden olursa olsun bütün tebaa için yasa önünde eşitlik⁴.

Osmanlının içinde bulunduğu düzenin batının etkisiyle çözülmesi, bu çözümlüğün toplumun iktisadi yapısında yarattığı bunalım, merkezi iktidarın zayıflamasına neden olan gelişimleri beraberinde getirirken, batıdaki bağımsızlık, eşitlik, milliyetçilik gibi fikirlerin Osmanlı İmparatorluğu’ndaki çeşitli azınlıklar arasında benimsenmesi, bu grupların devlete karşı yer yer ayaklanma girişimlerine yol açmıştır.⁵ Batının ve Osmanlı egemen güçlerinin, ekonomik çıkarlarına dayalı istemlerine karşılık, doğunun geriliği sorununa çözüm arayan Osmanlı küçük bürokrat

¹ Bilal Eryılmaz., **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İstanbul: İşaret Yayınları, 1992,s.51.

² Tefvik Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839- 1950)**, Ankara: İmge Kitapevi, 1995,s.20.

³ Davut Dursun, **Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi**, İstanbul: Şehir Yayınları,2001, s.121

⁴ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin tarihi**, Yasemin Saner Gönen (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları,1998,s.79-80.

⁵Nukhet Turgut, **Siyasal Muhalefet Batı Demokrasileri, Sosyalist Ülkeler–Türkiye**, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1984.

aydını, Fransız devriminin Avrupa'ya getirdiği özgürlük, eşitlik gibi ideolojileri batı üstünlüğünün ana etmeni olarak görmüştür. Başka bir deyimle, batının Osmanlı İmparatorluğu karşısındaki üstünlüğü, Osmanlı aydınlarınca maddi yapı farklılığında değil, ayrı bir gelişme aşamasının ideolojik ifadesinde aranmıştır. Ve bunun sonucu imparatorluğu kurtaracak yolun eşitlik ve özgürlük yolu olduğu kabul edilmiştir⁶.

1856 Islahat Fermanı ise tam anlamıyla batının siyasal baskısı sonucunda Hıristiyan azınlığın haklarını korumak için hazırlanmıştır. Osmanlı devletinde daha önce çıkmış fermanlardan ve bu fermanlarla Müslüman tebaaya tanınmış tüm hakların Müslüman olmayan toplumlara da tanınması esasını getirmiştir. Her dinin serbestçe uygulanabilmesi, yabancılararası çıkacak uyuşmazlıklara kendi kuruluş ve din adamlarının bakması, her toplumun kendi okulunu açmaya yetkili olacağı kabul edilmiştir⁷. Demokratikleşme sürecinin aslına bakılırsa, bunun Batılılaşma hareketlerine paralel olarak gelişmekte olduğu görülür, yani parlamenter sistem demokratikleşmenin bir gereği olarak değil, batıda olduğu için istenmiştir⁸.

1.1.1. I. Meşrutiyet

Tanzimat ve Islahat Fermanları İmparatorluğun kurtuluşunda başarılı olamamıştır. Çünkü bunların da dayandığı bir taban ve kadrolar olmadığı gibi yaptırım gücü de yoktur. Ayrıca gerek İslam, gerekse Hıristiyan halk tepki göstermiştir. Bütün eleştirilere rağmen Tanzimat döneminin, İmparatorluğun kurtarılması için yeni esaslar benimseyen, İslami devlet esasları yerine, batıda demokratik mücadelelerden geçerek kurulmuş olan meşrutî sistemi amaçlayan, bir neslin yetişmesini hazırlaması da yadsınamaz. İşte bu ortamda, Osmanlı İmparatorluğunun kurtuluşunu meşrutî sistemde gören “Genç Osmanlılar” cemiyeti 1865 de kurulmuştur⁹.

Genç Osmanlılara göre getirilen yasalar rejiminin kuru bir vaat olarak kalması, bir kurumsal sorundur. Ancak halkı temsil eden bir meclis bu yeni düzenin uygulamaya geçmesini sağlayabilir. Bundan dolayı Yeni Osmanlılar yazılı bir anayasanın kabul

⁶ Muzaffer Sencer, **Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**. İstanbul: May Yayınları, 1974.s.15.

⁷ İlhan Arsel, **Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına**, Ankara: A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, 1975.s.24.

⁸ Dursun, a.g.e., s.,121.

⁹ Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, 3.basım, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları no:43, s.,25.

edilmesini ve parlamentonun kurulmasını istiyorlardı¹⁰.Onlar için sorunların asıl kaynağı özgürlüklerin yokluğu olup, bunları sağlayacak anayasal bir idarenin kurulması tek çözüm yoludur. Bununla birlikte, padişahı muhafaza etmek istemelerinden ve padişahlı bir meşrutiyet düzenine taraftar olduklarından egemenliğin kaynağını değiştirmek gibi bir amaç içinde bulunmadıkları da dikkat çekicidir¹¹.

Genç Osmanlılar'ın çabaları sonucu 1876 da “ Kanuni Esasi” ilan edilerek meşruti sistem kurulmuştur. Kanuni Esasi ulusal bir ihtilal sonucu ilan edilmemiş olmakla beraber tüm halkın siyasi hakları yönünden eşitliği, devlet yönetimine katılması ve denetlemesi, parlamenter bir sisteme dayandırılmak istenmektedir¹².

Gerçekten padişahın etkisinin son derece fazla olduğu 1876 Anayasası'nı halkçı rejim yönünde ciddi bir adım olarak kabul etmenin güç olduğu görülmektedir. Bu gelişim içinde yalnızca Meclis'in seçim yoluyla oluşmuş olması, Anayasa'nın halkçı rejimin temelini oluşturan genel oy yönünde olumlu bir adım atmış olduğu şeklinde değerlendirilebilir¹³.

Fakat devletin monarşik ve teokratik niteliği değiştirilmiyordu. Hatta Saltanat'ın Osmanlı Hanedanı'na ait olduğu, Padişah'ın kutsal ve sorumsuz bulunduğu Kanuni Esasi'de yer alıyordu. Sağlam bir toplumsal temeli olmayan ve siyasi parti ve güçlü kadrolara dayanmayan 1. meşrutiyet dönemi, 1877–1878 Osmanlı-Rus savaşının yarattığı ortamdan yararlanan 2. Abdülhamit'in Kanun-i Esasiyi uygulamaktan vazgeçmesi ile son bulmuştur. Bu tarihten sonra 30 yıl süren Abdülhamit'in “istibdat” rejimi kurulmuştur. Abdülhamit, “Osmanlılık” yerine “İslamcılık” politikasını devletin iç ve dış politikasında ideoloji haline getirmiştir¹⁴.

1.1.2 II. Meşrutiyet

20. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu bir yandan dıştan ve içten parçalanırken, diğer yandan ekonomik ve mali yönden de batının denetimi altına

¹⁰ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895 – 1908)*, 2. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983,s.31

¹¹ Hüsrev f. Tokin, *Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839 – 1965)*, İstanbul: Elif Yayınları, 1965, s.19.

¹² Aybars, a.g.e., s.25.

¹³ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası (1919–1946)*. Ankara: Doğan Yayınları, 1971, s 67-68

¹⁴ Aybars, a.g.e., s.26.

girmiştir. Bunun sonucu olarak, ulusal servet hızla dışarı akmakta, halk yoksullaşmaktadır. Abdülhamit'in istibdat rejimi dolayısıyla, yenileşme çabaları ve halkın demokratik gelişimi durmuştur. Baskı rejimi ve hafife korkusu toplumun batı kültürü ve düşüncesinden yararlanmasını engellemektedir¹⁵.

1889 Yılında İbrahim Temo İstanbul'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurarak, Abdülhamit'e karşı gizli ve örgütlenmeyi başlatmıştır. Aynı yıl Ahmet Rıza Beyde Paris'te Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurmuştur. Gerek yurt içinde, gerekse dışarıda bunun gibi cemiyetler kurulduğunu görmekteyiz. Tümüne birden Jön Türk "Genç Türk" hareketi denen bu hareket, 1876 Kanunu Esasi'sini yeniden yürürlüğe koyarak Meşrutî rejimi getirmeyi amaçlamaktadır¹⁶.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908'e kadarki olgunlaşma döneminde, Jön Türkler çoğunluğu yurtdışında çeşitli örgütler ve yayın organları yoluyla bu oluşumu sağlamaya çalışmışlardır. En sonunda padişaha yollanan tehditler, birkaç subayın dağa çıkarak, yıldız ve Babıali üzerinde yaptıkları baskı ve yine birkaç öldürme olayı, asker ve sivil bürokrasinin gücünü Abdülhamit'in anlamasına yetmiş ve 1908 Jön Türk hareketi, Abdülhamit'in anayasal meşrutî düzene boyun eğmesine neden olmuştur¹⁷.

Meşrutîyet'in ilk yıllarında Selanik'te toplanan İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde yer alan Mustafa Kemal'in, meşrutîyet düzeninin kurulmuş olmasının sorunları çözmeye yeterli olmadığı inancındadır. Bu girişimin yalnızca bir ihtilal olduğunu vurgulayarak, cemiyetin en kısa süre içinde parti haline dönüşmesini istemesi ve ordunun politikaya karıştırılmaması gibi düşünceleri, onun cemiyet içinde cumhuriyetçi olarak suçlanması ve isteklerinin red edilmesiyle sonuçlanmıştır¹⁸.

İttihat ve Terakki 1908 Aralık başı yapılan seçimlerde parlamentoda çoğunluğu oluşturmuş, bir parti haline dönüşmemiş olsa da perde arkasından padişahı ve yürütmeyi tümüyle denetim altında bulundurmıştır. Öte yandan çok geçmeden dönem, Mustafa Kemal'in Meşrutî düzenin varlığının sorunların çözümünde yeterli olmadığı tezini doğrulayan gelişmelere sahne olmuştur. Padişahın da desteklediği çevrelerin ayaklanması (31 Mart olayı) bunu ortaya koymuş, ordu ileri gelenlerinin bu durumda

¹⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, Ankara: 1964, c.2, s.10.

¹⁶ Aybars, a.g.e.,s.33

¹⁷ Emre Kongar, **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal yapısı**. 4. Bası. İstanbul: Remzi Kitapevi. 1981 s.66

¹⁸ Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975 s, 36

seferberlik ilan etmeleriyle bastırılan ayaklanma sonrasında Abdülhamit tahttan indirilirken, yerine 5. Mehmet Reşat padişah olmuştur. Ayaklanma sonrası yeni bir dönemin başlangıcı olurken, hukuksal alanda demokratik gelişimlere yöneldiği gözlemlenmektedir¹⁹.

1.1.2.1 II. Meşrutiyetle Birlikte Çok Partili Yaşam Denemeleri

II. Meşrutiyetin demokratik gelişim çizgisi içindeki önemli özelliklerinden biri ilk kez olarak açık ve özgür parti hayatını başlatması olmuştur²⁰.

II. Meşrutiyetin çok partili rejimi 5 yıllık bir süre içinde yani 1908 -1913 devresinde işlerlik kazanmıştır. Bu dönem içinde İttihat ve Terakki partisi egemen parti olarak siyasi hayatta faaliyette bulunmaktadır. Partinin tek güçlü rakibi olan Ahrar Fırkası'nın yanında, küçük partiler ve cemiyetlerin kurulduğunu görmekteyiz. Bunlar: Fedakaran-ı Millet Cemiyeti, Osmanlı Demokrat Fırkası, İslahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası, Ahali Fırkası, vb... gibi etkin bir muhalefet oluşturamamış örgütler olarak dönemin siyasal hayatında yer almışlardır²¹.

Programları, amaç ve düşünleri farklı olmakla birlikte, tüm bu partilerin ortak bir özelliği vardır, o da partilerin hiç bir şekilde ekonomik ve sosyal temele dayanmamasıdır. Bu partiler toplumun içerisindeki ekonomik ve toplumsal baskılar sonucu değil, idareci sınıfın kendi aralarındaki mücadeleleri sonucu oluşmuştur.

II. Meşrutiyetin en ilginç yönü Osmanlı tarihinde ilk defa düşünen bir toplum manzarası göstermesidir. Dönem içerisinde siyasal özgürlüklerin tanınması, kişi hak ve hürriyetlerinin anayasal belgelerde güvence altına alınmasının doğal bir sonucu olarak, görece bir tartışma ortamının doğduğu görülmektedir²².

¹⁹ a.g.e., s.37-39

²⁰ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, t.y. s.398

²¹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C,I, İkinci Meşrutiyet Dönemi, 2. bs., İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988, s.12 – 13.

²² Tunaya, a.g.e., s.9.

Bu tartışma ortamında, devletin birlik ve bütünlüğünü temine çalışan küçük birer devlet doktrini olarak alınabilecek İslamcılık, Osmanlıcılık, Batıcılık, Türkçülük gibi teorik görüşler şeklinde sıralanabilir²³.

1.1.2.2 İttihat ve Terakki

31 Mart olayının ertesinde oluşturulan hukuki düzenlemelerle, İttihat ve Terakki Cemiyeti Mecliste çoğunluğu elinde bulundurmaktadır. 1913'e kadar cemiyet niteliğini sürdürmekte olan İttihat ve Terakki, parti statüsüne sahip olmamakla birlikte, perde arkasından yönetimi denetim altında bulundurmaya devam etmiştir.

Oluşturulan hukuki düzenlemelerin doğal sonucu olarak oluşan ortamda, çeşitli görüş ve düşüncede partilerin kurulduğunu belirtmiştik. 1911 yılında bu partilerin gösterdikleri etkinleşmeden (özellikle Hürriyet ve İtilaf Fırkası) rahatsız olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyet yönetiminden sapmalar göstermeye başlamış ve Ocak 1911'de Meclis'i dağıtmıştır. Yapılan yeni seçimlerle, kurulan Yeni Meclis'te çok büyük bir çoğunluk elde etmiş, Meclis'e ancak altı muhalif girmeyi başarabilmiştir. İttihat ve Terakki'nin elde ettiği bu başarıya karşı kurulan Halaskar Zabitan grubu ise, her ne kadar, İttihat ve Terakki'nin çoğunluğu oluşturduğu bu Meclis'i dağıtabilmiş ve yeni bir Meclis oluşturabilmişse de, bu çok uzun sürmemiş, dönemin dış olaylarının yarattığı çöküntü ortamını (Balkan Savaşı yenilgisi ve Trablusgarp Savaşı) bahane eden Enver Bey'in başında bulunduğu küçük bir subay grubu, 23 Ocak 1912'de Meclis'i basarak, tarihte Babıali Baskını olarak adlandırılan hareketi oluşturmuştur. Bu baskından sonra ise, bir parti niteliğine dönüşen İttihat ve Terakki, iktidarı tümüyle eline geçirirken, tüm hak ve özgürlüklerin ortadan kaldırıldığı bir dönemi beraberinde getirmiştir.²⁴.

Gerçekte 31 Mart olayı sonrası meydana gelen Örfi İdare (sıkıyönetim) ile getirilmeye başlanan bu alandaki kısıtlamalar, Babıali Baskını'ndan sonra son derece hızlanmıştır. 1909 değişimleriyle sağlanan demokratik gelişmeler kaldırılarak, Meclis'i fesh etme yetkisi Ayan Meclisi'nden alınarak, padişaha iade edilmiştir. Bununla

²³ Hamza Eroğlu, **Türk İnkılap Tarihi**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. 1982, s.58

²⁴ Aybars, a.g.e., s,38-39.

birlikte, gerçekte bu yolla İttihat ve Terakki Partisi güçsüz padişah Mehmet Reşat'ı istediği gibi yönlendirerek yönetimde tek söz sahibi olma arzusunu gerçekleştirmiştir.²⁵

Böylece, İttihat ve Terakki yönetiminde egemen tek unsur olarak, çok partili düzeni ortadan kaldırmış, tüm karşıtlarını tasfiye ederek, istediği dernek ve cemiyetlerin kurulmasına izin vermiştir. 1913-1918 arası sürmüş olan bu tek parti diktatörlüğü sırasında hiçbir siyasi parti kurulamamıştır..²⁶

Partinin bu otoriter düzenini değerlendiren Feroz Ahmad'a göre İttihatçılar, "iktidarı ele geçirdiklerinde her ne pahasına olursa olsun kaybetmemeye kararlıydılar. Böylece, baskı ve şiddet gündelik düzen haline gelecekti. İktidar peşinde koşarken kutsal hiçbir şey tanıımıyorlardı ve başkaldırma suçunu işleyenlerin bunun cezasını hayatlarıyla ödemeye hazırlıklı olmaları gerekiyordu. .²⁷

İktidarı elinde tutan İttihat ve Terakki liderlerinin devleti yönetmek konusunda yeterli niteliklere, devlet ve toplum gerçeklerinin bilincine ulaşmış rasyonel düşüncelere sahip olmamaları, içinde buldukları devleti felakete sürüklemelerine yol açmıştır. Özellikle, parti ideoloğu Ziya Gökalp'in düşününde kaynağını bulan Türkçülük anlayışının, bu kişilerce bir yayılcılık aracı olarak görülüp desteklenmesi, yine bu şahsiyetlerin bu yolla ellerine geçirdikleri iktidarı daha da genişletme idealleri, hukuken olmasa da fiilen çöküntü halinde bulunan Osmanlı Devletinin çözülüşünü daha da hızlandırmıştır.²⁸

İttihat ve Terakki kadrolarının, yayılcılık politikalarının bir sonucu olarak girdiğimiz 1. Dünya Savaşı yenilgiyle sonuçlanmış, ülke İtilaf Devletlerince parçalanmıştır. Bu durum yeni bir dönemin başlangıcını da beraberinde getirecektir

1.2 OSMANLI SONRASI YENİ TÜRK DEVLETİ

İtilaf Devletleri Ocak 1919'dan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nu nasıl paylaşacaklarını görüşmeye başlamışlardı. Mayıs 1919'dan itibaren de paylaşmaya,

²⁵ A. g. e., s.39-40.

²⁶ Tunaya, a. g. e., s.373.

²⁷ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki(1908-1914)**, Nuran Ülken (Çev.), İstanbul:Sander Yayınları,1971, s.373.

²⁸ Mete Tuncay, **Siyasal Tarih (1908-1923)**, Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye (1908-1980), İstanbul: Cem Yayınevi, 1990, s.38-39.

yağmaya dönüşmüştür. Buna karşılık Osmanlı Devlet adamları ve Padişah, her isteneni yerine getiren, kaderini İngiltere'nin eline terk eden bir politika içindedir. Osmanlı Devleti'nin bu politikasının dışında, ülkenin kurtuluşu için başka politikalar da oluşmuştur. Amerikan mandası isteyenler ve yöresel kurtuluş çaresi arayanlar bunlardan en önemlileridir. Bunların izlediği politikanın esasını da yine Osmanlı İmparatorluğu ve Padişah kavramları oluşturmaktadır.

Bu durum karşısında M. Kemal Paşa Anadolu'ya çıktığında bütün bu politikaların dışında, yeni inanç ve programa dayanan bir politikanın esaslarını ortaya koymaktadır. Atatürk bu politikanın esaslarını "hakikat-ı halde, içinde bulunduğumuz tarihte, Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, ömrü tamam olmuştu... Osmanlı Devleti onun istiklali, padişah, halife, hükümet, bunlar hepsi kavramı kalmış bir takım anlamsız sözlerden ibaretti... O halde ciddi ve gerçek karar ne olabilirdi? Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da ulusal egemenliğe dayanan kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak"²⁹ sözleriyle açıkça ortaya koymuştur. Görülüyor ki Atatürk'ün politikasının esasını tam bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak düşünce ve eylemi oluşturmaktadır. Amasya Genelgesi ile ulusal bağımsızlık ve ulusal egemenlik düşünceleri açıklanmış, Erzurum, Sivas Kongreleri ile ilan edilmiş ve Büyük Millet Meclisi'nin açılışı ile meşru bir temelde somutlaşmıştır. Yeni Türk devleti tam bağımsızlık ilkesini esas alırken, Misak-ı Milli ile de sınırlarını gerçekçi bir biçimde çizmiştir.

1921 yılı Türkiye'nin cephelerde ve dış politikada büyük başarılar elde ettiği bir yıl olmuştur. 1. ve 2. İnönü muharebelerinin ve Sakarya muharebesinin kazanılması dış politikada çok olumlu sonuçlar vermiştir³⁰.

1.2.1 1921 Anayasası

1921 Anayasa'sının tek amacı, devlet içindeki milli birlik ve iradeyi ifade edecek otorite kaynağı belirlemek olmuştur³¹.

²⁹ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk(1919-1920)**, Cilt 1. Haz. Zeynep Korkmaz. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1984, s.9

³⁰ Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, a.g.e. s,294-295.

³¹ Bülent Nuri Esen, **Türk Anayasa Hukuku**, 2. bs., Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1071, s.61 – 62.

Anayasa'nın 3. maddesi, öncelikle “ Türkiye devleti” demek suretiyle gerçekte fiilen sona ermiş olan Osmanlı devletini hukuken de ortadan kaldırmış³² ve koyduğu hükümlerle yeni devlette egemenliğin kaynağını, kullanılmasını ve arzulanan siyasi rejimi belirlemiştir. Bu kapsam dahilinde ki maddeleri irdelediğimizde:

Madde 1 de “Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Yürütme milletin kaderini doğrudan, kendisinin yönetmesi temeline dayanır”³³ demektir. Her ne kadar 1921 Anayasası son maddesi 5 Eylül 1920 tarihli Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun varlığını kabul etmiş, kanunda Meclis'in amacının saltanat ve hilafeti kurtarmak olduğu vurgulanarak, padişahlık kurumu açıkça yıkılmamışsa da, Anayasa gerçekte egemenliğin, siyasi iktidarın kaynağı, sahibi, olduğu yer ve konularında getirdiği hükümlerle monarşi prensibini ve saltanatı ortadan kaldırıcı nitelik taşımaktadır³⁴. Maddenin 2. Fıkrası ise, idare usulünün halkın kendi kendini yönettiği bir halk idaresi olduğunu belirtmek suretiyle, bir demokrasi rejimi kurma idealini vurgulamaktadır³⁵.

Anayasa bir halk idaresi kurmak konusunda o kadar ileri gitmiştir ki, illerdeki ve bucaklardaki yönetimin seçilmiş yönetici meclislere bırakılmasını ve bu meclislerin eğitim, sağlık, ekonomik, sosyal yardım gibi işlerin yürütülmesinde etkinliğini sağlayacak öneriler getirmiştir. Fakat bunlar Kurtuluş Savaşı'nın o dönemdeki havası içinde uygulanamamıştır³⁶.

Egemenliğin millette olduğunu belirttikten sonra Anayasa bunun kullanımı konusunu da açıklığa kavuşturmuştur. Anayasanın 2. Maddesinde “yasama ve yürütme yetkisi milletin tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde belirir ve toplanır.” denmekte, 3. Maddesinde ise” Türkiye devleti Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir ve Hükümeti, Büyük Millet Meclisi Hükümeti ismini taşır³⁷.” ifadeleri yer almaktadır.

Egemen milletin temsilcisi BMM, millet adına iktidarı kullanacak tek otorite olarak benimsenirken, Anayasa 23 Nisan 1920'de Meclis'in açılması ile yaratılan

³² Esen, a.g.e., s.62

³³ Kemal Dal, **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara: A.Ü. İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1978, s.36

³⁴Yavuz Abadan ve Bahri Savcı, **Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış**, Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1959,s.61

³⁵ Esen, a.g.e., s.61- 62

³⁶ Mümtaz Sosyal, **Anayasaya Giriş** 2. Bası: A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969. s.159-160

³⁷ Dal, a.g.e.,s.36

düzenin biçimlendiği güçler birliği ilkesi ve bunun sonucu oluşan Meclis Hükümeti sistemini korumuş ve bunu hukukileştirmiştir.

1.3 SALTANATIN KALDIRILMASI VE CUMHURİYET

Anadolu’da Yunanlılara karşı zafer kazanılması, Ankara hükümetinin kendine olan güvenini arttıran gelişmelerdir. Aynı zamanda padişahın, Ankara Hükümetine destek vermek yerine, işgalcilerle onu baltalama girişimlerinde bulunması ve imparatorluğun kurtuluşunda yapıcı hiç bir faktörü bulunmaması, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının kendilerini pek çok girişim için yeterli görmelerini sağlayacak nedenleri oluşturmaktadır³⁸.

Daha 1921 Anayasa tasarısının görüşülme evrelerinde, hilafet-saltanat makamlarının fonksiyonunun ne olacağı tartışmaları içinde Mustafa Kemal bu makamların sorumsuzluğunu çok açık bir şekilde ortaya koymuştur. 25 Eylül 1921 tarihli konuşmasında “Türk milletinin ve onun tek temsilcisi bulunan yüce Meclis’in vatanın ve milletin istiklalini, hayatını kurtarmaya çalışırken, hilafet ve saltanatla, halife ve sultanla bu kadar çok meşgul olması sakıncalıdır. Şimdilik bunlardan hiç söz etmemek yüksek menfaatlerimiz gereğidir. Eğer maksat, bugünkü Halife ve Padişah’a bağlılık ve sadakatten ayrılmadığını söylemek ve belirtmekse, bu zat haindir. Düşmanların vatan ve millet aleyhinde kullandıkları bir maşadır.”³⁹ Demektedir

Mustafa Kemal, bu koşullar altında, içinde kendisinin de bulunduğu 80 kişinin imzasını taşıyan bir önergeyi Meclis’e sunmuştur. Önergede, Osmanlı devletinin sona ermiş olduğu, Türk devleti adıyla “ Milli Halk Hükümeti’nin” kurulduğu belirtildikten sonra, yeni Türk devletinin “ Milli Sınırlar” içinde Osmanlı devletinin varisi olduğu açıklanmıştır. Yine önerge, padişahın tüm egemenlik haklarını millete vermiş olduğu için tarihe göçtüğünü, İstanbul ve çevresinin de Büyük Millet Meclisi’ne aidiyetini vurgulayarak, Türkiye Hükümetinin Hilafet makamını yabancıların elinden kurtaracağını ilan etmiştir⁴⁰.

³⁸ Anıl Çeten, **Atatürk ve Cumhuriyet**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1981, s.220

³⁹ Atatürk, **Nutuk**, a.g.e, s.385

⁴⁰ Çetin Özek, **Devlet ve Din**, İstanbul: Ada Yayınları s. 469-470

Doğal olarak Meclis’de bu konuda hem fikir bir oluşum sağlamak pek kolay olmamıştır. Saltanatçı ve hilafetçi milletvekilleri bu iki makamın ayrılamayacağını, şeriat kuralları gereğince halifeliğin hükümet etmek anlamını taşıdığını ve siyasal gücün halifelikten arındırılmasının İslamı bölücü bir unsur teşkil edeceği tezini savunarak, hükümete bir halifenin olanaksızlığını ileri sürmüşlerdir. Bu tartışmalar saltanatın kaldırılması sonrasında da varlığını sürdürmüştür⁴¹. Sergilenen tüm bu gerçeklere rağmen, Meclis içindeki saltanatçı ve hilafetçi milletvekillerinin hala aynı tezi savunmaları üzerine karar, Mustafa Kemal’in kesin ve inançlı konuşması ile sonuçlanmıştır. Mustafa Kemal, “Hakimiyet ve Saltanat hiç kimse tarafından, hiç kimseye ilim gereğidir diye, görüşmeye ve tartışmayla verilmez. Hakimiyet, Saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoglulları, zorla Türk milletinin hakimiyet ve saltanatına el koymuşlardır. Bu zorbalıklarını altı yüzyıldan beri sürdürmüşlerdir. Şimdi de Türk milleti bu saldırganlara isyan ederek ve artık dur diyerek, hakimiyet ve saltanatını fiilen kendi eline almış bulunuyor. Bu bir oldu bittidir. Söz konusu olan, millete saltanatını, hakimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele, zaten oldubitti haline gelmiş olan gerçeği kanunla ifadeden ibarettir. Bu mutlaka olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi tabii olarak karşılasa, sanırım uygun olur. Aksi takdirde, yine gerçek usulüne uygun olarak ifade edilecektir. Fakat, belki de bazı kafalar kesilecektir.”⁴² Demektedir.

Her ne kadar, bu makamın ortadan kaldırılması Mustafa Kemal’in arzu ettiği oya dayalı, seçimli bir düzene karşıt olarak “ bir takım kafaların kesileceği” tehdidi ile alınmışsa da, bu demokratik olmayan tutum, gerçekte devrim hareketinin zorunlu bir sonucudur.

Bu bağlamda bir devrim öncüsü olan Mustafa Kemal’in kendi deyimiyile “ Türk milletini son asırlarda geri bırakmış müesseseleri yıkarak yerlerine, milletin en yüksek medeni gereklere göre ilerlemesini temin eden yeni müesseseleri koymuş olmak”⁴³ şeklinde ifade ettiği devrim anlayışının ve bu devrimin güttüğü amacın meşruluğu ortadadır. Bu amaç, milletin en yüksek medeni gereklere göre ilerlemesini sağlamaktadır.

⁴¹ A.g.e. s.472

⁴² Atatürk, **Nutuk**, a.g.e, s.468

⁴³ Ayşe Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, 3. Basım., Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 1981, s.259.

1.3.1 Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurulması

Saltanatın kaldırılması devletin yönetimin biçiminin ne olacağı sorununu gündeme getirirken, zaman içinde Meclis'de çeşitli tartışmaların oluşumuna da neden olmuştur.

Meclis içindeki çevreler, saltanatın kaldırılması ile devlet başkanlığı makamının boşaldığına inanmaktalar, bu makamla halifelik arasında bir bağ kurulması arzusuyla, halifeye siyasi otorite tanıma amacını gütmektedirler⁴⁴.

Bu açıdan mümkün olan en kısa sürede, gerçekte TBMM'nin açılışından beri adı söylenmemekle birlikte, kurulu düzenin taşıdığı anlamın ve adının açıklığa kavuşturulması zorunluluğu doğmaktadır. Mustafa Kemal “ Nutuk” adlı eserinde saltanat döneminden Cumhuriyet dönemine geçişi anlatırken, kurulu düzenin adının gerçekte belli olduğunu şöyle ortaya koymaktadır:“ Devlet idaresini, Cumhuriyet'ten söz etmeksizin milli hakimiyet ilkeleri çerçevesinde her an Cumhuriyet'e doğru yürüyen rejim etrafında yoğunlaştırmaya çalışıyorduk”⁴⁵ demektedir.

Çözümün Meclis'in o dönemdeki kadrosuyla gerçekleşmesinin olanaksızlığı anlaşılmıştır. Kurtuluş Savaşı'nda etkin olan Meclis artık yorulmuş ve gerçekleştirilmek istenen devrimler karşısında tavır göstermeye başlamıştı. Bu nedenle Cumhuriyet yönetimini ve onun arkasından gelecek devrimleri destekleyecek bir meclisin kurulması için seçimlerin yenilenmesi ve Mustafa Kemal'in yanında yeni bir siyasi kadronun oluşması için girişimlere başlanmıştır. Bu sırada ulusal mücadelenin zaferini belgeleyen Lozan Barış Antlaşması'nın 24 Temmuz 1923 'de kabul edilmesi, Mustafa Kemal'in yapacağı girişimleri motive edici bir unsur olmuştur. Bundan bir ay sonra, 9 Eylül 1923'de ise Halk Fırkası kurulmuş ve yapılan seçimlerde Meclis'te çoğunluğu eline geçirmiştir⁴⁶.

1923 yılı Ekim ayında oluşan bir hükümet bunalımı Meclis Hükümeti sisteminin yetersizliğini açıkça göstermiştir. Mustafa Kemal bu sorunun çözümü olarak, devlet başkanının başbakanı atadığı başbakanın ise belirli bir program dahilinde uyumlu çalışabilecek hükümeti kurduğu ve bunu devlet başkanlığı makamına onaylatıp,

⁴⁴ Çeten, a.g.e, s.229.

⁴⁵ Atatürk, **Nutuk**, a.g.e, s.477

⁴⁶ Çeçen, a.g.e. s.232 – 233.

meclisin onayına sunduğu kabine yöntemidir. Bu sistemin varlığı ise Cumhuriyetin ilanını zorunlu kılacaktır⁴⁷.

Kanun tasarısı 28 Ekim’i, 29 Ekim’e bağlayan gece Mustafa Kemal ve İsmet Paşa’nın birlikteliği ile hazırlanmıştır. 29 Ekim 1923 günü, 364 sayılı kanun gereğince Cumhuriyet ilan edilmiştir⁴⁸.

29 Ekim 1923’de kabul edilen Cumhuriyet, hükümdarlığın reddi anlamını taşıyan hükümet şekli olarak belirlenmekle birlikte, milli egemenliği, halk egemenliğini yani demokrasiyi oluşturmaktadır. Mustafa Kemal, “ Demokrasi prensibinin en modern ve mantıklı uygulamasını temin eden hükümet şekli, cumhuriyettir. Cumhuriyette son söz, millet tarafından seçilmiş meclistedir”⁴⁹ demek suretiyle yaratılan yönetim biçiminin renginin, yönünün ve temel amacının demokrasi olduğunu vurgulamaktadır.

1.3.2 Halifeliğin Kaldırılması

1921 Anayasası, 1 Kasım 1922 tarihli saltanatın kaldırılmasına ilişkin karar ve 29 Ekim 1923’te Cumhuriyetin ilanı, yeni devlet kaynağı millet temelinde bulan yeni bir egemenlik anlayışı getirmiştir. Bununla birlikte saltanatla birleşik olan halifelik makamı, halkın dinsel duyarlılığının bir sonucu olarak, saltanatla birlikte kaldırılamamış ve bu girişim için belirli bir süre beklenilmek durumunda kalmıştır.

Cumhuriyet aleyhtarı duyguyu kısmen, halifenin gelecekteki konumuna ilişkin kaygı körüklemektedir. Birçok kimse, kuşkusuz İstanbul’dakiler, hanedana duygusal şekilde bağlı bulunmakta, ama ayrıca halifenin, Mustafa Kemal’in siyaset sahnesindeki üstünlüğüne karşı olası tek karşı ağırlık olduğuna da inanmaktadırlar⁵⁰.

Abdülmecit ise arkasında bulunan bu destekten güç alarak gösterişli törenler düzenleyerek, basına iddialı demeçler vermektedir. Özellikle İngiltere’nin etkisiyle Hindistan Müslümanlarının Halife’ye bağlılıklarını bildirmesiyle birlikte Halife, ödeneklerinin arttırılmasını talep etmiştir. Bu konu üzerinde İsmet Paşa ile Mustafa

⁴⁷ kili, a.g.e. s.154

⁴⁸ Yavuz Abadan- Savcı. a.g.e., s.68

⁴⁹ Ayşe Afetinan, **Medeni Bilgiler ve M.kemal Atatürk’ün El Yazıları**,2. Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.s.32

⁵⁰ Zürcher, a.g.e., s.244.

Kemal arasındaki yazışmalardan Mustafa Kemal'in Halife'yi açıkça ikaz ettiğini gözlemlemekteyiz: "Halife kendi özel hayatı ve dış yaşayışı ile ecdadı padişahların yolunu tutmuş görünmektedir. Cuma alayları, yabancı devlet temsilcileri yanına memurlar göndererek ilişkiler kurmak, gösterişli gezintiler, saray hayatı, sarayında yedek subaylara varıncaya kadar kabul etmek, onların şikayetlerini dinleyerek onlarla birlikte ağlamak gibi davranışlar bu cinstendir... Halife ve bütün dünya kesin olarak bilmelidir ki, bugün var olan ve korunmakta bulunan Halife'nin ve halifelik makamının gerçekte ne dini ve ne de siyasi bakımdan hiç bir anlamı ve varolma gerekçesi yoktur. Türkiye Cumhuriyeti safsatalarla varlığını ve istiklalini tehlikeye atamaz. Bizde hilafet makamı olsa olsa tarihi bir hatıra olmaktan öteye bir önem taşıyamaz"⁵¹ demektedir.

Hilafetin Meclis tarafından kaldırılmasının güçlüğüne gören Mustafa Kemal, 15-20 Şubat 1924 tarihleri arasında İzmir'de düzenlenen ve bütün komutanların katıldığı Harp oyunlarında halifeliği kaldırma kararını Türk Silahlı Kuvvetlerinin onayına sunmuştur. Mustafa Kemal silahlı kuvvetlerin yüksek komutan heyeti tarafından onaylanan kararını, meclise getirmiştir⁵².

Mustafa Kemal Ordudan da aldığı destekle yeni yasama yılının, 1 Mart'ta açılmasının hemen ardından beklenen kararını bildirmiş, hilafet kaldırılarak, Osmanlı hanedanı mensuplarına ülkeden gitmeleri emredilmiştir⁵³.

1.3.3 1924 Anayasası

Milli egemenlik ilkesine dayanan ilk anayasa olarak değerlendirilen 1924 Anayasası'nın 3, 4, 5, 6, 7. maddeleri egemenliğin kaynağı ve kullanımına açıklık getirirken, meclis üstünlüğü ilkesiyle parlamentarizmin nasıl bir arada bulunduğunu da sergilemektedir.

1924 Anayasası'nın parlamentarizme kayan yapısını yasama ve yürütme arası ilişkilerde ve Cumhurbaşkanının konumunda da görmektedir. Şöyle ki, Anayasa'nın 44. maddesi Başbakanın Cumhurbaşkanınca Meclis üyeleri arasından tayin olunacağı, hükümet üyelerinin ise Meclis'çe değil, Başbakanca hazırlanıp, Cumhurbaşkanının

⁵¹ Atatürk, **Nutuk**, S.572.

⁵² Ümit Özdağ, **Ordu Siyaset İlişkileri**, İstanbul: Bilge Oğuz yayınları, 1998, s.3

⁵³ Zürcher, a.g.e., s.245.

onayına sunulduktan sonra, Meclis'in güveninin istenileceği bir sistem yaratılmıştır. Diğer yandan Anayasa'nın 46. maddesinde parlamenter sisteme uygun olarak Başbakanın ve Bakanlar Kurulu'nun sorumlulukları düzenlenmiş ve bu kişilerin hükümetin genel siyasetinden hep birlikte, kendi bakanlıklarıyla ilgili işlem ve eylemlerden tek başlarına sorumlu olacakları kabul edilmiştir⁵⁴.

Yine meclisin hükümeti her zaman denetleyip, düşürebileceği ilkesini kabul eden Anayasa, bu yönüyle de parlamenter sistemin temel bir kuralını da yerine getirmektedir⁵⁵. Bu niteliklere sahip olan Anayasa'nın 1921 Anayasası'ndan farklı olarak, milli egemenlik ilkesini, Anayasanın milli egemenlik ilkesine 1921 Anayasası'ndan daha az önem verdiği biçimde yorumlanmaktadır. Anayasa'nın 1. maddesinde Türkiye devletinin bir Cumhuriyet olduğu belirtilmek yoluyla, milli egemenliği geliştirmenin Cumhuriyet rejimiyle gerçekleştirilmesi düşünülmüştür⁵⁶.

1.3.4 Halk Fırkası

1.TBMM döneminde iç ve dış gelişmelerin dayattığı zorlamalar, yeni bir meclisin oluşturulmasını gerekli hale getirmiştir. Ancak, Halk Fırkası'nın kurulması kararına, mecliste seçim kararı alınmadan önce gruplaşmaların ve tartışmaların yoğunluk kazandığı bir dönem olan 1922 yılının sonlarında varılmıştır. 1 Nisan 1923'te mecliste seçim kararı alındıktan sonra Mustafa Kemal, Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti reisi sıfatıyla 8 Nisan 1923 tarihinde bir beyanname yayınlamıştır⁵⁷. Dokuz ilkedен oluşan ve Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Grubu'nun Halk Fırkası'na dönüşeceğini açıklanmıştır. Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti, özellikle mecliste bir grubu oluştuktan sonra bir siyasal parti görünümü kazanmasına rağmen, daha sonraları Halk Fırkası'na dönüşmesi, hukuki ve pratik bazı zorunlulukların ve beklentilerin bir sonucudur. Oldukça farklı kimliklere sahip insanlardan meydana gelen ve belli bir programa sahip olmayan bir cemiyete göre, yeni bir partinin getireceği daha fazla disiplin ve homojenliğin sağlayacağı siyasal

⁵⁴ Sosyal, a.g.e., s. 172 173

⁵⁵ Mümtaz Sosyal, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, 6.basım, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1986 s.44.

⁵⁶ Hamza Eroğlu, **Milli Egemenlik İlkesi ve Anayasalarımız**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları sayı 1, cilt:1, Kasım 1984 s.152

⁵⁷ Esat Öz, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım**, 1.Basım Ankara: Gündoğdu Yayınları, 1992 s. 82

iktidarın güçlendirilmesinde ve sürekliliğinin sağlanmasında önemli araçlardan biri olmuştur⁵⁸.

Halk fırkası 1 Ağustos 1923 tarihinde yenilenen ve İkinci Grubun tümüyle tasfiyesi ile sonuçlanan seçimlerden sonra, Meclis'in bütününe oluşturmuştur. Meclis'teki bu çoğunluk 9 Eylül 1923 tarihinde bir siyasi partiye dönüşmüş ve Halk Fırkası resmen kurulmuştur⁵⁹.

1924 yılı 10 Kasım'ında, "Cumhuriyet" sözcüğünün Fırka adına eklenmesi ile Cumhuriyet Halk Fırkası adını alan parti⁶⁰ iki kısa süreli muhalefet hareketi dışında 1946'lara kadar tek parti olarak iktidarı elinde bulundurmıştır.

Halk Fırkası iktidarda bulunduğu süre içinde, devrimle 3 Mart 1924 tarihinde Halifeliğin kaldırılması ile laikleşme sürecindeki ilk adım atılmış, laiklik ancak 5 Şubat 1937 tarihinde bir anayasa ilkesi olabilmıştır.⁶¹

İslam alemi için özel bir kutsallık taşıyan Cuma günü yerine Pazar gününün hafta tatili olarak kabul edilmesi, 1925 tarihinde Hicri ve Rumi takvimlerin yerlerini Miladi takvime bırakılması, 1931 değişikliği ile de ölçülerde yaratılan değişimler devrim hareketleri içinde önem dereceleri tartışılır olmakla birlikte, İslam geleneklerinden ayrılma yönünde bir gelişimi sergilerken, batı dünyasına büyük ölçüde yaklaşma anlamı da taşımaktadır⁶².

3 Mart 1924 tarihinde Tevhidi Tedrisat Kanunu'nun(Eğitimin Birleştirilmesi Kanunu) çıkarılması, tüm eğitimin Maarif Vekaletinin denetiminde toplanması, bütüncü bir eğitim sistemi kurmak konusunda gerçekleştirilen ilk adımlardır. Tevhidi Tedrisat Kanunu'nda dini eğitim kurumları olan medreselerin kapatılmasına ilişkin açık bir hüküm olmamakla birlikte, bu kurumlara ayrılan ödeneğin Maarif Vekaleti'ne devredilmesi doğal olarak bu kurumların yaşamasını engellemiştir⁶³.

Türk dilinin yapısına uygun Latin kökenli harflerin 1 Kasım 1928 tarihli yeni alfabenin kabul edilmesi ve 1 Ocak 1929 tarihinden başlayarak Millet Mekteplerinin

⁵⁸ Öz, a.g.e.,s.87.

⁵⁹ Erdoğan Teziç, **100 Soruda Siyasal Partiler**, İstanbul: Gerçek Yayınevi,1976 , s.236

⁶⁰ Atatürk, **Nutuk**, C2, s486

⁶¹ Mete Tuncay, **T.C.'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması(1923-1931)**, Cem Yyn., İstanbul: 1990 s.225-227

⁶² Eroğlu, **Türk İnkılabı Tarihi**, a.g.e. s.325-326.

⁶³ a.g.e., s.30 309.

açılması ile halkın toplumda her alanda etkinleşmesini sağlamayı amaçlayan ilk adım bu şekilde atılmıştır⁶⁴.

Hukuk alanındaki düzeltim çalışmaları yabancı hukuk kaynaklarının Türkçeleştirilip benimsenmesi yoluyla oluşturulmuştur. Türk Medeni ve Borçlar Kanunları İsviçre'den, Ceza Kanunu İtalya'dan alınarak, hepsi 1926 yılında yürürlüğe sokulmuştur 1927'de yürürlüğe giren Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun İsviçre'den, 1929'da kabul edilen Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun ise Almanya'dan alındığı görülmektedir⁶⁵.

1.3.5 Devrimlere Karşı Tepkiler

1925'de, ilk çok parti denemesinden sonra oluşan Şeyh Sait İsyanı, devrimlere karşı oluşan tepkinin ifadesi olmuştur. Şapka devrimi ise, toplumsal bir tepkiyi de beraberinde getirmiştir. Devrimle birlikte, tarikatların yasaklanıp, tekke ve zaviyelerin kapatılması ise yurdun dört bir yanında dinin elden gittiği biçimde yorumlanarak, çeşitli irtica olaylarının meydana gelmesine neden olmuştur.

16 Haziran 1926'da İzmir'de Atatürk'e karşı yapılması düşünülen suikast girişimi, 1926 ve 1930'da olmak üzere yaşanan Ağrı isyanı, ikinci çok parti denemesinin ardından oluşan Menemen olayı çok bilinen karşı devrim hareketleridir⁶⁶.

Gerçekten de 1946'lara kadar iki çok partili deneme dışında tek parti olarak siyasi faaliyette bulunan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHF), gerçekleştirilmeye çalışılan devrimlerin yerleşmesi ve korunması açısından ve bundan daha önemlisi, tek parti olgusunun doğal sonucu, otoriter bir düzen kurduğu şüphesizdir.

Devrimlere karşı bunlar yaşanırken, tek partili düzeni tamamlama çalışmaları içerisinde, Türk Ocaklarının, Halkevlerine dönüştürüldüğünü de görmekteyiz. Halkevleri tek parti halkçılığının en önemli aracı olarak görülmüştür. Parti ileri gelenleri

⁶⁴ Kili, a.g.e., s.170-171

⁶⁵ Eroğlu, a.g.e., s.303.

⁶⁶ a.g.e., s.290- 291.

bu kuruluşların parti örgütüne koşturarak köy düzeyine inmesini arzulamışlar ve Cumhuriyet devrimlerinin halka bu yolla benimsetilmesini amaçlamışlardır⁶⁷.

1.4 CUMHURİYET SONRASI ÇOK PARTİ DENEMELERİ

1.4.1 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) Kazım Karabekir Paşa'nın Genel Başkanlığında, 29 kişilik meclis grubuyla kurulmuştur⁶⁸.

Yeni partinin kuruluşu CHF ve çevresinde büyük telaş uyandırmakla birlikte, Mustafa Kemal'in hoşgörüsü ile karşılanmıştır. Mustafa Kemal yeni parti hakkında "Bırakınız karşımıza çıksınlar, memleket işlerini münakaşa edelim"⁶⁹ diyerek, demokratik düzene inancını bir kez daha ortaya koymuştur.

Partinin kuruluşundan sonra, Refet Beyin bir Amerikan gazetecisine yaptığı açıklama, partinin bir muhalefet unsuru olarak temel amacını ortaya koymaktadır. Bu amaca göre parti, Mustafa Kemal'i devirmek ve onun yerine geçmek niyetinde değildir. Bir baskı grubu olarak, yalnızca onun otoritesini sınırlamak ve Meclis'te çoğulculuk ilkesi etrafında, hükümeti denetlemekle yetinecektir⁷⁰.

Partinin temel niteliklerini, getirmiş olduğu programdan görmek olasıdır. Parti programının 1. maddesinde, Türkiye Devleti'nin, halkın egemenliğine dayanan bir cumhuriyet olduğu belirtilmiş, 2. maddede ise Fırka'nın "Hürriyetperverlik" (liberalizm) ve "Halkın Egemenliği" temellerini ilke edindiği vurgulanmıştır. Ayrıca programın 6. maddesi Fırka'nın, dini inançlara saygılı olacağını da açıklamıştır⁷¹.

⁶⁷ İlhan Tekelli – Gencay Şaylan: "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi" Toplum ve Bilim Dergisi. Sayı: 6-7(Yaz – Güz, 1978, s.83

⁶⁸ Dursun, a.g.e.,s.125

⁶⁹ Tökin, a.g.e., s.70.

⁷⁰ Lord Kindross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Ayhan Tezel (Çev.), İstanbul: Sander Yayınları, 1970,s.600.

⁷¹ Tunçay, a.g.e., s371 – 372

Partinin ekonomik alandaki düşüncelerine baktığımızda, CHF'na oranla, TCF'nın büyük ölçüde liberal olduğu görüşü çoğunlukla kabul edilmektedir⁷².

CHF ile TCF'sı arasında bir farklılaşma belirmektedir. Halkçıların meclis hükümeti sistemi karşısında, TCF'sı kuvvetler ayrılığını savunmuş ve gerçek bir parlamentarizmden yana tavır koymuşlardır. Bu amaçta da Reisi Cumhurun bu makama geldikten sonra, Mebusluktan ayrılması ve Fırka Reisliğinin son bulması konusunda CHF karşısında etkin bir muhalefet oluşturmuştur⁷³.

TCF'nın bir baskı grubu olarak, dönemin zorunlu koşulları nedeniyle doğan siyasal otokrasiyi sarsan, zayıflatan bir muhalefet olduğu gözlemlenmektedir. Özellikle dini inanç ve düşüncelere saygılı olduğunu belirtmek yolu ile, İslami muhalefetin duygularını okşamaktan kendini alamamış ve yine o günkü gözlemlere göre parti Doğu Anadolu'da büyük bir ilgi odağı olmuştur⁷⁴.

Doğunun bu partiye bu derece ilgi göstermesinin temel nedeni geleneksel üretim biçiminin kalıntıları olan ağa ve şeyhlerin, Atatürk'ün önderliğindeki devrim hareketlerinden rahatsız olmaya başlamaları olmuştur. Merkezden uzak ve ulaşımdan yoksun olan bölgelerde, halk üzerindeki yoğun etkilerinin devrimlerle sarsılması, bu kişilerin karşı devrimi oluşturmaları için önemli bir gerekçedir⁷⁵.

11 Şubat 1925 tarihinde Doğuda Şeyh Sait ayaklanması adı altında gerçekleşen isyan, devrimlere karşı olan tepkinin bir ifadesi olmuştur. Rejime yönelik bu hareketler üzerine iktidar, 4 Mart 1925 tarihinde Takrir-i Sükûn Kanunu'nu çıkararak, hükümet olağanüstü yetkilerle donatılmış ve bu isyanla ilişkisi olan kişiler İstiklal Mahkemelerince yargılanmış, TCF'nın olayları körükleyici bir etki yarattığı düşünüldükçe, parti 5 Haziran 1925 tarihinde kapatılmıştır⁷⁶.

1.4.2 Serbest Cumhuriyet Fırkası

Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF), yaklaşık 5 yıl önce kapatılan TCF'na göre, gerek kuruluş, gerekse sona eriş biçimine göre oldukça farklı özellikler göstermektedir.

⁷² Sencer, a.g.e., s.132-133.

⁷³ Tarıf Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler (1859-1952)**, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1952 s.611.

⁷⁴ Ergun Özbudun, **Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma**, Ankara: A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, 1975 s. 611.

⁷⁵ Sencer, a.g.e., s.134.

⁷⁶ Teziç. a.g.e., s.244-245.

İki parti de CHF'nın bünyesinden doğmuş olmasına rağmen, TCF, parti içindeki doğal bir muhalefet hareketinin partiden ayrılmasıyla oluşmuştur. SCF ise, tamamen bazı şartların zorlaması sonucunda Atatürk tarafından kurdurulmuş. Böyle bir yola başvurulmasının, daha açık bir ifadeyle 5 yıl önce TCF hareketini hoş karşılamayan ve kısa bir zamanla kapattıran CHF yönetiminin, kendi eliyle parti kurdurmasının kuşkusuz bir çok sebebi olmalıdır.

İlk göze çarpan sebeplerden biri, dış dünya faktörüdür. Batıyı model almış bir Türkiye'nin, batılılaşma iddiasında olan hakim siyasal grubun başında bulunduğu ülke yönetiminin sahip olduğu görüntü, bu modelle tamamen uyuşmayacak kadar otoriterdir. Diğer bir sebepte, iç politikada yaşanan gelişmelerdir. Özellikle 1925 yılından itibaren siyasal muhalefetin ve basının sindirildiği bir ortamda hükümet eden CHF iktidarının denetimsizliği parti içinde bile rahatsızlıklara yol açmıştır. Dünya Ekonomik Bunalımı'nın etkileri kısa sürede Türkiye'de de hissedilir hale gelmiştir⁷⁷.

SCF kısa bir süre içinde halk yığınlarının ilgi odağı olmuştur. Muhalefetin halkta bu derece ilgi uyandırmasının nedeni, programı ne olursa olsun, CHF'nin otoriter yönetiminden bunalmış ve ekonomik güçlükler çeken halkın muhalefeti bir seçenek olarak görmesidir. Diğer yandan karşı devrimci kişilerin bu parti yolu ile ideallerini gerçekleştirmek istemeleri de partinin bu derece önem kazanmasındaki bir diğer etkindir⁷⁸

Fırkanın kurulması beklenenden çok daha fazla ilgiye yol açmıştır. Potansiyel muhalefet çığ gibi büyümüş, halk bu partiye ve kurucusu Fethi Bey ve arkadaşlarına, İzmir gezisinde büyük ilgi göstermişlerdir. Fırka'nın kuruluşundan henüz iki ay sonra girdiği belediye seçimleri kampanyasında düzenlediği toplantılara büyük kalabalıklar katılmıştır. Bu durum bu düzeyde bir tezahüratı hiç görmemiş olan CHF liderlerini rahatsız etmiştir. Sonuçta Atatürk, Fethi Bey'e partiyi kapatmasını ima edince Fırka kendisini feshetmiş ve beş ay kadar süren bu çok partili siyasal yaşam denemesi de sona ermiştir.⁷⁹ Böylece Türkiye, 1945 yılında çok partili hayata geçene kadar tek parti ile yönetilmeye devam etmiştir⁸⁰.

⁷⁷ Öz, a.g.e.,s.101-102.

⁷⁸ Turgut, a.g.e., s.264

⁷⁹ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, 1967, s.63.

⁸⁰ Dursun, a.g.e.,s.126

1.5 TEK PARTİ REJİMİNİN YERLEŞMESİ VE DIŞ ETKENLER

Türkiye’de siyasal kurumların yeniden yapılandığı bir devrede, yani 1920’li ve 1930’lu yıllarda Avrupa’da, tek parti rejimleri yeni ve cazip bir siyasal hareket olarak belirginleşmesi, özellikle 1929 ve 1930 yıllarında yaşanan bunalımlardan sonra Türk aydınına ve siyasal elitine cazip gelmeye başlamıştır.

İtalya’da Faşist Parti, Almanya’da Nasyonal Sosyalist Parti, Mussolini ve Hitler önderliğinde özellikle 1929 Ekonomi Bunalımı’ndan fazla zarar görmeden sıyrılmışlardır. Avrupa’nın birçok ülkesinde özellikle Fransa, Romanya ve Bulgaristan’da bu parti ve liderlerine sempati duyan ve onları taklit etmeye çalışan iktidarlar işbaşında bulunmaktadır⁸¹.

Doğal olarak Avrupa’daki parlamenter demokrasilerin içine girdiği krizlerin paralelinde gelişen tek parti sistemlerinin “ egemen olma” süreci, diğer ülkelerde bu yöndeki arayışlara “meşruluk” da sağlamıştır. Kısaca, iç politika ile uluslararası ortamdaki gelişmeler birbirini besleyen bir özelliğe sahip olmuşlardır.

1930’lu yılların başından itibaren tek- parti sistemlerinin pratikleri ile ideolojilerinin, bir grup Türk aydını üzerindeki etkileri gözle görülür hale gelmiştir. Özellikle Kadro Dergisi etrafında toplanan tanınmış simaların önderliğinde toplumsal ve siyasal bir akım başlamıştır. Kadro Hareketi olarak adlandırılan dergi bir bakıma CHF’nin yeni laik ve ekonomik görüşünü yansıtmaktadır⁸².

Kadrocuların hareket noktası, Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı ile, tüm geri kalmış ülkelerin kurtuluş savaşlarını bilimsel olarak açıklamasını yapmaktır. Kadroculara göre, Türkiye’de bir devrim yaşanmakla birlikte, bilimsel bir sentezinin yapılması gerekirken bu görev yerine getirilmemiştir. Devrimin yaşayabilmesi için ideolojisinin oluşması gerekir şeklinde görüş bildirmişlerdir⁸³.

Ekonomi olarak ise Karpat’a göre, Kadrocular Türkiye’de sınıf mücadelesi ve kapital birikiminin olmadığını kabul ediyorlar ve bunun içinde devletin sınıf çatışmasını önleyerek, kapital birikimine uygun koşulları yaratabileceğini

⁸¹ Necdet Ekinci, **II. Dünya Savaşından Sonra Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, 1.basım, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997, s.98

⁸² Çetin Yetkin, **Türkiye’de Tek Parti yönetimi 1930 -1945**, 1. Basım, Ankara: Altın Kitaplar Yayınları, 1983, s.35

⁸³ Şevket Süreyya Aydemir, **inkılap ve kadro**, 2.baskı, bilgi yayınları., Ankara: 1968, s69

savunuyorlardı⁸⁴. Bunun gerçekleşmesi içinse kadrocuların önerdikleri yeni tip Ulusal Devlet modelinin, toplumsal yaşamın her alanını denetlemesi yolundan geçmektedir⁸⁵.

Diğer yandan Kadro Hareketinin totaliter rejimlerin egemen olduğu İtalya, Almanya ve Rusya'dan büyük ölçüde etkilenmiş oldukları görülmektedir.

Hamdullah Suphi Tanrıöver, 9 Ağustos 1930 tarihinde İzmir Türk Ocağı'nda yaptığı konuşmada bu rejimlerden övgüyle söz etmektedir;“...Rusya'yı altüst eden kızıl hareket nevinden bir ihtilal, bir işçi kıyamı İtalya'yı baştan başa sarıyordu...Milliyetperver İtalyan gençliği ismini pekiyi bildiğimiz milli rehberin etrafında toplanarak İtalya'yı yağmadan ve sonu gelmeyecek dahili bir boğuşmadan kurtardı. Orada şimdi büyük bir vatanperverin eli ve müsellağ faşist zümresinin emri altında yeni bir hükümet örneği kooperatif bir İtalya devleti var. Bu devlet bütün zümrelere, bütün ferdi isdatlara, umumi, muntazam ve müşterek bir birlik içinde azami yükselme ve kuvvetlenme imkanını vermek iddiasındadır... Gençlik müesseseleri, hangi mahiyette olursa olsun şimdi her zamandan fazla hükümetlerin dikkatini kendi üzerine çekiyor. Rusya'da Oktobrist, Pyanir, Komsomol namı altında beşmilyonluk tahmin edilen bir gençlik teşkilatı vardır. Bu, çok büyük bir ihtilal fidanlığıdır. Komünist Fırkası müstakbel azasını bu teşkilat içinde yetiştiriyor. Müsellağ faşist teşkilatı ise resmi devlet ordusunun yanında kalbinde yeni bir dinin imanını taşıyan, koskoca müsellağ ikinci bir milli ordu meydana getirmiştir...”⁸⁶

Radikal Kemalistlerin önde gelen isimlerinden Falih Rıfki (Atay) da Sovyetler Birliği'ne yaptığı geziyle ilgili gözlemlerini içeren “ Yeni Rusya” isimli eserini bu dönemde yayınlamıştır. Falih Rıfki'nın yazdıklarından Sovyetler Birliği'ndeki totaliter yapıdan çok etkilendiği anlaşılmaktadır. Ona göre Türkiye bu modelden ilham almalıdır. İlk tavsiyelerinden biri aydınlara yöneliktir. “ 150 milyonluk komşu memleketin inkişaf hareketlerini günü gününe takip etmemek, Türk münevverleri için cürümdür”. Daha önce CHP'nin yayın organı olan “ Hakimiyet-i Milliye” gazetesinde tefrika edilen bu görüşler, Kemalist yönetiminin arayış içinde bulunduğu bir dönemde yayınlanmış olduğundan önemlidir. Falih Rıfki, Türk Ocakları'nın yeniden örgütlenmesi konusunda da önerilerde bulunduğu eserini, “ Rusya'dan getirdiğim Parolalar” dediği şu cümleyle bitirir:

⁸⁴ Karpat, a.g.e. ,66

⁸⁵ Aydemir ,a.g.e. s69

⁸⁶Öz, a.g.e., s114-115.

“Türkiye’nin iktisat ve inşa planını yapmak; inkılap fırkasını komünist ve faşist, yani eski nizamdan yeni bir nizama geçen memleketlerin fırkalarından örnek alarak kurmak; Bürokrasi yerine ihtilalci metotlar almak; Hiç durmaksızın büyük yığının terbiyesine geçmek; Hiç bir vazifemiz Rus ve İtalyan gençlerinin vazifeleri kadar güç ve ağırdadır.” Falih Rıfkı’nın ve diğerlerinin benzeri tekliflerinin, yabana atılmadığı kısa sürede görülmüştür.⁸⁷

CHF ’de bu gelişmelerin ilk sinyallerini Recep Peker’in Genel Sekreterlik görevine getirilmesiyle ile verilmiştir. Recep Peker tüm Avrupa’da egemen olan Hitler ve Mussolini rejimlerine olan özentisi ve otoriter devlet ve bürokrasi anlayışı taşıyan bir kişilik sergilediği bilinmektedir⁸⁸. 1931 tarihinde toplanan CHF kurultayında Recep Peker damgasını vurmuştur. Altı oklu flamanın CHF bayrağı olması fikri Recep Peker tarafından ortaya atılmış, kurultayda bu fikir kabul edilmiştir . Böylece Altıok ile, Türk toplumunu Altıok bayrağı altında siyasal birliğe, tek parti- tek devlet otoritesi altında toplanması amaçlanmıştır⁸⁹. 1935’te toplanan CHF’nin IV. Kurultayında Altı ilke biraz daha anlaşılır hale getirilerek, CHF’nin İzlemiş olduğu bu esasla Kemalizm adı verilmiştir. Aynı Kurultayda CHF’nin adı Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) olarak değiştirilmiştir⁹⁰. Kurultayda benimsenen Parti-Devlet Birliği ilkesi ile 1 Aralık 1933 günü Almanya’da kabul edilen Parti ve Devlet Birliği Yasası arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır. Kurultayda kabul edilen bu tüzükle Genel Başkanın yetkileri aynen korunuyor, Genel Başkan ile Genel Başkan Vekili ve Genel Sekreter’den oluşan Genel Başkanlık Divanı, partiyi ilgilendiren tüm konularda karar alma, seçimleri yönetme ve adayları belirleme yetkilerine sahip olmaktadır⁹¹.

18 Haziran 1936’da Parti devletinin oluşmasında önemli bir adım atılmıştır. Parti Genel Sekreterlik görevi ile İçişleri Bakanlığı görevinin birleşmesi, yine İllerdeki Parti Başkanlığı görevi ile Valilik Görevinin aynı kişide birleşmesine yayınlanan genelgeyle uygulamaya konmuştur⁹². Bu uygulamayı Parti İlkeleri olarak kabul edilen Altıok’un Anayasaya girmesi izleyecektir. 1937 yılında, Teşkilatı Esasiye Kanunu’nda

⁸⁷A.g.e., s.115.

⁸⁸Hikmet Bila, **C.H.P. Tarihi 1919-1979**, doruk Matbaacılık, Ankara: 1979. s.109

⁸⁹İsmet Bozdağ, **Bir Devrin Perde Arkası: Atatürk, İnönü, Bayar Çekişmeleri**, Kervan Yyn., İstanbul: 1972, s.62

⁹⁰Ekinci, a.g.e., s.115

⁹¹Yetkin, a.g.e., s.131-132

⁹²Bila, a.g.e., s.

bazı maddelerinde yapılan değişiklikle parti-ulus-devlet CHP'nin Altıoku ile birbirinin içine girmiş ve Anayasa ile güvence altına alınmıştır⁹³.

1935'te Yapılan Parti Kurultayından, Anayasa değişikliği'nin yapıldığı 1937 yılına kadar geçen bu iki yıllık süreçte Parti Devletinin oluşması tamamlanmıştır. CHP Türkiye'de sınıfsız bir toplumu ideal olarak benimsemekte, tüm toplumun temsilcisi olduğunu varsaymaktadır⁹⁴.

Otoriter yapıya Atatürk ne kadar eğilim göstermişse de, Türk siyasal sisteminin faşist ve komünist rejimlerine kaymasında, CHP'nin elitleri önünde hep bir set olmuştur. Bunun en açık örneği, 1936'da Recep Peker, Atatürk tarafından Görevden alınmış, 1937 yılında ise İsmet İnönü'yü devlet yönetiminden uzaklaştırmıştır. Fakat Recep Peker, görev yaptığı zaman dilimi içerisinde Partiye yeni bir yapı, yeni bir ideoloji kazandırmıştır. Alman ve İtalyan rejimlerine olan hayranlığı ile CHP'ye kendi damgasını vurmuştur.

Atatürk'ün ölümünden sonra, 26 Aralık 1938'de toplanan CHP olağanüstü kurultayında tüzük değişikliğiyle İsmet İnönü, Ülkenin Milli Şefi CHP'nin değişmez Genel Başkanı ilan edilmiştir⁹⁵.Bu uygulama ile birlikte Türkiye, Faşizm ve Nasyonal Sosyalizmi anımsatacak bir Totaliter yapıya dönüşecek, İkinci Dünya Savaşını Demokrasi cephesinin kazanmasından sonra demokrasi yolunda adımlar atılmaya başlanacaktır.

⁹³ Ekinci, a.g.e., s.117

⁹⁴ Yetkin, a.g.e., s.132

⁹⁵ a.g.e., s.159

İKİNCİ BÖLÜM

2. II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI YENİ DÜNYA DÜZENİ VE TÜRKİYE

2.1 ULUSLARARASI ORTAM VE TÜRKİYE

II. Dünya Savaşı, 1945 yılının başlarında müttefiklerin galibiyetiyle sonuçlanmıştır. Ancak galipler de dahil olmak üzere bütün Avrupa devletleri büyük yıkıma uğramışlardır. Savaştan önce kuvvetler dengesini sağlayan devletler güçlerini yitirmiş ve savaş sonunda iki büyük süper güç ortaya çıkmıştır. Bunlar Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyetler Birliği (SSCB) 'dir.⁹⁶ Savaşın sonucu yalnızca Avrupa'da hegemonya kurmak isteyen Almanya ve İtalya ile, Uzakdoğuda hegemonya peşinde koşan Japonya 'nın yenilgisi anlamına gelmemektedir, aynı zamanda bu ülkelerin ideolojisi olan Faşizmin ve ırkçılığın da yenilgisi anlamına gelmektedir. 2. Dünya Savaşının demokrasi cephesinin zaferiyle sonuçlanması, dünya genelinde demokrasi eğilimlerinin artması sonucunu doğurmaktadır.⁹⁷ 1945 yılında İngiltere'nin yeni Başbakanı M. Attlee Avrupa'da demokrasiye ne kadar önem verdiklerini şu sözlerle ortaya koymaktadır: "Avrupa'da birçok hükümetler vardır ki halk seçimlerinden vücut bulmuş sağlam temellere dayanmıyorlar. Her tarafta milletlerin arzusunun muzaffer olmasına yardım etmek niyetindeyiz. Serbest seçimlere dayanan ve harap olan Avrupa Kıtasının imarına iştirak edecek demokrat hükümetlerin kurulmasını temenni ediyoruz."⁹⁸ demektir.

1945 yılından itibaren uluslararası politikada hızla değişen güç dengesi, Türkiye'nin savaş boyunca izlediği dikkatli ve hassas denge politikasını artık olanaksız kılmakta, dahası bu tür bir politikanın temellerini ortadan kaldırmaktadır⁹⁹.

Türkiye de batıdaki değişime ayak uydurmak zorunluluğunu hissetmektedir. Türkiye savaş sırasında özellikle Almanya ile ilişkilerini müttefiklerin istediği bir

⁹⁶ Esmâ Torun, *II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'de Kültürel Değişimler İç ve Dış Etkenler (1945-1960)*, İstanbul: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, s. 207.

⁹⁷ *Siyasal Katılma Türkiye'de Partiler Çok Partili Yaşama Geçiş*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Bölümü, İstanbul, 1985, s.106.

⁹⁸ Mustafa Çufalı, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş dönemi (1945-1950)*, Ankara: Babil Yayınları, 2004, s.18.

⁹⁹ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt 2., Ankara iletişim Yayınları, 1986, s. 546.

biçimde değil, Türkiye'nin kendi çıkarları istikametinde bir tutum takınmıştır. Önceleri İngiltere daha sonra SSCB Türkiye'nin savaşa girmesini ısrarla istemişlerdir¹⁰⁰. Buna rağmen Türkiye savaşa girmek bir yana Almanya ile ilişkilerini sıcak tutmaya çalışmıştır. Türkiye daha savaşın ikinci yılı dolmadan 18 Haziran 1941 tarihinde Almanya ile on yıllık dostluk anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmanın Almanya'ya şu yararı vardı ki sağ kanadını güvence altına alan Almanya, 22 Haziran'da Sovyetlere saldırmıştır.¹⁰¹ Türkiye ayrıca Almanya'ya krom ihraç etmektedir. Bu ihraç da ancak ABD ve İngiltere'nin 19 Nisan 1944 tarihli notası sonucu durdurulmuştur.¹⁰² Bu gelişmeler batı dünyası tarafından unutulmamıştır. İngiliz Başbakan Churchill, Avam kamerasında yaptığı konuşmada, Türkiye'ye savaşa girme konusunda baskı yapmadıklarını, bunun Türkiye'nin kendi kararı olduğunu, ama savaş bittiğinde Türkiye'nin durumu Müttefiklere katılmış olması halindeki kadar kuvvetli olmayacağını ihtar etmiştir¹⁰³. Tüm bunlar göz önüne alındığında savaş sonunda Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini geliştirebilmesi için Batılı değerleri diğer ülkelere göre daha fazla benimsemesi gereği doğmaktadır.¹⁰⁴

Dünya savaş sonuna doğru demokrasi bağlamında bir değişim içerini doğru ilerliyor, faşizm ve benzeri rejimler demokrat ülkelerin kamuoylarında tepki ile karşılanıyordu. Mihver devletlerine savaş açmasına karşılık Türkiye, demokratik bir yapıya sahip değildir ve II. Dünya Savaşını çıkmasına neden olmuş Totaliter diktatörleri anımsatan bir yapıya sahip olması da, yeni kurulacak dünya düzeninin ilkeleriyle uyumsuzdur. Parti ile devletin kaynaştığı Milli Şef varlığın resmi olarak varlığını koruması, Almanya'nın Führeri, İtalya'nın Duçe'si gibi bir ilişkilendirmeyi ortaya koymaktadır¹⁰⁵.

Savaşın sonlarına doğru Türkiye, savaşı Mihver devletlerinin kaybedeceğini, özellikle Nazi Almanya'sının yenilgisi, Avrupa dengesinde büyük bir boşluk meydana getireceğini görmektedir. Dolayısıyla, bu boşluktan Sovyet- Rusya yararlanacaktır. Yenilmiş olan Fransa ile, savaşın ağır zahmetleriyle iyice yıpranmış İngiltere yeni bir Avrupa dengesini kurmaları mümkün görülmemektedir. O halde Sovyet emperyalizminin kendisine yönelen tehdit ve tehlikeleri karşısında, Türkiye için en iyi

¹⁰⁰ Yetkin, a.g.e., s.232

¹⁰¹ a.g.e., s.229-231.

¹⁰² a.g.e., s.233.

¹⁰³ Fahir Armaoğlu, **İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)**, Ankara : Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 1973 s.240

¹⁰⁴ Çufalı, a.g.e., s.18.

¹⁰⁵ Ekinci, a.g.e., s.270.

yol, Sovyet- Rusya'dan çok daha güçlü bulunan ABD 'ye dayanmaktır. Savaşın son yıllarından itibaren Türk dış politikasının yöneldiği doğrultu bu olmuştur.¹⁰⁶

2.2 TÜRKİYE ÜZERİNDE SOVYET TEHTİDİ

2.2.1 1925 Tarihli Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşmasının Tek Yanlı Feshi

Büyük ve kuvvetli bir Sovyet-Rus İmparatorluğu ile sınır komşuluğu, Türk dış politikasını idare edenlerin her zaman göz önünde tutmak gereğini duydukları, kaçınılmaz bir zorunluluktur. Türkiye Cumhuriyeti ile SSCB arasındaki iyi komşuluk ilişkileri, iki dünya savaşı arasındaki dönemde, bir yandan milletler arası durumun etkisiyle, öte yandan Türk yöneticilerinin Sovyetleri ürkütmemek için gösterdikleri devamlı dikkat sayesinde hiç bozulmamıştır. Bu dönemde, her şeyden önce kendi ülkesinde kurduğu komünist düzeni koruyup geliştirmekle meşgul olan Sovyetler, Türkiye'nin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygılı görünmüştür. 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Türk-Sovyet Dostluk ve İşbirliği Anlaşması ve 1925 yılı Aralık ayında imzalanan Türk-Sovyet dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki iyi komşuluk ilişkilerinin belgeleridir¹⁰⁷.

2. Dünya Savaşı yıllarında birçok değişiklikler gösteren bu ilişkiler taraflar arasında herhangi bir ciddi mesele yaratmadan sürüp gitmiştir. Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye takındığı dostça tavır kendi üzerindeki Nazi ilerlemesi devam ettiği sürece, yani 1942 Kasımı'ndaki Stalingrad zaferine kadar devam etmiştir.

İkinci Dünya Savaşının sonuçlanmasına az bir zaman kala Türk-Sovyet ilişkilerinde savaş yılları boyunca oluşan soğuma yerini ciddi bir gerginliğe bırakmıştır.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Oğuz Ünal, *Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu, Tek Parti Yönetimi'nden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci*, 1. Baskı, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1994, s.121.

¹⁰⁷ Ünal, a.g.e., s.119

¹⁰⁸ a.g.e., s.120.

Kızıl ordunun askeri başarıları Sovyet lider ve diplomatlarını Türkiye'ye karşı tavırlarını değiştirmeye sevketmekte gecikmemiştir. Ankara'da herkes, bu tavrın Moskova'da Türkiye aleyhine hazırlanan planın ilk işareti olduğunu sezmektedir. Sovyet Lider Stalin, Türkiye'nin savaşa girmesi ve ABD Başkanı Roosevelt ile İngiltere Başbakanı Churchill'in gayretleri sayesinde Birleşmiş Milletlere katılması neticesinde, uluslar arası durumdan kazandığı istikrarı sıfıra indirmek için, en iyi yolu arayıp bulacaktır. 19 Mart 1945 'de, Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye'ye dönmekte olan Türkiye Büyükelçisi Selim Sarper'i kabul ederek, kendisine Sovyet Hükümetinin günün şartlarına ve savaşın getirdiği değişikliklere uymadığı için, 1925 tarihli Türk-Sovyet Tarafsızlık Anlaşmasını feshettiğini bildirmiştir.¹⁰⁹ Sovyetler Birliğinin bu tutumu, Türkiye açısından çok büyük önem arz etmektedir. Çünkü Sovyetler Birliği tarafından son verilen anlaşma saldırmazlık anlaşmasıdır.¹¹⁰

Türkiye, feshedilen anlaşma yerine yeni bir anlaşma yapmak istediğini açıkça ilan etmesine rağmen, Sovyet hükümeti bu isteğe belirli bir süre cevap vermemiştir. Ancak aradan çok geçmeden Türkiye'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünden bazı tavizler vermeden, Sovyetler birliği ile anlaşılabilmesinin imkansız olduğu ortaya çıkmıştır.¹¹¹

2.2.2 Sovyetlerin Türkiye'den, Toprak ve Üs Talebi

7 Haziran 1945'de Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov, Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e iki ülke arasında yeni bir anlaşma yapılabilmesi için Türkiye'nin Bazı Sovyet isteklerini kabul etmesi gerektiğini söylemiştir. Bunlar:

16 Mart 1921 tarihli Moskova Anlaşması'yla tespit edilen Türk-Sovyet sınırında Sovyetler lehine bazı düzeltmeler yapılması, yani Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne iadesi istenmektedir¹¹². Molotov, 1921 haksızlığının tamirinden söz etmiştir. O dönemde Sovyetlerin zayıf durumda olduğunu ileri sürerek, 16 mart 1921 Türk-Sovyet anlaşmasıyla düzenlenen sınırlarda değişikliği gündeme getiriyor, Selim Sarper

¹⁰⁹ Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara: 1968, s.246.

¹¹⁰ Ekinci, a.g.e., s.260.

¹¹¹ Yusuf Sarınay, **Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve Nato'ya Girişi (1939-1952)**, Ankara : Nüve Matbaası ,Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Kültür Eserleri Dizisi:107, s.44.

¹¹² Sarınay, a.g.e., s.45.

'in cevabı da kesin oluyordu "1921 zaten bir haksızlığın tamiriydi ve onu Lenin imzaladı. SSCB'nin toprağa ve nüfusa gereksinimi yok. Bu iş için Türkiye kamuoyunun sempatisini kaybetmeğe değmez. Zaten olacak iş de değildir". Sarper'in "zaten bir haksızlığın tamiriydi" derken kastettiği, 1918 Brest-Litovsk anlaşmasının Osmanlıya zaten bıraktığı Ardahan ve Kars'ın ancak 1921 de Türkiye'ye verilmiş olmasıdır¹¹³.

Boğazların Türkiye ile Sovyetler birliği tarafından ortaklaşa savunulması ve bunu sağlamak için de Sovyetler birliğine, boğazlarda deniz ve kara üsleri verilmesi istenmiş,¹¹⁴ Molotov gerekçe olarak "Boğazlar 200 milyon kişiyi yalnız Türkiye'nin iradesine bırakıyor" demiştir. Sarper'in cevabı " bundan kastınız Boğazlarda üs ise, söz konusu olamaz" olmuştur.¹¹⁵

Montreux Boğazlar rejiminin Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında İmzalanacak iki taraflı bir anlaşma ile değiştirilmesi istenmiş¹¹⁶, Sarper bunun uluslar arası bir konu olduğunu ve diğer imzacı devletlere danışılması gerektiğini Belirtmiştir¹¹⁷. Moskova Büyükelçisi Selim Sarper Sovyetlerin bu isteklerini Ankara'ya bildirmeye bile gerek görmeden geri çevirmiştir.¹¹⁸

SSCB bir pazarlık konusunu öne sürerek Türkiye karşısında büyük bir taktik hatası yapmıştır. Asıl derdi kendisi açısından boğazlarda güvenliğin sağlanmasıdır. Ama toprak isteklerini gündeme getirerek, Boğazlar konusundaki isteklerinden çok daha fazla tepki yaratmış ve Türkiye'nin ABD'ye yanaşmasında önemli etki yapmıştır. Böylece, Türkiye ile SSCB arasında 1925 anlaşmasının yerini alacak bir dostluk anlaşmasının imzalanması olasılığı ortadan kalkmıştır.¹¹⁹

Sovyet isteklerinin Türk Hükümetince geri çevrilmesinin ardından Sovyetler Birliği, 1945 Haziran ortalarından başlayarak Türkiye üzerinde ağır siyasi baskılara yönelmiştir. Sovyetler Birliği'nin bu tutumu batı basınında sık sık yer almıştır. Türk Hükümeti, Sovyetlerle olan bu görüşmelerden doğan baskıları iki ülkenin ilişkilerini daha fazla bozmamak ve Sovyetlerin bu isteklerini geri almalarına olanak tanımak amacıyla, daha çok susma yolunu seçmiştir. Ancak Sovyetler Birliği'nin baskısı

¹¹³ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt 1. 1919-1980, İstanbul: 2001, s.267.

¹¹⁴ Sarınay, a.g.e., s.45.

¹¹⁵ Oran, a.g.e., s.267.

¹¹⁶ Sarınay, a.g.e., 45.

¹¹⁷ Kamuran Gürün, **Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s.283.

¹¹⁸ Ekinci, a.g.e., s.265.

¹¹⁹ Oran, a.g.e., s.502

azalacağına daha da artmaktadır; uluslar arası alanda Türkiye'yi İngiltere ve ABD gibi demokrat batılı ülkelerin önünde zor durumda bırakmak için mevcut Türk Hükümet'inin demokrasiden uzak Faşist ilkelerle yönetildiğini söylemekte; rejimin mutlak olarak değişmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Sovyetler Birliği, bir yandan Türkiye'nin demokratik olmayan, totaliter özellikler taşıyan siyasi rejimine, batılı demokrat ülkelerin dikkatini çekerken, diğer yandan, bu ülkelerin Ermenilere olan sevgisini Türkiye'ye karşı kullanmak için bir takım ustaca oyunlara girmekten de geri durmamaktadır.

Ermeni Katolikos'u I.haren 1938 yılında ölmesinden sonra o güne dek, yerine seçim yaptırmayan Sovyetler birliği, "Katolikos Seçim Kongresi"nin toplanmasını birdenbire 1945 Haziran'ında yapılmasına izin vermiştir. Bu kongre , dünyanın dört bir yanından gelen din adamlarını ve Ermeni diasporası ileri gelenlerini bir araya getirmiştir. Kongre VI. Kevork'u Katolikos seçtikten sonra, Stalin'e başvurarak, Ermenistan'ın Türkiye'den olan toprak isteklerini desteklemesini ve ayrıca diasporadaki Ermenilerin, Ermenistan'a dönmeye çağrı yapılmasını istemiştir. Stalin ve Sovyet yönetimince kabul edilen bu teklif gariptir ki, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'in Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov 'la yaptığı birinci görüşmeden hemen sonra alınmaktadır.¹²⁰

Bunun sonucu olarak, Sovyetler Birliği, Türkiye karşıtı yeni bir kampanya yanında, San Fransisco'daki Ermeni komitesi ile San Fransisco Konferans'ındaki Sovyet temsilcileri arasında dikkati çeker bir biçimde, büyük dayanışma gösterisine dönüşmektedir. Türkiye, tüm dünyanın gözleri önünde ustaca kendine yöneltilmiş bir Sovyet tehdidiyle karşı karşıya kalmış bulunmaktadır.¹²¹

2.2.3 Sovyet İstekleri Karşısında ABD ve İngiltere'nin Yaklaşımları

Sovyetler Birliği yayılmacı isteklerini öne sürmeden önce, tek parti'nin iç ve dış siyasi uygulamalarından ötürü, İngiltere'nin ve ABD'nin savaşın başlarında ortaya

¹²⁰ Gürün, a.g.e., s.287-288.

¹²¹ Ekinci, a.g.e., s.266.

çıkan, sonuna doğru gittikçe belirginleşen, Türkiye'ye karşı oluşan olumsuz duyguları da göz önünde tutmuş ve değerlendirmiştir.

Örneğin, Churchill'in Stalin'le Moskova'da görüşmesinin ardından Roosevelt'e yolladığı 22 ekim 1944 günlü telgrafın 9. maddesinde şöyle denilmektedir:

“... Stalin, Montreux Sözleşmesi'nin Boğazlardan Sovyet savaş gemilerinin serbestçe geçmesini temin edecek şekilde tadilini istiyor. Prensip olarak itiraz etmedik. Japonya bu sözleşmeyi imzalayan taraflardan biri olduğu ve İnönü de geçen Aralık'ta fırsatı kaçırdığı için (kahire konferansında savaşa katılmamasından söz ediyor) bir tadil elzem görüyor. Tekliflerin hazırlanmasını Sovyetler birliğine bıraktık. Stalin bunların mutadil olacağını söyledi.” Demek oluyor ki, Stalin Yatla Zirvesi'nde Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin değişmesi gereğinden söz ederken, İngiltere'nin Sovyetler Birliği'ne destek vereceğine güvenmektedir.

21 Mayıs 1945 günü Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Vinogradov, Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e Karadeniz güvenliği ve Montreux konularını açtığında; Sarper kendisine” Bu nokta İngilizlerle aranızda olan anlaşmazlıklar zümresine bir yenisini eklemeyi mi?” diye sorması üzerine, Vinogradov beklenmedik bir tepki göstererek;” İngilizlerle aralarında anlaşmazlık olmadığını ve olmayacağını” söylemiştir.

San Fransisco Konferansı'ndan sonra Ankara'nın emri üzerine, Sovyetler Birliği ile ortaya çıkan yeni durumu görüşmek üzere Londra'ya uğrayan Türk Heyeti, İngiliz Dışişleri Bakanı Eden ile görüşmüştür. Türk Dışişleri Bakanı Hasan Saka şerefine verilen yemekten sonra, bir ara İngiliz Dışişleri Bakanı Eden, San Fransisco Heyetinde görevli olan Erkin'e dönerek: “Görüyor musunuz ?... şayet sözümüzü dinleyip zamanında savaşa katılsaydınız, şimdi bu durumla karşılaşmazdık.” diyerek, İngiliz Hükümeti'nin de olaya bakış açısını ortaya koymuştur. Türkiye, Sovyet Tehdidıyla karşı karşıya kaldığından, İngiltere ve ABD'nin desteğini sağlamak için girişimlerde bulunmuş, ama İngiltere'nin tutumu açıkça ortadadır.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak, Boğazlardan üs istemesi karşısında ABD Hükümeti'nin tutumunun ne olduğunu ise, Truman anılarında açıkça belirlemiştir. Truman: “...Karadeniz Boğazları; Süveyş Kanalı ve Panama Kanalı gibi su yolları

bütün dünya milletlerine ve bütün gemilere açık olmalıdır...”¹²² diyerek ulusal çıkarlarını gözeterek geleneksel Amerikan Siyasetini savunurken, Sovyetlerin arazi taleplerini ise Truman’a göre; “... Rusya ile Türkiye’nin kendi aralarında halletmeleri gereken bir mesele idi...”¹²³ Truman;”... Nitekim Mareşal Stalin de bu husustaki fikrimi benimle paylaşıyordu...”¹²⁴ demekte, Türkiye’nin topraklarından bazı yerlerin Sovyetler Birliği’ne geçmesinin o günlerde ABD’ni ilgilendiren bir konu olmadığını da ortaya koymaktadır¹²⁵. Ancak üç büyüklerin bu tatlı işbirliği havası, Potsdam Konferansı’na dek sürecek, sonra yerini karşılıklı çıkar çatışmalarına bırakacaktır.¹²⁶

2.3 SAN FRANİSCO KONFERANSI

Müttefik devletlerin, totaliter diktatörlüklere karşı, uğruna savaşılan kutsal değerler olarak dile getirdikleri demokratikleşme ve demokrasi ilkelerini, tüm dünya uluslarının siyasal yapılarında egemen kılmak için, 25 Nisan 1945’te San Fransisco’da Birleşmiş Milletler Konferansı toplanmıştır.¹²⁷

Batılı devletler, batı demokrasisinin güçlendiği bir dünya düzeni düşünmektedirler. Bunun için daha savaş sırasında 1 Ocak 1942 de Mihver Devletleriyle savaş halinde bulunan 22 devlet, Birleşmiş Milletler Beyannamesini imzalamışlardır. Bu beyannameyi daha sonra mihverlere savaş açmış olmak koşuluyla Türkiye de dahil olmak üzere 20 devlet daha imzalamıştır. Konferans sonunda, 26 Haziran 1945’de Birleşmiş Milletler Antlaşması imzalanmıştır. Birleşmiş milletler Antlaşması’nı kabul etmekle Türkiye, antlaşmanın demokratik prensiplerine uygun, daha hür ve demokratik bir rejime geçmeyi taahhüt etmiş olmaktadır. San Fransisco’da toplantıya katılan Türk heyeti, Reuters ajansı muhabirine, ” Türkiye’de Cumhuriyet rejiminin siyasi bakımdan kesinlikle modern demokrasi yolunda ilerlediğini, Türk Anayasası’nın en ileri ülkelerin anayasalarıyla kıyaslanabileceğini, hatta bazılarında üstün bile olduğunu” belirtiyor

¹²² Harry S. Truman, **Hatıralarım**, Çev. Cihad Baban, Semih Tuğrul, Ankara : Ulusal Basımevi, 1968, s.168.

¹²³ A.g.e., s.168.

¹²⁴ A.g.e., s.168.

¹²⁵ Yetkin, a.g.e.,s.240.

¹²⁶ Ekinci, a.g.e., s.269.

¹²⁷ Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar, Yorumlar**, Ankara : Cilt I, T.T.K.B., 1980, s.200.

ve” savaştan sonra Türkiye’ye her türlü demokratik cereyanların gelişmesine müsaade edileceğini” söylüyorlardı.¹²⁸

2.3.1 Tek Parti Yönetiminde Liberalleşme Eğilimi

1944 yılından başlayarak Almanya tüm cephelerde hızla gerilemeye başladığında, müttefiklere yaklaşma çabaları içinde, ülkenin iç ve dış siyasetinde, birbiri ardına önlemler alınırken, Milli Şef İsmet İnönü savaş sonrası nasıl bir dünyanın oluşacağını az çok görmüştür. Dış siyasetteki gelişmelerin, iç siyaseti belirlemesi Tek Parti Yönetimini kısıtlı da olsa, liberalleşme görülmeye başlanmıştır.

Değişik dünya görüşlerine karşın, Tek Parti Yönetimine olumsuz tutum almaları nedeniyle vatan, tan ve tasvir-i efkar gibi gazetelerde, yönetim karşıtı eleştiriler yöneltilmektedir. Tek Partinin baskısına karşın bu gazetelerin, yönetimi eleştirme cesaretini kendilerinde bulmalarının nedeni, savaşın demokrasi cephesinin kazanacağını net bir biçimde ortaya çıkmasıdır. Vatan ve tan gazetelerinde yakında gelecek olan müttefik zaferinin gerçekte, çoğulcu demokrat rejimlerin, otoriter rejimlere üstün gelmesi anlamını taşıdığını vurgulayan, çeşitli yorum ve yazılara rastlanılmaktadır.¹²⁹ Basın üzerinde kontrollü de olsa gevşemeler kendini gösterirken, Tek Parti yönetimi’nin tekelinde ve sıkı denetiminde bulunan Ankara radyosunda da, bu doğrultularda yayınlara rastlanır olmuştur. Burhan Belge 16 Şubat 1944 günü yapmış olduğu konuşmada, İngiliz ve Amerikan devlet adamlarının görüşlerini şöyle yorumlamaktadır:”...bilhassa Amerikalılar hep barıştan sonraki dünyadan bahsediyorlardı: kurtarılan Avrupa memleketleri kendilerine uygun gelen demokratik müesseseleri... Diledikleri gibi seçeceklerdir. Esasta, demokratik hatta sadık kalacaklardır. Şayet herhangi bir memlekette şahsın yahut zümrenin diktatörce temayüller gösterdiği tespit edilecek olursa, üç büyük devlet ile diğer devletler, buna mani olacaktır.” demektedir.

Liberalleşme girişimlerinin öne çıkıp hız kazanması, Sovyet tehdidi karşısında, batının demokrat devletlerinin desteğini almak için, çok partili düzenin gereğini

¹²⁸ Ünal, a.g.e., s.123.

¹²⁹ O. Murat Güvenir, **2. Dünya Savaşında Türk Basını**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1991, s.193.

kavrayan İnönü, geçiş sürecini ve bu düzenin niteliğini Tek Parti geleneğine uygun olarak kendisi belirleyecektir.¹³⁰

2.3.2 İnönü'nün Demokrasi Sözü

Nitekim San Fransisco konferansı'na katılan Türk Heyetine üçüncü delege olarak dahil olan ve sonrada Türk Dışişleri Bakanlığına kadar yükselen Feridun Cemal Erkin, yıllar sonra İnönü'nün ölümü üzerine yayınladığı makalede şu satırları yazmaktadır:"1945 yılı nisan ayının başı idi. Sovyetler Birliği; aramızda mevcut tarafsızlık ve saldırmazlık paktını, vadesinden evvel feshetmiş ve esasen gayet gergin olan ilişkilerimize yeni bir belirsizlik, bir ipham unsuru katmıştı. Pek yakında, bizimde henüz katılmış olduğumuz Birleşmiş Milletler, San Fransisco'da toplanarak, yeni barış yasasını müzakere ve imza edeceklerdi. Amerika'ya, Dışişleri Bakanı rahmetli Hasan Saka'nın Başkanlığı altında, benim de delege olduğum geniş bir heyetle katılacaktık. Cumhurbaşkanımıza vedaa gittim. İnönü bana Şu kayda değer sözleri söyledi: "Amerikalılar çok partili demokrasiye ne zaman kuracağımızı sizlere sorabilirler. Böyle bir soruya şöyle cevap verirsiniz: Türkiye Cumhuriyeti tarihinde, Atatürk büyük reformcu olmuştur. İnönü'nün rolü, reformları raylarında perçinleştirmek ve Atatürk'ün de arzu ettiği, gerçek, tam demokrasiyi kurmak olacaktır. İnönü şimdiye kadar bu çığıra girmek istiyordu. Harbin ortaya çıkardığı çeşitli tehlike ve sorunlar buna imkan vermedi. Savaş bitince bu amacı gerçekleştirmek cumhurbaşkanının en aziz arzusudur. " demiştir¹³¹.

2.4 POTSDAM KONFERANSI

2.4.1 Potsdam Konferansında Boğazlar Sorunu

Türkiye'de çok partili yaşama geçme konusu; önce San Fransisco'da Türk Kurulu'nca; daha sonra "Milli Şef" İsmet İnönü'nün 19 Mayıs Söylevinde dile

¹³⁰ Ekinci, a.g.e., s.274.

¹³¹ a.g.e., s.34.

getirilirken; “Üç Büyükler” ABD, İngiltere ve SSCB savaş sonu savaş sonrası dünya düzeninde yapacakları işbirliğinin ayrıntılarını görüşmek üzere, 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 günü Potsdam’da bir araya gelmişlerdir.¹³²

Polonya’nın durumu, Alman sınırları, uzakdoğu’daki savaşın gelişimi, savaş tazminatı sorunu düzenlemelerinin ele alındığı bu konferansta, Boğazlar daha çok gayri resmi konuşmalarda gündeme gelmiştir.¹³³

Sovyetler Birliği, Yalta Zirvesi ve daha öncesinde Monreux Boğazlar sözleşmesini değiştirmek konusunda İngiltere ve ABD’nin desteğini almış bulunmaktadır.

Türkiye’nin demokratikleşmesi konusunda atacağı adımlar üzerine vermiş olduğu demeçler İngiliz ve Amerikalı devlet adamlarında olumlu bir etki bırakmış olduğu kuşkusuzdur.

Ancak daha önce, Türk Dışişleri’nin, Sovyetler Birliği’nin isteğine uyarak, Ankara’da Sovyet Büyükelçisi Vinogradov’la yapılan görüşmelerden İngiltere’yi bilgilendirmemiş olması; hem İngiliz Dışişleri’nde, hem Amerikan Dışişlerinde, Türkiye’nin bir ittifak önerisi ile Sovyetler Birliği’ne yanaşıyor kuşkularının doğmasına neden olmuştur.¹³⁴

Görüldüğü gibi, Batılı demokrat devletler için Türkiye, demokratikleşme eğilimleri gibi bazı olumlu gelişmeler dışında, hala belirsiz ve kuşkulanan bir ülke konumundadır.¹³⁵

18 Temmuz gecesi Stalin Churchill’e Türkiye-SSCB arasındaki bir ittifakın ancak aralarında anlaşmazlıkların çözülmesiyle mümkün olacağını, fakat Türkiye’nin Kars ve Ardahan’ı SSCB’ye geri vermeyi, Montreux’yü tartışmayı reddettiğini söylemiştir. Daha sonra 23 Temmuz gecesi başka bir yemekte Stalin Churchill’e “Eğer Marmara’da bize tahkim edilmiş bir pozisyon vermeniz mümkün değilse, o zaman Dedeğaç’ta bir üs alamaz mıyız?” diye sorarak Boğazların denetimi konusundaki niyetini açıkça dile getirmiştir. Churchill Boğazlarda SSCB’nin istediği yönde bir düzenlemeyi desteklediğini, ama bunun Türkiye’nin toprak bütünlüğünü koruma

¹³² a.g.e., s.281.

¹³³ Oran, a.g.e., s.502

¹³⁴ Gürün, a.g.e., s.298.

¹³⁵ Ekinci, a.g.e., s. 281.

koşuluna bağlı olduğunu belirtmiştir. Değişikliğin çok taraflı düzeyde yapılması gerektiğinin altını çizmiştir. SSCB ise, yazılı bir metin sunarak Montreux'ün feshedilmesini, Boğazlarda güvenliğin Türkiye ve SSCB tarafından sağlanmasını, bunun için Sovyet üslerinin kurulmasını önermiştir. Boğazlarda üs isteğinin yanı sıra, sınırda değişiklik isteğini de açıkça belirtmiştir. Churchill ise üs isteğini kabul edemeyeceğini bildirmiştir. Stalin Boğazlar konusundaki görüşünü şöyle dile getirmektedir: “Sonuçta, İngiltere tarafından desteklenen küçük bir devlet büyük bir devleti gırtlığından tutmakta ve ona çıkış vermemektedir”. Konferans sonunda kabul edilen protokolün 16. maddesinde, üç hükümetin o günkü koşullara yanıt vermediği için, Montreux'de değişiklik yapılması gerektiği konusunda görüş birliğine vardıkları açıklanmıştır. Ancak, ortak bir karara ulaşılamamıştır. Konunun her bir tarafın Türkiye'yle doğrudan görüşmeler yoluyla ele alınması kararlaştırılmıştır.

Churchill'in Türkiye'nin toprak bütünlüğüne yaptığı vurgunun aksine, Truman toprak verme sorununun Türk ve Rusların kendi başlarına oturup halletmeleri gereken bir sorun olduğunu düşünmektedir. Kısaca, Türkiye başlangıçta SSCB'ye savaş sonrası pazarlıklarını sürdüren Batı'yı arkasına alamamış ve SSCB'den gelen istekler karşısında yalnız kalmıştır.¹³⁶

Lakin Potsdam Konferansında yapılan tartışmalar ve bilhassa Stalin'in Boğazlarda kara ve deniz üslerinden sözleşmesi, tamamen olmasa bile, Türkiye'ye de ulaşmış ve endişelere sebep olmuştur. Bu endişe sadece Sovyet isteklerinden doğmamaktadır. Amerika ve İngiltere'nin bu istekler karşısında net ve kesin bir tutum almamaları da Türkiye'yi endişelendirmiştir.¹³⁷

2.4.2 Sovyetlerin Türkiye Üzerine Yeni Girişimleri

Daha Potsdam Konferansı sırasında Türkiye üzerinde bir Sovyet tehdidi açık olarak ortaya çıkmıştır. Bu tehdit, bu devletin, boğazlarda üs istemesi ve Kars ve Ardahan bölgelerinin Rusya'ya terkinin ileri sürmesi ile ağır bir nitelik kazanmıştır. Fakat 1946 yılında, Türkiye üzerindeki bu tehdidin ağırlığı daha da artmıştır.

¹³⁶ Oran, a.g.e., s.502-503.

¹³⁷ Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri (Açıklamalı)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, VII.Dizi, 1991, s.141.

Potsdam kararlarına göre, her üç devletin boğazlar hakkındaki görüşlerini Türk Hükümetlerine bildirmeleri gerekmektedir. Bu karara ilk uyan Amerika olmuş ve 2 Kasım 1945 de Türk hükümetine verdiği notada bu konudaki görüşlerini açıklamaktadır.¹³⁸ Buna göre:

- 1) Boğazlar bütün devletlerin ticaret gemilerine her zaman açık olmalıdır;
- 2) Boğazlar Karadeniz'e kıyısı bulunan Devletlerin savaş gemilerinin transit geçişine her zaman açık olmalıdır;
- 3) Karadeniz'e kıyıdaş Devletlerin özel rızası veya Birleşmiş milletler tarafından görevlendirilmiş olmaları istisnalarıyla üzerinde anlaşılacak, sınırlandırılmış bir tonajın altındaki gemiler hariç, Karadeniz'e kıyıdaş olmayan Devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi her zaman yasak olmalıdır;
- 4) Montreux konvansiyonu'nu günün koşullarına uydurmak için, Milletler Cemiyeti'nin yerine Birleşmiş Milletler Sistemi almalı ve Japonya taraf devletler arasında çıkarılmalıdır.¹³⁹

Türkiye'nin istediği; Sovyetler Birliği'ne karşı ABD'nin desteğini kazanmaktır. Boğazlarla ilgili olarak, Türkiye ile ABD ve İngiltere arasında görüş alışverişleri sürerken¹⁴⁰, Sovyetler Birliği tüm bu gelişmeleri uzaktan izlemekte ve bir yandan da baskısını arttırmaktadır¹⁴¹. Sovyet basın ve radyosunda sürekli bir kampanya biçiminde daha önce başlamış olan bu baskı, yavaş yavaş çeşitli ülkelerde bulunan Ermeni Komitelerinin Türkiye'den toprak konusundaki istekleri ve ABD, Fransa, İngiltere gibi demokrat ülkeler de yarı birer propaganda merkezleri oluşturmakla güçlendirilmektedir¹⁴².

Bu olaydan sonra T.B.M.M.'nde Dışişleri Bakanlığı bütçesi görüşülürken, İstanbul milletvekili General Kazım Karabekir, 20 Aralık 1945 de mecliste yaptığı konuşmada, "Boğazlar milletimizin hakikaten boğazıdır. Ortaya el saldırtmayız. Fakat şu da bilinmelidir ki, Kars yaylası da milli belkemiğimizdir. Kırdırırsak yine mahvoluruz" demiş ve meclis ve kamuoyu tarafından heyecanla alkışlanmıştır.

¹³⁸ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasal Tarihi 1914-1980**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1983, s.426.

¹³⁹ Oran, a.g.e., s. 504.

¹⁴⁰ Rıfıkı Salim Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950**, Ankara: Olguç Yayınları, 1979, s.47.

¹⁴¹ Erkin, a.g.e., s.274-275

¹⁴² Gürün, a.g.e s.181

Türk – Sovyet münasebetlerinin bu gergin durumu 1946 yazına kadar devam etmiştir. Fakat 1946 yazında yeniden şiddetini arttırarak bir buhrana girmiştir. Potsdam kararlarına uygun olarak Sovyetler, Boğazlar hakkındaki görüşlerini, Türk hükümetine 7 Ağustos 1946 da verdikleri bir nota ile açıklamışlardır. Notada, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sırasında Boğazlardaki yetkilerini kötüye kullandığı ve Mihver'in savaş gemilerine geçiş verdiği belirtildikten sonra, yeni boğazlar rejiminin alması gereken şeklin esasların en önemlisi olarak da Ticaret ve geliş-geçiş serbestliği ile Boğazların güvenliğinin olan Sovyet Rusya ile Türkiye tarafından ortak savunulmasını talep etmektedir. Bu suretle Sovyetler Boğazların kontrolünü ellerine almak hususundaki isteklerini resmen açıklamış olmaktadır.

Sovyetlerin 7 Ağustos notasına Türk Hükümeti 22 Ağustos 1946 tarihli bir nota ile cevap vermiştir. Cevapta, II. Dünya Savaşında Boğazlar Statüsünün Türkiye tarafından iyi korunmadığına dair ithamlar çürütüldükten sonra, Sovyet isteklerinin 4 ve 5. maddeleri reddediliyor, beşinci madde hakkında ise, bu Sovyet teklifinin “Türkiye'nin hiçbir bakımdan feragat edemeyeceği ve tazyidini kabul edemeyeceği egemenlik haklarına ve güvenliğine aykırı” olduğun bildiriliyor ve bunun Türkiye'nin güvenliğinin imhası demek olacağı belirtildikten sonra şöyle deniyordu: “Tarih Türkiye'nin dahil olup Türk Milletinin memlekete karşı vazifesini yapmadığı hiçbir savaş misali kaydetmemiştir”. Bu sonuncu cümle, Türkiye'nin Sovyet tehdidine karşı açık bir meydan okumasıdır. Bununla denilmek isteniyordu ki, Sovyet Rusya Boğazlar üzerindeki ihtiraslarını gerçekleştirmek için kuvvete başvuracak olursa, Türk Milleti buna aynı şekilde karşı koymaktan kaçınmayacaktır.

Türkiye'nin bu notasına Sovyetler 24 Eylül 1946'da bir cevap vermiştir. Birinci notadaki ithamlar tekrar ediliyordu. Türk hükümeti 18 Ekimde verdiği ikinci cevapta, 22 Ağustos notasındaki görüş ve azmini tekrar belirtmiştir.

Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye 24 Eylül notası üzerine, Amerika ve İngiltere 9 Ekimde Sovyetlere verdikleri notalarda, Potsdam kararlarına göre, tarafların Türk Hükümetine ancak birer nota vererek görüşlerini bildireceklerini, yoksa cevaplaşma suretiyle meselenin tartışılmasına girişilemeyeceğini bildirmişler ve Türkiye'nin Boğazlar savunmasının tek sorumlusu kalması gerektiği hususundaki görüşlerini tekrar ifade etmişlerdir.

Bu suretle boğazlar konusundaki tartışma sona ermekte, meselenin bir konferansta görüşülmesi gereği ortaya konmaktadır. Lakin bu konferans, bugüne kadar toplanmamış ve Boğazlarda Montreux rejimi egemen olmakta devam etmektedir. Fakat olayın önemli tarafı, şimdi Sovyet tehdit ve tehlikesinin Türkiye'nin üzerine en ağır bir şekilde çökmüş olmasıdır. Sovyetler, Türkiye'nin hem bağımsızlık ve egemenliğine hem de toprak bütünlüğüne yönelen istekler ileri sürmüşlerdir. Türkiye tarihinin en buhranlı zamanlarından birini geçirmektedir¹⁴³.

Sovyetler Birliği'nin bu emperyalist istekleri Türkiye'de büyük tepkilere neden olmaktadır. Milli Şef İsmet İnönü: “Açıkça söyleriz ki, Türk topraklarından ve haklarından hiç kimseye verecek bir borcumuz yoktur. Şerefli insanlar olarak öleceğiz...” demekte, tüm öfke ve kararlılığını ortaya koymaktadır¹⁴⁴.

Tek parti yönetimi 1945 yılını 1950 yılına dek ağırlığını daha da artırarak sürdürecektir olan Sovyet Tehdidi ile tamamlamaktadır¹⁴⁵.

2.5 TÜRKİYEDE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇME ÇABALARI

Daha savaş sona ermeden Türkiye, daha doğrusu İnönü tercihini yapmıştır ve çok partili hayata geçilecektir. İç ve dış konjonktür hazırdır. Bu geçiş sinyalinin İnönü, 1 Kasım 1944 tarihinde meclisi açış konuşmasında vermiştir. İnönü bu konuşmasında “Türkiye Cumhuriyeti iç idaresinde sağlam, demokratik ve milli bir siyaset takip eder, bütün vatandaşlar için eşit bir adaleti, fikir ve vicdan hürriyetini samimi olarak esas tutan bir anlayıştayız... İdaremiz bütün manasıyla halk idaresidir. Bu idare demokrasi prensiplerini Türkiye'nin bünyesine ve hususi şartlarına göre tekamül etmektedir... Türkiye halk idaresinin ameli tedbirlerini bulurken, ilk günden itibaren taklit idareye düşmekten sakındık ve daima sakınacağız.” Diyerek hem demokrasiyi övmüş, hem de demokrasiye uyumun Türkiye şartlarına uygun olacağını belirtmiştir¹⁴⁶. Milli şef bu konuşmasıyla, tek-parti yönetimini aklama ve kurulmakta olan savaş sonrası yeni dünya düzeni ile uyumlu gösterme çabalarına girmiştir. İnönü'nün ‘taklit’ sözcüğü ile

¹⁴³ Armaoğlu, a.g.e., s.427-429.

¹⁴⁴ Ekinci, a.g.e., s.284.

¹⁴⁵ a.g.e., s.286.

¹⁴⁶ Metin Toker, Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye Geçiş, 1944-1950, 3. basım Ankara: Bilgi Yayınları, 1990, s.37.

anlatmak istediği, Faşizm ve Nasyonal sosyalizmi temel aldığı ileri sürdüğü Türkçü ve Turancı harekettir. Sovyet tehdidi karşısında, Batının demokrat devletlerinin desteğini almak için, çok partili bir düzenin gerekliliğini kavrayan İnönü, geçiş sürecinin de bu düzenin niteliğini de tek-parti geleneğine uygun olarak kendisi belirleyecektir.

Fakat demokrasiye geçiş yavaş olacaktır, anlık ve hızlı değişim beklenmemelidir. 15 Aralık 1944’de yapılan ara seğıimlerde milletvekili adaylarının seğıiminde hassas davranılmaması bunun bir göstergesidir. Bu seğıimlerde Antalya milletvekilliği için aday gösterilen kişi Erzurum ‘da hem il başkanı, hem de Belediye Başkan’ıdır¹⁴⁷.

Seğıimlerde eski alışkanlıkların bırakılması sinyali 1945 Nisan’ında gerçekleşmiştir. 04 Nisan 1945 ’te İnönü, parti yöneticilerine boş bulunan milletvekilleri için yapılacak seğıimlerde adayları, partinin değil halkın seğımesini tecrübe etmek istediğini dile getirmiştir¹⁴⁸.

2.6 II DÜNYA SAVAŞI SONUNDA MUHALEFETİN BELİRGİNLEŞMESİNE YOL AÇAN SEBEPLER

Savaşın müttefik devletlerce kazanılması, yani demokrasi cephesinin bu savaştan galip çıkması, tek-parti yönetimlerinin gözden düşmesine yol açmış ve pek çok ülkede serbest seğıimlere dayalı demokrasilerin ortaya çıkmasına ve canlanmasına neden olmuştur. Siyasal liberalleşme eğilimlerini destekleyen milletler arası ortam, Türkiye’de hem iktidarı hem de belirginleşmeye başlayan muhalefeti etkilemiştir¹⁴⁹. Türkiye’nin iki dünya savaşı arası dönemde, ama özellikle de ikinci dünya savaşı sırasında büyük ölçüde yararlandığı, çok merkezli uluslar arası politika arenasında farklı ve karşıt güçler arasında bir denge politikası izleme imkanı, artık tamamen sona ermiştir. Batıda yer almak isteyen Türkiye’nin gelişmeler dışında hareket etmesi düşünülemezdi. 1945 yılı başlarından itibaren iç politika gelişmeleri gözle görülür oranda hızlanacaktır.

¹⁴⁷ Toker, a.g.e., s. 38-39.

¹⁴⁸ Çufalı, a.g.e., s.39.

¹⁴⁹ Osman Akandere, *Milli Şef Dönemi, Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Etkenler 1938-1945* İstanbul: iz Yayıncılık, 1998, s.347.

Ayrıca Batılı müttefiklerin yanında yer almak isteyen ülkeler kendi sistemlerini bu açıdan yeniden gözden geçirmek zorundaydılar. Siyasal liberalleşme eğilimini destekleyen ve ona uygun olan uluslararası ortam elbette Türkiye'yi de etkiliyordu. İktidarı, siyasal liberalleşme eğilimine zorlamakta, muhalefete ise destek olmaktaydı. Yani uluslararası ortam siyasal liberalleşme açısından olumlu ve destek verici, hatta bir ölçüde de zorlayıcıdır¹⁵⁰.

İkinci Dünya Savaşının sonunda, yani 1945 yılında Türkiye'de iç politika gelişmeleri gözle görülür bir şekilde hızlanmış yönetime karşı gerek basında ve gerekse CHP ve TBMM'de görülen muhalefet artık açıklık kazanmaya başlamıştır.

Tek-parti yönetimi, kendisine karşı başlayan bu muhalefet hareketlerini görmemezlikten gelemeydi. Çünkü uzun yıllan tek-parti idaresinin sert¹⁵¹ ve disiplinli yönetimi altında bunalmış bulunan basın, CHP içindeki bazı kişi ve hizipler savaş sonrasında milletlerarası durumunda sağladığı destekle, artık yönetimi eleştirmeye başlamışlardır. Nitekim o günlerle ilgili olarak Nihat Erim: "Memlekette ki muhalefet ihtiyacı, her türlü tahminin üzerine çıkmıştı. İktidarı partisine ve hükümete karşı en kötümser yorumcuların bile akla getiremedikleri sert ve taşkın hücumlar birden bire son haddini bulmuştur." diyerek, basında, CHP ve TBMM'de belirginleşmeye başlayan muhalefetin durumunu belirtmek istemiştir¹⁵². F.Hüsrev Tökin'de ikinci Dünya Savaşı'ndan sonra totaliter sistemlerin yıkılması ve demokrasinin üstün gelmesinin Türkiye'de kuvvetli bir muhalefet havasının esmesine yol açtığını belirterek: Bilhassa basında yapılan eleştiriler ve uyarıcı yazılar, muhalefeti elle tutulur hale getirmektedir. CHP içinde de düşünce ve görüş ayrılıkları baş göstermeye başlamıştır. Artık, politika ve düşünce hayatında demokrasi ilkeleri geniş ölçüde yayılıyor¹⁵³, şeklinde benzer anlatımlarda bulunmaktadır¹⁵⁴.

Bütün bu gelişmeler elbette ki Türkiye'nin bir anda Batılı devletler safında yer almasına yetmeyecektir. Çünkü savaşın nihai amacının, demokrasiyi dünyaya hakim kılmak olarak belirleyen Batılı demokratik devletleri, İtalya ve Almanya benzeri tek parti idarelerle ortak dayanışma içerisine girmeyecekleri açıktır. Bu savaşla birlikte

¹⁵⁰ Sina Akşin, **Yakınçağ Türkiye Tarihi 1908 -1980**, İstanbul: Doğan Medya, Kelebek Matbaacılık, s.178.

¹⁵¹ Ahmet Yeşil, **Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş**, Ankara: TC Kültür Bakanlığı Yayınları 897, Kültür Eserleri Dizisi/114, Özyurt Matbaacılık, 2001. s.53.

¹⁵² Akandere, a.g.e., s.353-354.

¹⁵³ Tökin, a.g.e., 353-354

¹⁵⁴ Akşin, a.g.e., s.174-175

otoriter devletlerin tek-parti idarelerinin de ortadan kalkması, Türkiye’de tek-parti rejiminin temellerini sarsmıştır.

1944 yılı başında Başbakan Şükrü Saraçoğlu Türk siyasi rejiminin savaş sonrasında bütün ülkeler için örnek olabileceğini beyan ederken, bir yıl sonra ise eski rejimi korumak maksadı ile alınmış olan şu veya bu tedbirlerin yeniden gözden geçirilebileceğini söylemektedir. Bu hiç kuşkusuz iç ve dış baskıların altında Halk Partisinde yavaş yavaş görüşlerin esastan değişmeye başladığının bir ifadesidir

CHP içinde muhalefetin alttan alta kendini belli etmesi, 1944 Mayıs’ındaki bütçe görüşmelerine denk düşmektedir. İnönü, 1 Kasım 1944 nutkunda “idaremiz bütün manasıyla halk idaresidir. Bu idare demokrasi prensiplerini Türkiye’nin bünyesine ve hususi şartlarına göre tekamül ettirmektedir” diyor ve “Türkiye’de halk idaresi kesiksiz bir tekamül yolunda durmadan yükselecektir” diye ekleyerek yeni politikanın mesajını veriyordu. Ancak asıl gelişmeler 1945’ te kendisini göstermektedir. 1945 San Fransisco toplantısı muhaliflere cesaret vermiş, Birleşmiş milletler anayasası’nın kabulü hiç şüphesiz tek-parti sistemine marşı koymaya elverişli bir ortam hazırlamıştır. Muhaliflere, tek-parti sistemine karşı kullanabilecekleri manevi ve hukuki deliller sağlayarak, onları muhalefetlerini açığa vurmaya ve halkın desteğini aramaya dolayısıyla teşvik etmiştir¹⁵⁵.

2.6.1 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

Hem dış hem de iç konjonktürün elverişli olduğu böyle bir ortamda ilk önemli muhalefet, Ocak 1945 de meclise sevk edilen çiftçiyi topraklandırma kanunu üzerinden tartışmaların başladığı mayıs 1945’de ortaya çıkmıştır¹⁵⁶. 14 Mayıs 1945’te görüşülmeye başlanan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, çok partili yaşama geçişte önemli bir dönemeçtir. Bu kanunun görüşmeleri sırasında parti içindeki muhalefet açıkça kendini ortaya koymuştur¹⁵⁷.

Bu kanun tasarısı 1945 yılı Ocak ayı başlarında Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması adıyla TBMM’ye sunulmuştur. Bu kanun tasarısı TBMM’de

¹⁵⁵ Karpat, a.g.e, s.128.

¹⁵⁶ Çufalı, a.g.e., s.40.

¹⁵⁷ Torun, a.g.e., s.209.

oluşturulan geçici komisyonda 3 ay boyunca enine boyuna tartışılmış ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu adıyla 14 Mayıs 1945 günü TBMM Genel Kurulu'nda görüşülmeye başlanmıştır¹⁵⁸.

Kanun topraksız ve az topraklı köylülerle çiftçilik yapmak isteyenlere geçimlerine yetecek kadar toprak dağıtmak ve dağıtılan toprağın sürekli işletilmesi için gerekli donanımı sağlamak amacındadır. Bir başka deyişle Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu büyük toprak sahiplerinin siyasi gücünü kırmak, toprak mülkiyetini üretimi artıracak şekilde yeniden düzenlemek amacıyla çıkarılmıştır. Görüşmelerde asıl kıyamet koparan 17. madde olmuştur. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun 17. maddesi aynen şöyledir: "Topraksız veya az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan arazi, o bölgede 39. madde gereğince dağıtmaya esas tutulan miktarın bir çiftçi ailesinin geçinmesine ve aile fertlerinin iş kuvvetlerinin değerlendirilmesine yetecek kadar arazi kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak şartıyla yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak olan arazi 50 dönümden aşağı olamaz. Bu madde hükmünün uygulanmasında 15. ve 16. maddelerin hükümleri (geniş ve orta topraklarda dağıtım düzeni) işlemez. Geçici mevsim işçileri hakkında bu hüküm uygulanmaz. İşçinin geçici işçi olup olmadığını Tarım Bakanlığı belli eder."¹⁵⁹ Takdir edilir ki kanunun 17. maddesi nüfus yoğunluğunun fazla olduğu bölgelere ait çok kapsamlı hükümler içermektedir. Bu gibi bölgelerde devlete, vakıflara ve belediyelere ait topraklar ihtiyacı karşılamazsa, yarıcılar, kiracılar ve ırgatlar tarafından işlenmekte olan 2 000 veya daha az dönümlük mülkler dahi istimlak edilecek, toprakların bedelleri sahiplerine, uzun vadeli karışık bir usulle ödenecektir. 17. Maddenin gerçekten uygulanması köy ve küçük kasabalarda orta büyüklükte mülklerin yani toprak sahipleri sınıfının ortadan kalkması demektir. 17. madde 1950'ye kadar yürürlükte kalmasına rağmen hiçbir zaman uygulanmamıştır¹⁶⁰.

14 Mayıs 1945'te Meclis müzakereleri başlar başlamaz. Meclis üyeleri iki gruba ayrılmışlardır. Tasarısının lehinde olanlar meseleye sosyal entelektüel açıdan bakanlar, sivil askeri bürokrat kökenli üyelerdir. Tasarının 17. maddesi hariç toprak reformuna karşı olmayan diğer grup ise, büyük toprak sahibi ve bazı sivil

¹⁵⁸ Mahmut Goloğlu, **Milli Şef Dönemi (1934-1945)**, Ankara: Kalite Matbaası, 1974, s.344.

¹⁵⁹ Timur, a.g.e, s.197.

¹⁶⁰ Doğan avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, İstanbul: Tekin Yayınları,1987, s.495.

bürokratlardan oluşmaktadır. Muhalif milletvekilleri tasarının 17. maddesini eleştirirken, toprağın bölünmesi yerine sistemin muhafazasını ve ziraat usullerinin geliştirilmesini savunmaktadırlar. Bu muhalif görüşe göre; Mülkiyet hakkı Anayasa ve Medeni Kanunca garanti edildiği için, şahsi mülkler yerine devlet, kendi topraklarından dağıtmalı demektelerdir. Bu grup milletvekilleri, kanun müzakeresinde, parti disiplinine ve nizamaya aykırı da olsa, savundukları hususlar için mücadele etmişlerdir¹⁶¹.

Toprak Kanunu müzakereleri Adnan Menderes adında bir politikacıyı sahne ışıkları önüne çıkarmaktadır. Menderes, gerçekten de kanun üzerinde, en uzun konuşmayı yaparken, özellikle hükümetin son anda tasarıya müdahalesini şiddetle eleştirmiştir. Adnan Menderes konuşmasında: “Savaş bitti ve gerek milli; gerekse milletlerarası yaşayışın demokratik esaslara ve milli egemenlik ilkelerine göre yeni baştan düzenlenmesine dünyaca uygulanmakta olduğu bu günlerde olayların önüne geçmek gerektiği inancındayım... Memleketin selameti için şart olan ve son zamanlarda gelişmekte olan tartışma hürriyetini bu kanun Meclise getirilince durdurulduğunu... tek-parti sistemi devam ettikçe Anayasaya aykırı olan durumun daha da esef edilecek bir hal aldığı... Toprak Kanunu hakkında ise ekilen topraklar Türkiye yüzölçümünün %15’i kadardır, Hiç masrafsız ve da az masrafla Türkiye’de ekilen topraklar iki katına çıkarılabilir..” diyordu. Menderes, uzun konuşmasının diğer bir bölümünde tasarıda yer alan çiftçi ocakları hakkında da “Bu tasarı ile kurulmak istenen ocaklar geri bir zihniyete dayanmaktadır.... Bunlar Nasyonel Sosyalist rejimin, Erihhof Kanunundan hemen hemen aynen alınmış düşünce ve hükümlerdir.” demektedir¹⁶².

CHP içinde başlayan muhalefet hareketi Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun TBMM’de görüşülmesi sırasında açıkça ortaya çıkmıştır. San Fransisko Konferansı’nın devam ettiği günlerde muhalefet hareketinin kendini gösterebilmesi için elverişli bir ortam hazırlanmıştır. Daha ziyade Adnan Menderes, Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan gibi ileride Demokrat Parti’nin kurucusu olan muhaliflerin başlattığı bu çabalar diğer bazı milletvekilleri tarafından da ortaya konulmuştur. 1945 yılı Bütçe Kanunu görüşmeleri sırasında, aynı kişilerin Hükümete yönelik yoğun eleştiri ve bütçeye ret oyu vermeleri bunun bir göstergesi olmuştur.¹⁶³

¹⁶¹ Karpat, a.g.e., s.108.

¹⁶² Ekinci, a.g.e.,s.293.

¹⁶³ Akandere, a.g.e., s.366.

2.6.2 Bütçe Kanunu Görüşmeleri

1945 yılı Bütçe Kanunu tasarısı üzerinde başlayan görüşmeler, Çiftçiye Topraklandırma Kanunu tasarısı sırasında ortaya çıkan muhalefet hareketinin, daha belirgin bir şekilde kendini göstermesine imkan yaratmıştır.

Bütçe Kanunu ile ilgili görüşlerini belirtmek için kürsüye gelen Aydın Milletvekili Adnan Menderes ise mali durumumuz hakkında Bütçe Komisyonu'nun hazırlamış olduğu raporun, kendisinde iyi bir intiba uyandırmadığını belirterek konuşmasına başlamıştır. Bütçe ve ekonomik durumlarla ilgili görüşlerini uzun bir konuşmayla dile getiren Menderes karşılaşılan bütün aksaklıkların "... dünyada yeni açılmakta olan safhanın gereklerine ve gerçeklerine uyarak yepyeni bir zihniyetle hareket olunduğu takdirde, hiçte elverişli olmayan bu durum düzelecektir"¹⁶⁴ demiştir.

Bütçe ile ilgili görüşmeler TBMM'de bir hafta süreyle görüşülmüştür. Bütçe görüşmeleri sona erdiğinde İçel Milletvekili Refik Koraltan oturduğu yerden yaptığı konuşmada "Gerçekler apaçık ortada dururken bütçenin uygulanmasını hangi kurula emanet edeceğiz" diyerek, mevcut hükümetin uygulanması konusunda yeterli olmadığını belirtmiştir. Koraltan, konuşmasının bu bölümüne yapılan itirazlar ve eleştiriler karşısında, bütçe için yapılacak oylamada bu durumun açıkça belli olacağını söyleyerek, hükümet hakkındaki kanaatinde yalnız olmadığını vurgulamak istemiştir¹⁶⁵.

Bütçe görüşmeleri sırasında TBMM'de hükümetin politikaları sanki karşı bir partinin milletvekilleri imişçesine eleştirilmiştir Bütçe oylaması ile karşılaşılan muhalefet oldukça dikkat çekici bir gelişme olmuştur. Çünkü uzun yıllardan beri TBMM'nde yapılan bütçe oylamalarında Hükümetlerin bütçeleri hep ittifakla kabul edilmiştir¹⁶⁶. Oysa şimdi hem bütçe oylaması, hem de güvenoyu için yeniden yapılan oylamada ret oyları görülmüştür¹⁶⁷. Bütçe 7'ye karşı 359 oyla kabul edilmiştir¹⁶⁸. Bu durum başta Milli Şef olmak üzere, CHP'li ileri gelen yöneticileri dehşete düşürmüştür. Uzun yıllar CHP Genel Sekreterliği yapan Peker'in ret oyu vermesi onları şaşırtmıştır. Milli Şefin Başkanlığında, oylamanın yapıldığı günün gecesini gerçekleştiren toplantıda durum tartışılmış ve ret oyu veren bu yedi kişinin birlikte hareket etmelerinin CHP için

¹⁶⁴ Koçak, a.g.e., s.384.

¹⁶⁵ Goloğlu, a.g.e. s.350-352.

¹⁶⁶ Karpat, a.g.e.,s.129.

¹⁶⁷ Tekin Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, Ankara: Ticaret Postası Matbaası, 1963, s.71.

¹⁶⁸ Ahmad, a.g.e. s13

büyük bir tehlike yaratacağı kanaatine varılmıştır¹⁶⁹. Bu toplantıda CHP'ye karşı başlatılan muhalefet hareketini etkisiz kılmak adına öncelikle bu grubu dağıtmak için çalışılma yürütülmesi kararına varılmıştır. Bunun için öncelikle Recep Peker'in kazanılma. yoluna gidilmesi ve Hükümete karşı beliren havanın yumuşatılması için kabinede bazı değişikliklerin yapılması kararlaştırılmıştır¹⁷⁰.

CHP ve TBMM'de başlayan bu gelişmeler basında ve kamuoyunda da merakla izlenmektedir. Muhalefetin toplu hareketleri kamuoyu ve basında yeni bir parti kurulacağı inancının doğmasına yol açmıştır. Özellikle basında, yeni bir partinin kurulacağına ilişkin haberler gözden kaçmamaktadır. Nitekim Son Posta'daki bir yazısında Ekrem Uşaklıgil İkinci Bir Parti Yapılabilir mi? başlığıyla "... Hükümetin faaliyetinden çıkan neticelere tam bir güven beslemeyenlerin, o neticeleri iyileştirmek maksadıyla bir grup halinde serbest hareket etmelerinin yurda ve partiye daha faydalı olacağı düşüncesini doğurmuş, bu düşünceden ikinci bir partinin kurulacağı, kurulmasının iyi karşılanacağı söylentilerine yol açmıştır." demektedir. Yine bir başka gazetede çıkan haberde "İkinci partinin teşekkülü Milli Şefin nutkundan da anlaşıldığı gibi Halk Partisince iyi karşılanacaktır," denilmektedir¹⁷¹.

Ülkedeki tek-parti yönetiminin, kendisine karşı beliren muhalefet hareketinden tedirgin olmasına yol açan diğer bir gelişmede, CHP Genel İdare Kurulu üyelerinden Manisa Milletvekili Rıdvan Nafiz Ergüder, Bilecik Milletvekili Kasım Gülek ve Urfa Milletvekili Kudsi Tecer'in bu görevlerinden istifa etmeleridir. Bu olay CHP yöneticilerinin sarsılan ve sallanan partiyi toplama konusunda acil tedbirler almak gerektiği, aksi takdirde muhalefetin her geçen gün artacağı endişesi ve kanaatine girmeleri yol açmıştır. Nitekim yönetim muhalefet hareketi içerisindeki partili milletvekilleri ile temasa geçerek, onlara parti içindeki disipline uymaları partilerini düşünmeleri ve partiden arzu ettikleri bir şey varsa bunları er geç yerine getirileceği konusunda hem bir uyarı hem de taviz taşıyan mesajlar vermiştir. Bu girişimleri özellikle Recep Peker, Emin Sazak, Y. Hikmet Bayur üzerine etkili olduğu söylenebilir¹⁷². CHP yönetimini parti içinde bir liberalleşme ve yönetim değişikliğini ele

¹⁶⁹ Erer, a.g.e., s.71.

¹⁷⁰ Koçak, a.g.e., s.385.

¹⁷¹ Erer, a.g.e., s.68.

¹⁷² a.g.e., s.73.

aldığını gösteren bir uygulaması da 17 Haziran 1945'te yapılacak ara seçimlerde CHP'nin aday göstermemesinin Parti Divanınca kararlaştırılmasıdır¹⁷³.

2.6.3 Dörtlü Takrir

CHP meclis grubunun parçalanması ve yakın gelecekte CHP'ne karşı en güçlü muhalefet partisinin kurulması, siyasi tarihimizde Dörtlü Takrir adını alan olayla başlar. 7 Haziran 1945 tarihli takrir (önerge), Celal Bayar, İ. Refik Koralaltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes imzasıyla CHP Meclis Grubu Başkanlığına verilmiştir.¹⁷⁴

İstekler üç noktada toplanmaktadır. Kanunlardaki ve parti tüzüğündeki anti-demokratik hükümlerin tasfiyesi, Meclisin, Hükümeti gerçekten denetlemesine izin verilmesi ve serbest seçimlerin yapılması, takrirden ayrıca 1924 Anayasası'nın demokratikliğinden 1925 sonrasında gericiliği yıkmak için siyasal özgürlüklerin kısıtlandığından SCF deneyimiyle Atatürk'ün demokrasiye bağlılığından söz edilmektedir. SCF deneyiminin başarısızlığa uğramasından sonra özgürlüklerin yeniden kısıtlandığına dikkat çekilmektedir. II. Dünya Savaşı'nın bu durumun sürmesine neden olduğu belirtilmekte, anayasanın demokratik ruhundan uzaklaşıldığı ve meclisin denetimsiz kaldığı görünüşü savunulmaktadır. Önergede savaş sonrası demokrasinin tüm dünyada biricik rejim olarak kabul edildiği ve benimsendiği ve cumhurbaşkanından bu yöndeki görüşlerini açıkladığı belirtilmekte; 1924 Anayasa'sının demokratik ruhuna geri dönülmesi istenmektedir. Bu amaçla meclis denetiminin sağlanması, anti-demokratik yasaların kaldırılması ve CHP'nin etkinliklerinin bu ilke etrafında örgütlenmesi istenmektedir¹⁷⁵

CHP Genel İdare Kurulu takriri görüşmek üzere toplanmıştır. İnönü genel kurulda takrir olayını eleştirmiş, "Bunu parti içinde yapmasınlar. Çıksınlar, karşımıza geçsinler, teşkilatlarını kursunlar ve ayrı bir parti olarak mücadeleye girişsinler." Demiştir.¹⁷⁶

¹⁷³ Koçak, a.g.e., s.385.

¹⁷⁴ Mahmut Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş 1946-1950**, İstanbul: kaynak yayımları, 1982 ,s.50-51.

¹⁷⁵ Goloğlu, **demokrasiye geçiş**, a.g.e., s.34.

¹⁷⁶ Toker, s.67.

Dörtlü taktir, 12 Haziran 1945 de toplanan CHP Meclis Grubunun gizli oturumunda okunup görüşülmüş, Taktir, taktircilerin oyu hariç bütün CHP'lilerce reddedilmiştir¹⁷⁷.

Bu taktirin reddedilme nedenleri üzerinde birkaç şey söylenebilir. CHP bir yandan Batı dünyasına demokratikleşme vaat etmekte, diğer yandan parti içinde çok masum sayılabilecek bir önergeyi reddetmiştir. Bu, hem Hükümetin hem de Partinin bir çelişkisi gibi görülebilir. Ama daha realist bir biçimde düşünülürse, aslında önergenin reddi çok partili hayata geçiş için bir fırsat olarak görülmelidir. Çünkü CHP de çok partili bir hayata kendi içinden çıkan bir grubun önderliğinde kurulan, bir partiyle geçilmesini istemekte ve böylece hem yeni kurulan parti CHP'nin bir türevi olmakla beraber, CHP'den küçük ve de parti içinde bütünlük sağlanmış olmaktadır. Ayrıca muhalif bir partinin CHP içinden doğması da iktidarı rahatlatır¹⁷⁸.

2.6.4 Birleşmiş Milletler Anayasasının Mecliste Onaylanması

26 Haziran 1945'de imzalanan Birleşmiş Milletler anayasası, savaştan galip gelmiş devletlerin yanında, Türkiye gibi son anda savaşa katılmamış ve tarafsızlığını korumuş, demokrat ve demokratik yolda olan ülkelerde onaylanmıştır.

Birleşmiş Milletler anayasası'nın Büyük Millet meclisinde onaylanması yakın geçmişte vukuu bulan meclis tartışmalarına bir yenisini eklemiştir. Onay, basına açık olan mecliste yapılacağı için daha önce taktir vererek dikkatleri üzerine çekmiş olan dörtler, taktirle elde edemedikleri müspet ortamı yakalamayı ummaktadırlar. Bununla birlikte, CHP üst kademesinin Çankaya'da yaptığı görüşme öncesi toplantıda, taktircilerin bu vesile ile yıpratılmaları kararlaştırılmıştır.

Çiftçiye topraklandırma kanununda olduğu gibi Birleşmiş Milletler Anayasasının TBMM'indeki müzakerelerinde de dikkatleri üzerine çeken yine Adnan Menderes'tir. Menderes Birleşmiş Milletler Anayasası'nın kabulüyle dünyanın yeni bir istikamete doğru yöneldiğini ve Türkiye'nin kendi iç bünyesini de demokratize etmesi gerektiği görüşünü savunmuştur¹⁷⁹. Menderes, Birleşmiş Milletler Anayasasının

¹⁷⁷ Ünal, a.g.e., s.207.

¹⁷⁸ Mustafa Çufalı, a.g.e., s.46-47.

¹⁷⁹ Yeşil, a.g.e., s.55-56.

öngördüğü hususlar zaten bizim anayasamızda vardır demek, ancak içinde bulunulan ortam ile yazılı anayasamız arasında bir ahenksizlik, yani uyumsuzluk vardır diye belirtmektedir. Menderes demektedir ki, CHP yönetimi ve Hükümet, anayasamızla vatandaşlara verilen hak ve hürriyetlere kısıtlamalar getirmiştir. Bu günkü durumumuz bunu göstermektedir¹⁸⁰.

Menderesin bu sözleri CHP sözcülerince, bir dış meseleyi ölçü alarak iç bünyeyi eleştirdiği için şiddetle tenkit edilmiştir¹⁸¹..

Nitekim yaptığı konuşmada özellikle Adnan Menderes'e karşı çıkan Ankara Milletvekili Mümtaz Ökmen "Bütün bir insanîyetin canı gönülden alkışlandığı bu prensipleri bu milletin 25 sene evvel kanunlaştırdığı esaslardan olarak, her vatandaş kanun muvacehesinde bir ve her imkandan istifadeye layık kıldığı ortada iken, bir arkadaşımız (A.Menderes) neden bilmiyorum, milletler arası bir mevzunun mevzubahis olduğu bir zamanda, bizim fiili durumumuzun buna uygun olmadığını iler sürdü." demek, anayasalarda dahi Türk rejiminin bütün rejimleri içerisinde en gelişmişidir şeklinde kanaatini de eklemektedir. Tartışmaların devam ettiği bu ortamda, oturum başkanı Birleşmiş Milletler, Anayasasının oylamasına geçmiştir. Birleşmiş milletler anayasası, oylamada hazır bulunan 332 milletvekilinin oybirliği ile kabul edilmiştir¹⁸².

Sonuçta Birleşmiş Milletler Anayasası Mecliste onaylandı, ama bu vesileyle CHP'nin içinde özellikle de takircilerle demokratik telakkiler bakımından derin görüş farklılıklarının varlığı bir kere daha ortaya çıkmış oluyordu¹⁸³.

2.7 MUHALİFLERİN CHP' DEN İHRACI

Kamuoyu CHP'ye karşı yapılan bütün tenkitleri iyi karşılayarak Dörtlü Takrir sahiplerini tasvip ettiğini belli etmektedir. Kamuoyunun bu tepkisinden cesaret alan Fuat Köprülü ve Adnan Menderes, takririn görüşülüp reddedilmesinden üç ay sonra, esasen hükümete karşı cephe almış bulunan gazeteci Ahmet Emin Yalman'ın sahibi ve başyazarı olduğu Vatan Gazetesi'nde, hükümeti, Başbakanı ve bazı antidemokratik

¹⁸⁰ Akandere, a.g.e.,380-381

¹⁸¹ Yeşil, a.g.e., s.56

¹⁸² Akandere, a.g.e., s.381-382.

¹⁸³ Yeşil, a.g.e., s.56-57.

kanunları tenkit yollu yazılar yayınlarak rejime ve CHP'ye karşı muhalefetlerini iyice ve açıktan açığa ortaya koymuşlardır¹⁸⁴.

Parti'nin bilgisi dışındaki faaliyetlerin, direkt olarak parti disiplinini zedeleyici özellikte olduğu gerekçesiyle, A.Menderes ve F.Köprülü, basında çıkan yazılar dolayısıyla parti disiplin kuruluna sevk edilmişlerdir. Disiplin Kurulu, iki milletvekiline 21 Eylül 1945'te toplanacak olan parti grup toplantısında savunmalarını yapmaları için birer mektup göndermişlerdir¹⁸⁵.

Çok partili hayata geçiş, İnönü'nün denetiminde sürmektedir. İnönü 1 Kasım'da TBMM'ni açış konuşmasında "Bizim tek eksliğimiz, hükümet partisi karşısında bir parti bulunmamasıdır. Fakat memleketlerin ihtiyaçları sevkiyle, hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde başka bir partinin de kurulması mümkün olacaktır." Demekte ve devam etmektedir: "Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde, milletin çoklukla vereceği oylar gelecek iktidarı tayin edecektir. O zamana kadar bir karşı partinin kendiliğinden kurulabilip kurulamayacağını ve kurulursa, bunun meclis içinde mi, meclis dışında mı ilk şeklini göstereceğini bilemeyiz."demektedir.¹⁸⁶

İnönü'nün kafasında şekillenen plana göre en uygunu, CHP'nin kendi kadroları içerisinden çıkacak bir grubun yeni partiyi kurmasıdır. Böylece, Cumhuriyet'in başından beri yürütülen modernleşme programı aksatılmayacak ve daha da önemlisi, Tek-Parti döneminin ve bu dönemdeki antidemokratik uygulamaların meşruluğunun ve hukuka uygunluğunun sorgulanması gündeme gelmeyecektir. CHP'nin içinden çıkan ve iktidara gelme şansı olmayan göstermelik bir parti kurulacaktır. İnönü, bu konuşmasıyla, Milli Kalkınma Partisi'ni adeta yok sayarak, "dörtlü takrir"i veren muhaliflere seslenmekte ve ayrı bir parti kurmalarının yerinde olacağını belirtmektedir. İnönü, kontrolünün kolay olacağını düşünerek, CHP'den kopan grubun yeni bir parti kurmasını daha uygun bulmaktadır¹⁸⁷.

Metin Toker' in "İnönü' ün emriyle" yazıldığını söylediği Ulus başyazısında, "Celal Bayar'ın Kemalizm davasına ve Türk devrim geleneklerine uygun bir muhalefet partisi kurmaya ve işletmeye muvaffak olmasını biz de en aşağı kendisi ve arkadaşan

¹⁸⁴ Karpat, a.g.e. ,s.131.

¹⁸⁵ Tunaya a.g.e., s.648.

¹⁸⁶ Çufalı, a.g.e., s.60.

¹⁸⁷ Ünal, a.g.e., s. 212.

kadar dilemekteyiz. Celal Bayar bizim partimizde fazileti, dürüstlüğü ve ülkücülüğüyle şöhret kazanmıştır. Karşımızda bu vasıfta bir liderin muhalefet partisini kurmasından memnun olmamak imkanı var mıdır?” Denilmektedir¹⁸⁸.

¹⁸⁸ Taner Timur, **Çok Partili Hayata Geçiş**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991, s.31.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.TÜRKİYEDE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ

3.1. MUHALEFET PARTİLERİNİN KURULUŞU

3.1.1 İlk Muhalif Parti Milli Kalkınma Partisi

Uluslararası siyasal koşulların değişmesiyle Tek parti yönetimi gerek TBMM’nde, gerek basında, baskıcı yöntem yerine, daha hoşgörülü bir tutum içine girmesi son olarak “Milli Şef” İsmet İnönü’nün 19 Mayıs söylevi, 18 Temmuz 1945 günü Milli Kalkınma Partisi (MKP) adıyla yeni bir partinin kurulmasına yol açmıştır. MKP Cumhuriyet tarihinde TCF ve SCF’den sonra kurulan üçüncü muhalefet partisidir¹⁸⁹.

Tek Parti Yönetimine karşı ortaya çıkan muhalefet ortamında Nuri Demirağ, MKP’ yi kurmak için 7 Temmuz 1945 günü İçişleri Bakanlığı’na başvurmuş, Parti’nin kuruluşuna 18 Temmuz 1945’te izin verilmiştir¹⁹⁰.

Parti, devletçiliğe karşı çıkmakta Sovyet yanlısı bulduğu CHP’ni eleştirmekte dış siyasette “İslam Birliği Şark Federasyonu”nu gerçekleştirmek istemekte ve ayrıca dünya Müslüman ülkelerin öğrencileri için, merkezi İstanbul’da olan “Teknik ve Ahlak Üniversitesi” açmayı düşünmekte, seçimlerin tek dereceli yapılmasını, Cumhurbaşkanı’nın halk tarafından seçilmesini savunmaktadır¹⁹¹.

MKP bu görüşlerini kamuoyuna ulaştırmak için, basında etkin olan yazarlara bir “kuzu ziyafeti” vermiş, bu nedenle basında “Kuzu partisi” olarak adlandırılmıştı¹⁹².

MKP savunduğu görüşlerle, hem CHP’nin, hem de kurulmakta olan Savaş Sonrası Dünya Düzeninin temel ilkelerine ters düşmektedir. Kurulan yeni Parti’nin iç ve

¹⁸⁹ Tunaya, a.g.e.,s.683.

¹⁹⁰ Ferroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, İstanbul: Hill yayımları, 1994, s.14

¹⁹¹ Firizun Husrev Tökin, **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi**, İstanbul: Elif Yayınları, 1965,s.78.

¹⁹² Toker, a.g.e., s.70.

dış güçler karşısında uyumlu bir muhalefet sergileyemeyeceği ortadadır. O halde değişen iç ve dış koşullara uygun yeni bir muhalif partinin yaratılması gerekmektedir¹⁹³.

Çok-partili demokrasiye geçiş yolundaki bu ilk adımları, baş döndürücü bir hızla, diğerleri takip etmiş ve birkaç ay içerisinde memleketin siyasi yüzü tamamen değişmiştir. Nihayet 5 Eylül 1945'te Başbakan Şükrü Saracoğlu, verdiği siyasi tarihimize için çok önemli bir beyanatta, Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmasına izin verildiğini ve tek dereceli seçim, üniversite muhtariyeti, antidemokratik kanunlar gibi konulardaki taleplere hükümetin prensip olarak karşı çıkmayabileceğini söylemiştir. Başbakan Şükrü Saracoğlu'nun bu beyanatından sonra siyasi rejim değişikliği kamuoyuna artık iyice mal olmuştur.¹⁹⁴

3.1.2 Demokrat Partinin Kuruluşu

Bayar, Menderes, Köprülü ve Koraltan'ın dörtlü takrirle CHP içinde başlayan muhalefet mücadeleleri¹⁹⁵, Demokrat Parti'nin kuruluşu ile yakın tarihimizde yepyeni bir dönemin başlangıcı olmuştur¹⁹⁶.

Resmi başvuruyu, 7 Ocak 1946 tarihinde, arkadaşlarının adına Refik Koraltan tarafından İçişleri Bakanlığına partinin kuruluşuna dair dilekçenin ve tüzüğün verilmesiyle gerçekleştirmiştir¹⁹⁷.

İnönü'nün muhalefet partisine izin vermesi ve Celal Bayar'ın da bu partinin lideri olmasını teşvik etmesi değişik yorumlara neden olmuştur. Öncelikle, İnönü ve çevresindekiler Demokrat Parti (DP) ve Celal Bayar'ın, 1930 yılının Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Fethi Okyar'ın veya Dünya Savaşı dönemi Müstakil Grubun işlevini göreceğini ummaktadırlar. Demokrat Parti'nin halkın çoğunluğunun desteğini alacağı ve iktidara geleceği tahmin edilmemektedir. Onlara göre Halk Partisi'ni parlamentoda dengeleyecek, kontrol edecek ve uyaracak bir rakip lazımdır. Halkın büyük çoğunluğunun Halk Partisi'ni destekleyeceklerinden kuşkuları yoktur. Çünkü bu

¹⁹³ Ekinci, a.g.e., s. 300

¹⁹⁴ Oğuz Ünal, a.g.e., s.208-209.

¹⁹⁵ Cem Eroğlu, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, 2. Basım Ankara: İmge Kitabevi, 1990 ,s.11.

¹⁹⁶ Karpat , a.g.e., s.63.

¹⁹⁷ Süleyman İnan, **Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes**, İstanbul, s.179.

parti Türkiye Cumhuriyeti'ni kuranların, ülkeyi yokluktan kurtaranların kurduğu bir partidir¹⁹⁸.

Demokrat Parti'nin kuruluşunun daha ilk günlerinde CHP tutum ve davranışlarıyla muhalefetin varlığının kendi rızasına bağlı olduğunu, istediği zaman çok-partili rejime “paydos” diyerek tekrar tek-partili rejime dönebileceğini hissettirmektedir. DP liderleri de bunun farkındaydılar. Nitekim Bayar yıllar sonra bu konudaki kanaatini şöyle ifade ederek: “İki jandarma eri gönderebilirler ve partiyi kapatabilirlerdi ve memlekette hiçbir şey olmazdı” demektedir¹⁹⁹

Kuruluşundan iki ay sonra Demokrat Parti, o zaman mevcut altmış üç ilden ancak on altısının il merkeziyle, otuz altı ilçe merkezinde ve sayısı belirsiz köyde şubeler açmıştır. Bu yavaş bir gelişmedir, çünkü birçoğu için 1930'daki Fethi Bey'in Serbest Fırkası gibi yeni partinin de, gerçek bir muhalefeti temsil etmediği kanaati taşımaktadırlar²⁰⁰.

DP'nin resmen kurulmasından sonra, partinin genel merkezinde bir basın toplantısı yapılmıştır. Celal Bayar, gazetecilere, partinin kurulmuş ve faaliyete geçmiş olduğunu söyledikten sonra şunları eklemiştir: Biz demokrat Partiyi şimdiye kadar CHP'nin karşısında kurulmuş olan partilerden farklı olarak, aşağıdan yukarıya doğru kurmak istiyoruz. Niyet ve gayemiz, tamamıyla halka dayanmak, bütün kudret ve kuvvetimizi halk sevgisinden almaktır. Prensiplerimizde anayasa arasında hiçbir ahenksizlik yoktur. Anayasanın bütün hükümlerine inanmışızdır. Anayasa, Kemalizmin tam bir ifadesi, onun kemale gelmiş halidir. Anayasamızda geniş bir demokrasi ruhu vardır” demiştir. Bir gazeteci, Bayar'a “Partiniz sağ mıdır, sol mudur?” sorusunu yöneltmiş, Bayar, bu soruya “Demokrattır. Programımızı inceleyiniz. Yerimizi orada bulacaksınız” diye cevap vermiştir²⁰¹. Demokrat Parti isminin Amerikan modelinden etkilenecek ortaya çıktığı söylenebilir.. Bayar bu konuda “Bunda Amerikan modeli rol oynamadı değil, Orada da bir Cumhuriyetçi Parti, bir de Demokrat Parti yok muydu?” demektedir²⁰².

¹⁹⁸ Mustafa Çufalı, a.g.e., s. 67.

¹⁹⁹ Ünal, a.g.e., s.212-213.

²⁰⁰ Karpat, a.g.e., s.135.

²⁰¹ İnan, a.g.e., s.179-180.

²⁰² Toker, a.g.e., s.80.

Asım Us, hatıralarında, Menderes'in bu sözünü DP ve CHP arasındaki farklılıklarını ortaya koyarak şöyle açıklamaktadır: "DP tarafından neşredilen programı ile CHP programı arasında bir mukayese yapılıncaya kadar bazı farklar göze çarpıyor. Bu farkı izah eden Adnan Menderes 'Demokrat Parti, Halk Partisinden bazı konularda biraz sağda, biraz soldadır.' demiştir. Biraz sol için örnek işçi meselesidir. DP programı işçi sendikalarını kabul etmiştir. Bu, sınıf mücadelesine yol açabilecek bir gidiş sayılabilir. Halbuki, toprak kanununun Meclisteki müzakereleri sırasında DP'li Adnan Menderes ile Refik Koraltan, toprak işçilerinin toprak sahibi yapılması fikrine karşı, sermayenin himayesini üstün tutmuşlardır. DP'nin programında toprağa dair olan fıkrada, yine Toprak Kanununun uygulanmasına karşı DP tarafından vaziyet alınacağını göstermektedir. Bu da DP'nin CHP'ye nispetle iki parmak sağda olduğu bir mesele denmektedir²⁰³.

Demokrat Partinin kuruluşunun ilk aylarında Halkçılarla Demokratlar arasındaki ilişkiler dostçadır. Demokratlara göre, Halkçıların uygun bir tavır takınmalarının sebebi Demokrat Partinin doğu bölgelerinde, sınır illerinde ve köylerde şube açmayacağı, faaliyetlerini, yeni fikirleri kabul edebilecek kadar siyasi bakımdan gelişmiş birkaç ilde oluşturacağı düşüncesine bağlıdır. Demokrat Parti birer birer üye kaydederek, daha kırk elli yıl iktidara geçmeye çalışmayacak ve böylece demokratik bir süs olmaktan ileri gitmeyecektir. Gerçekten de yirmi üç yıldır iktidara almış, memlekete kök salmış bulunan Halk Partisi, muhalefet partisinin, karşısında kolay kolay tutunamayacağını sanmaktadır²⁰⁴.

Demokrat Parti büyüdükçe Halkçıların dost tavırları da değişmiştir. Nispeten durgun geçen ilk üç aydan sonra Demokrat Parti birdenbire yayılmaya başlamıştır. Halk yeni kurulan partinin, gerçek bir muhalefet partisidir olduğuna yavaş yavaş inanmaktadır. 1946 baharında Demokrat Parti ülkedeki bütün muhalefeti kendi tarafına çekmiştir. Kasaba ve köylerde vatandaşlar bir araya gelip, Demokrat Parti'nin birer şubelerini açıyor, sonra merkezle temasa geçiyorlardı. Demokrat Parti'nin henüz parti olarak kabul edilmiş bir programı olmadığı, görüşleri henüz açıkça ifade edilmiş bile bulunmadığı dikkate alınmıyordu; partinin hükümete muhalif oluşu yetiyordu. Böylesine büyümekte olan Demokrat Parti'nin kısa zamanda Halk Partisine meydan

²⁰³ Asım Us, **1930-1950 Atatürk, İnönü, İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları**, İstanbul: Vakıf Matbaası, 1966, s.668

²⁰⁴ Karpat, a.g.e., s.135.

okuyabileceği, 1947 başlarında yapılması tasarlanan seçimlerde iktidarı bile alabileceği artık Halk Partililerce de kabul edilir gibi gözüküyordu²⁰⁵.

3.2 DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE CHP’NİN UYGULAMALARI

3.2.1 Milli Şefliğin Kaldırılması

1946 yılına gelindiğinde CHP, demokratikleşme yolunda önemli adımlar atmaya başlamıştır. Demokratikleşme adına atılacak en önemli adım ise Milli şefliğin kaldırılması olacaktır.

Milli Şeflik normal bir demokratik düzenin taşıyabileceği, kabul edebileceği bir oluşum değildir²⁰⁶. Özellikle, “Milli Şef” İsmet İnönü’nün CHP Genel Başkanlığı’na bile çeşitli adaylar arasında yapılan bir seçimle gelmemiş olması, tüm ulusu temsil ettiğinin ileri sürülmesinin hiçbir biçimde seçim ya da halk oylamasıyla ilgili olmaması, herşeyden önemlisi değişmezliğinin kabul edilmesiyle ileride bir seçim olanağını ortadan kaldırması nedenleriyle, anti-demokratik bir kurum olarak ortada durmaktadır²⁰⁷.

CHP’nde demokratikleşme bile, İsmet İnönü’nün etkisi ve sıkı denetimi altında yapılmaktadır. Bununla birlikte olağanüstü toplatılması düşünülen Kurultay’da bazı köklü değişikliklere gidileceği artık bilinmektedir²⁰⁸.

10 Mayıs 1946 günü toplanan Olağanüstü Kurultay’da söz alan İsmet İnönü, devlet başkanının seçimi, kazanan siyasal partiden olmasının doğal bulunduğunu belirterek, Milli Şeflikten vazgeçeceğini bildirmiştir²⁰⁹.

İnönü’nün bu konuşmasından sonra, 25 kişilik bir Tüzük Komisyonu kurulmuş, öngörülen bir tüzük değişikliği ile Değişmez Genel Başkan ifadesi “Genel

²⁰⁵ Karpat, a.g.e., s.135-136.

²⁰⁶ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, 2. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1968, s51

²⁰⁷ Yetkin, a.g.e.,s.169

²⁰⁸ Toker, a.g.e.,s.89.

²⁰⁹ Yeşil, a.g.e.s.77.

Başkan” olarak belirlenmiş, Genel Başkan’ın dört yıl süre için Parti milletvekilleri arasından seçilmesi ilkesi esas alınmıştır²¹⁰.

CHP’nin 13–14 Kasım 1947’de toplanan Yedinci Kurultayı’nda Parti Genel Başkanı’nın seçimle işbaşına gelmesi, Genel Başkan’ın Cumhurbaşkanı olması durumunda Parti’nin yönetiminin Genel Başkan Vekili’ne bırakılması bir tüzük değişikliği ile kabul edilmiştir. Bu Kurultay’da ayrıca Valilerin Parti İl Başkanı olması gibi uygulamalara da son verilmiştir²¹¹.

3.2.2 CHP’nin Liberalleşme Atağı

DP’nin vaad ettiği liberalizmin karşısında CHP’de uygun tavır almakta gecikmemiştir. Halk Partisi, Demokratların elinden liberalleşme silahını kapmaya çalışırken, öte yandan, herkese şirin görünmek için de elinden geleni yapmaktadır.

Parti yıllardır iki dereceli olarak yapılan genel seçimin artık tek dereceli olmasını (Açık oy, gizli tasnif) benimsemektedir. Dernek kurma özgürlüğünü kısıtlayan maddeler kaldırılmaktadır²¹². 13 Nisan’da yayınlanan tebliğde 21 Nisan’da ara seçimlerin yapılacağı duyurulmakta, seçimlerde ise CHP Genel Merkezi aday göstermeyeceğini açıklamaktadır. Demokratikleşme hareketleri İnönü’nün isteğiyle doğrudan merkez tarafından yürütülen üst kademe hareketi olmuştur.²¹³

CHP’nin aldığı demokratikleşme kararları son derece önemlidir. Memlekette sosyal sınıfların bulunduğu ve bu sınıfların ekonomik menfaatleri üzerine siyasi dernekler kurulabileceğini kabul etmekle CHP, 25 yıldır savunulan sınıfsız toplum anlayışına taban tabana zıt karar almıştır. Tek dereceli seçim ise ilk defa Türk vatandaşına oyunu eskisi gibi aracı yoluyla değil doğrudan doğruya kendi anlayışına göre kullanmak imkanını veren esaslı bir reformdur²¹⁴. CHP’ye göre seçimlerin bir yıl erkene alınması da hem CHP’yi iktidarda tutacak, hem de muhalefetin iktidar hevesini kıracaktır.

²¹⁰ Tunaya, a.g.e., s. 575.

²¹¹ Bila, a.g.e., s.224-225

²¹² Ali Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1987, s.46

²¹³ Toker, a.g.e., s.89.

²¹⁴ Karpat, a.g.e., s.137.

DP'nin hızlı büyümesinden rahatsız olan CHP, DP'nin elindeki liberalleşme silahını alabilmek için kurultaydan sonra da liberalleşme atağını sürdürmektedir. Seçimlerin tek dereceli yapılması yönündeki kurultay kararı ve üniversiteye özerklik tanıyan yasalar 1946 ortalarında mecliste yasalaşmıştır. Hükümete gazete kapatma yetkisini veren Basın Kanunu'nun 50. maddesindeki hükümler kaldırılmış, ayrıca işçiler için sosyal sigorta sistemini öngören düzenlemeler getirilmiş, 1946 başlarında bu düzenlemeler hayata geçmiştir. CHP, DP'nin köylülüğe yönelik politik silahını da elinden alabilmek amacıyla, 1946'da Toprak Mahsulleri Vergisi'ni kaldırmış, ayrıca Çalışma Bakanlığı Kuruluş Kanunu kabul edilmiştir Basın suçlarının bir kısmına af getirilmiş, basın suçlarıyla ilgili karar vermeden önce suçun incelenip delillerin ibrazının istenmesi düzenlemesine gidilmiştir. Basın Birliği kaldırılarak, gazetelerin kendilerinin kuracakları meslek örgütlerine girmeleri serbest bırakılmış, ayrıca gazete çıkarılma önündeki hükümler kaldırılmıştır²¹⁵. Derneklerin hükümet kararıyla kapatılmasına yönelik düzenleme değiştirilerek, mahkeme kararıyla kapatılması düzenlemesine gidilmiştir. Dernek kurma hakkının Medeni Kanun'a göre düzenlenmesi kabul edilmiştir. Yine Seçim Kanunu'nda değişikliğe gidilmiş, değişiklik Demokrat Parti tarafından "oyun gizliliği ve emniyetin sağlanması" açısından yeterli bulunmamıştır. Zira seçimlerin denetlenmesi işi hükümete bırakılmaktadır. Muhalefetin istediği denetlemenin mahkeme tarafından yapılmasıdır²¹⁶.

Bu arada yeni dünya düzeninde kendine yer arayan Türk Hükümeti, ABD ile bağlantı kurmayı da ihmal etmemektedir. 5 Nisan'da Washington'daki Türkiye Büyükelçisi Münir Ertegün'un ölümünü fırsat bilen ve Türkiye'nin de kendisine yakınlaşmak istediğinin farkında olan ABD dönemin en büyük savaş gemisi sayılan Missouri zırhlısı ile cenazeyi Türkiye'ye gönderiyor ve yer yerinden oynuyordu. Olayı belgelemek için bir seri hatıra pulu bile çıkarılıyordu²¹⁷.

Bu gayretlere bakarak, Halk Partisi'nin elinde, sadece bir "kadife eldiven" olduğu zannedilmemelidir. Aslında, bu parti, yılların çattığı çehresini bir türlü gerginlikten kurtaramamakta, kadife eldiven, bütün bütün altındaki demir yumruğu gizleyememektedir. Bir kere, savaşın başından beri süregelen sıkıyönetim hala kaldırılmamıştı. İkincisi ve 1946 yılı için en önemlisi, alınan tedbirler aceleyle

²¹⁵ Karpat, a.g.e., s.137.

²¹⁶ a.g.e., s.137-138.

²¹⁷ Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Babür Kuzucu (Çev.) 6.Basım, İstanbul: Belge Yayınları, 1992, s.163

getirilerek muhalefetin bundan yararlanmasına imkan verilmemektedir. Nitekim tek dereceli seçim kabul edilip daha on gün olmadan, genel seçimler bir yıl önceye alınmış, muhalefete asgari bir örgütlenme süresi tanınmamıştır. Oysa yirmi üç yıllık iktidar partisi karşısında muhalefet, ancak altı aylık bir geçmişe sahiptir²¹⁸.

3.3. 1946 SEÇİMLERİ VE RECEP PEKER HÜKÜMETİ

3.3.1. 1946 Seçimleri Öncesi Siyasal Durum

Cumhuriyet döneminde ilk defa çok partili bir genel seçim yapılmaktadır. Seçimlerin nasıl geçeceği, nasıl sonuçlanacağı, partilerin ve halkın seçim sonucunu nasıl karşılayacağı belli değildir. 1924 ve 1930 deneyimlerinden sonra muhalefet ya susmuş ya da susturulmuş, DP tedbirli hareket etmek zorunda kalmıştır²¹⁹.

Çok cesur muhalefet yapmasına rağmen, yasal güvencenin olmaması, Demokrat Parti'yi bazı konularda aşırı temkinli davranmaya yöneltmiştir. DP liderleri, tabandan gelen, tek-parti rejiminin ve uygulamalarının meşruiyetinin sorgulanması taleplerini reddetmiş ve bunun yanı sıra zaman zaman sertleşen siyasi rejime yönelik eleştirilerini yumuşatmıştır²²⁰.

DP, ilk üç ayda halkın sevgisini kazanmış, örgütlenmesini hızlandırmıştır. Bu durum CHP iktidarını korkutmuş, seçimleri öne almak isteğini daha da kamçulamıştır. CHP iktidarına bu fırsatı, DP Genel Başkanı Celal Bayar'ın çarpıtılarak yayınlanmış bir demeci vermiştir. Bu demeci öne süren CHP iktidarı, “muhalefet erken seçim istiyor” biçiminde propagandaya başlamıştır²²¹. Seçimlerin, önceden belirlenen süreleri içinde yapılmayacağını ortaya çıkması ve sonrasında 21 Temmuz 1946 yapılmasına karar verilmesi Demokrat Partide seçimleri boykot etme niyetini doğurmuştur²²².

Ama İsmet İnönü'nün korkusu; “Sovyet tehdidinin tüm şiddeti ile sürdüğü ve tüm batılı demokrat ülkelerin gözünün Türkiye'nin yeni siyasal yapılanmasında olduğu,

²¹⁸ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, a.g.e., s.33-34

²¹⁹ Çufalı, a.g.e., s.76.

²²⁰ Ünal, a.g.e., s.218

²²¹ Toker, a.g.e., s.97s

²²² Karpat, a.g.e., s.141.

kendi deyimi ile bu “ehemmiyetli devirden geçilirken” muhalefetin seçimlerin öne alınmasına tepki göstermesidir. Bu tepki seçimleri boykot etmek biçiminde ortaya çıkma eğilimi ile belirmiştir. Bu olumsuz durum batılı demokrat ülkelerde, özellikle ABD’nin Türkiye siyasetini de olumsuz yönde etkileyeceği açıktır²²³.

İsmet İnönü, muhalefetin seçime katılmamasının Türkiye’yi yabancı devletler karşısında güç durumda bırakacağını şu sözlerle belirtme gereğini duymuştur: “... Bu devrede Türkiye’nin politikasının hangi istikamette ve anlayışta olduğunun açık surette belli olması lazımdır. Buna memleketin büyük menfaatleri bakımından ihtiyaç gördük... Memleket idaresini ve politikasını içeride ve dışarıda kararlı bir hale getirmek için yeni büyük seçimlere karar verdik. Dünya vaziyeti kararsız bir karanlık olarak uzun bir sürünceme devrine girmiş görünüyor. Bu devrede Türk politikasının hangi istikamette olduğunu içeride ve dışarıda açık bir surette belli etmesi lazımdır...”demektedir²²⁴.

İsmet İnönü’nün bu konuşmasından iki gün sonra 8 Mayıs 1946 tarihinde DP Genel Başkanlığı, Celal Bayar’ın imzasıyla parti örgütüne bir genelge yayınlanmıştır. Genelgede Belediye seçimlerine girilmeyeceğinin haberini vermekle kalınmamış, genel seçimlere katılmak için de, seçimlerin 1947 yılında yapılması şart koşulmuştur²²⁵.

Celal Bayar, partisinin bu kararını basına açıklarken; “..eğer bu tip tertiplere devam edilirse genel seçimlere girmeyeceklerini” belirtmiştir. İnönü bu açıklamanın üzerine 10 Mayıs 1946 CHP Olağanüstü Kurultayı’nda daha açık bir biçimde dış etkenleri öne çıkarmıştı: “...bu kadar dikkat gösterdiğimiz halde partilerin veya bağımsız adayların birer bahane bularak seçime girmekten kaçınacaklarını farzetmek istemem. Son zamanlarda bazı devletlerde seçime iştirak etmeme taktiği görülmüştür. Bunun manası yabancı devletlere karşı memleketin iç idaresini itham etmektir. Kendi iç idaremizi yabancı devletlere karşı kötölemek teşebbüsünü Türkiye denen devlette vatandaşların hoş görmeyeceklerine eminim...” demektedir.

İsmet İnönü’nün CHP’nin 10 Mayıs 1946 Olağanüstü Kurultayı’nda bir ölçüde muhalefeti tehdide varan konuşması, DP’nin Belediye Seçimlerine katılmasını sağlayamamış, seçimler muhalefet olmaksızın yapılmıştır²²⁶.

²²³ Toker, a.g.e.,s.174

²²⁴ Ekinci, a.g.e., s.323.

²²⁵ Toker , a.g.e.,s.103.

²²⁶ Ekinci, a.g.e., s. 321-323.

Belediye seçimleri, adayların eskisi gibi Halk Partisi tarafından gösterilmesi yerine, ilk defa olarak serbestçe halk tarafından gösterilmesini ve seçilmesini sağlamıştır. Böylece fertler vatandaşlık ve seçmenlik vazifelerini serbestçe yerine getirmişlerdir. Ayrıca seçimler hem Halk Partisi saflarında birçok şahsi çatışmaları açığa vurduğu gibi, Demokrat Partinin gerçek kuvveti hakkında da bir fikir verebilmiştir. Oy verme usulünde genel seçimlerden önce düzeltilmesi gereken, bir takım aksaklıklar olduğu da meydana çıkmıştır. Belediye seçimleri karışık usullere, gizlilik şartlarının bulunmayışına ve muhalefetle karşılaşmaya alışmamış devlet memurlarının partizanlığına rağmen nispeten serbest şartlar altında geçmiştir²²⁷.

3.3.2 21 Temmuz Seçimleri

CHP iktidarının muhalefetin seçimleri boykot etmesini dış etkenleri öne çıkarıp ulusal bir sorun haline getirmesi DP yöneticilerinin tutumlarının değişmesine yol açmıştır. DP de böyle önemli bir dönemde batılı demokrat ülkelerin kamuoylarında Türkiye'deki seçimlerin ne denli önem taşıdığı bilincindedir ve yayınlamış olduğu bildiriyle de seçimlere katılma kararı almıştır.

DP, ancak 49 ilde seçime katılabildiği. CHP'nin Genel Seçimleri öne alması ve seçimlerin tek dereceli fakat bazı eksikliklerle yasalaştırmasının hesabı da budur. Erken seçim hem CHP'ni iktidarda bırakabilir, hem de muhalefetin iktidara geçme heves ve heyecanını tam yok etmese bile, bir derece azaltabilirdi²²⁸.

Bu arada Demokrat Parti, Mareşal Fevzi Çakmak'ın da desteğini sağlamıştır. Haziran sonunda siyasal mücadeleye katılmaya karar veren Mareşal Çakmak, Demokrat Parti listesinde bağımsız aday olmayı kabul etmiştir. Bu katılma CHP'yi ürkütmüş. Zira Mareşal, Atatürk'ün yakın arkadaşı olması, İstiklal Savaşı'nda oynadığı önemli rol, dindarlığı, vs. gibi sebeplerle ülkede büyük bir saygınlığa sahiptir. Onu da yanına katan Demokrat Parti, halkın da desteğini arkasında hissettikçe, kanuni yolları terketmemekle beraber, mücadelesini iyice sertleştirmiştir. Böylece, seçim kampanyası, Türk siyasal hayatının hiç alışık olmadığı bir demokrasi fırtınasına dönmüştür²²⁹.

²²⁷ Karpat, a.g.e., s.139.

²²⁸ Ekinci, a.g.e., s.325-326.

²²⁹ Cem Eroğul, a.g.e., s. 36.

İnönü, kendisi halk tarafından değil de Meclis yoğunluğu tarafından Cumhurbaşkanı seçildiği gerekçesiyle CHP'nin başkanı olarak kalmak istediğini ve bir partiye bağlı bulunmanın zaruri olduğunu söylemektedir. Köylülere okul inşası konusunda konulmuş olan mükellefiyetleri hafifleteceğini CHP adına vaad etmekte, ayrıca İnönü Demokratların tenkit ettiği Toprak Kanununu savunmakta, hayat pahalılığıyla mücadele edileceğini söylüyor ve seçim kampanyası sırasında yapılan kötü propagandalardan dolayı hınç beslenmeyeceğini belirtmektedir.

Kampanyanın belki de en ilgi çekici tarafı halkın faal bir şekilde tartışmalara katılması, muhalif partiyi heyecanla desteklemesi ve adaylarla halk arasındaki münasebetler belirli değişikliklerin meydana gelmesidir. Tek parti devrinde seçim bölgelerini pek nadir dolaşan adaylar, seçim bölgelerine giderek halkla konuşuyorlar, oylarını istiyor ve karşılığında neye ihtiyaçları varsa yapılacağını vaad ediyorlardı.. Muhalif adayların işi daha kolaydı; onlardan kimse program sormuyor, sadece muhalif olmaları aday olmak için yeter sayılmaktaydı. İstanbul gazetelerinden birçoğu ve bu arada yeni çıkmaya başlayan birkaç gazete de muhalefeti desteklemekteydi.

1946 seçimlerinde aday gösterilen demokratların sosyal durumları incelendiğinde, bunlardan elli ikisinin avukat, kırk birinin toprak sahibi, kırkının doktor, otuz dokuzunun iş adamı, on beşinin emekli general, on dördünün mühendis, on üçünün öğretmen ve kalanının da çeşitli mesleklerden oldukları görülmektedir. Halk Partisi adaylarının ise çoğunlukla emekli asker, tanınmış siyasi şahsiyetler veya yüksek memurlar ve kısmen de serbest meslek mensupları oluşmaktadır²³⁰.

21 Temmuz 1946 günü çok partili yaşamın ilk genel seçimleri, seçim öncesi atmosferin aksine genelde olaysız geçmiştir. Bu seçimlerde DP 465 sandalye için 273 adaydan 66 milletvekilliği, CHP ise 395 sandalye kazanmıştır. Ancak seçim sonuçlarının ilanı ile birlikte DP, CHP'yi ve yönetimi seçimlere hile ve baskı karıştırdığı gerekçesiyle suçlamıştır. DP'nin itirazları seçimin resmi sonuçlarını değiştirmesine yetmeyecek, 1946 seçimleri Türk siyasi tarihine "usulsüz seçim" olarak geçecektir.²³¹

²³⁰ Karpat, a.g.e., s.142-143

²³¹ Akşin, a.g.e., s183

3.3.3 Seçim Sonrası Yaşanan Gelişmeler

Cumhuriyet döneminin ilk çok partili genel seçiminden sonra TBMM 5 Ağustos'ta açılmıştır. İnönü 388 oyla Cumhurbaşkanı, Kazım Karabekir de 379 oyla Meclis Başkanı seçilmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçiminden sonra TBMM'de o güne kadar görülmemeyen ilginç bir olay meydana gelmiştir. İnönü yemin etmek üzere kürsüye geldiğinde Demokrat Parti milletvekilleri ayağa kalkmamışlar, bu tavır seçim sonuçlarını bir protesto gösterisi olarak değerlendirilebilir. Bayar'a göre ise bu bir protesto değil, milletvekillerinin milli iradeyi sadece kendilerinin temsil ettiği inancında olmalarının ve milletin üstünde hiçbir kurum ya da kişinin olmadığını göstermek istemelerinin bir göstergesidir. Karabekir'in CHP'ye alınması ve Meclis Başkanlığına getirilmesi CHP ve Karabekir açısından ilk bakışta bir çelişki olarak görülebilir. Bilindiği gibi Karabekir, Terakkiperver Fırkası'nın kurucularından, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Atatürk'e muhalefetiyle bilinen, ilgisi olmamasına rağmen İzmir suikastı davasında yargılanan ve uzun yıllar göz altında tutulan, siyasi hayattan uzak kalan biridir. Bu özelliklerine rağmen Karabekir, İnönü'nün yakın arkadaşlarından ve halk tarafından sevilen biri olarak kalmıştır. Fevzi Çakmak'tan sonra Karabekir'in de DP'ye geçmesi CHP'yi çok sarsabilirdi. O nedenle kendisine böyle bir görev verilmesi anlamlıdır²³².

Şükrü Saraçoğlu Hükümeti, Meclis toplandıktan sonra Cumhurbaşkanı'na istifasını vermiş, İnönü Recep Peker'i kabineyi kurmakla görevlendirmiştir. Tatlısert politika için Peker biçilmiş kaftandır. Sertliği Peker, tatlılığı İnönü temsil edecektir²³³. Recep Ağustos'ta Peker hükümeti kurulmuştur. Bu icraat şiddetli başlayan siyasi atmosferin dozajını arttıracaktır. Peker, bürokrasinin tutucu kanadını temsil etmektedir. Bu durum muhalefeti oldukça rahatsız etmiş, muhalefetle iktidar arasındaki mücadelenin de hangi zeminde süreceğinin işaretlerini de vermiştir. Peker'in Başbakanlığa getirilmesi kuşkulu bir sürecin başlamasına neden olmuştur²³⁴.

Recep Peker'in 14 Ağustos 1946 günü TBMM'nde ortaya koyduğu Hükümet programında; "...ideolojik mefhumların tağşişe uğradığı bir zamanda da yaşıyoruz. Yurttaşın anayasada gösterilmiş ve kanunlarla sınırları çizilmiş olan hürriyet ve hakları yanında bu hürriyetlerle beraber bütün devlet varlığının teminatını teşkil eden meşru ve

²³² Çufalı, a.g.e., s.85.

²³³ Toker, a.g.e., s.133.

²³⁴ Eroğlu, a.g.e. s18

kanuna dayanan otorite, ekseriya totaliter zihniyetle karıştırılarak çürütölmek isteniyor. Haklarına ve şereflerine hürmet edilen insan kümelerinin rejimi olan demokrasi ve hürriyetten bahis olunurken de anarşizm ideolojisinin meşru otorite düşmanlığına varan ve bir cemiyeti nizamlı halde yaşatmanın bütün meşru yollarını tıkayan dağıtıcı ve parçalayıcı telkinler alıp yürüyor...” demesi, hem CHP’lerce, hem de DP’lerce şaşırtıcı değildir. Asıl ilginç olanı; “Özel teşebbüs” ile ilgili Hükümetin ekonomik görüşleridir. Programda; “İktisadi faaliyetimizi de hususi teşebbüs ve sermayeden faydalanmak, hususi teşebbüslerle devlet işletmeleri arasında farklı bir muameleye meydan vermemek, onların emniyetle çalışmalarına ve gelişmelerine yardım etmek, Devlet teşebbüsleriyle hususi sermaye arasında işbirliğini sağlamak devlet işletmelerinin hususi teşebbüslerle başarılabilir sahalara yayılmalarını önlemek ve buna aykırı durumları gidermek kararındayız...” denmektedir.²³⁵

Demokrat Parti, bu seçim olup bittisini sessizce kabul etmeyeceğini göstermek için, daha ilk günlerde sert bir muhalefet politikası izlemeye başlamıştır. Artık demokrasiye girildiğine göre, hiçbir şeyin eskisi gibi olamayacağını göstermek azmindedirler. İnönü’nün cumhurbaşkanı seçildiği gün, Demokratlar, bütün meclisin aksine, onu alkışlamak için ayağa kalkmamışlar, arkasından meclis komisyonlarının seçiminde oy kullanmamışlardır. Bu hareketleriyle meclisin meşruluğundan şüphe ettiklerini göstermek istemektedirler. Hükümet, programını okuyup güvenoyu isteyince, programı incelemek için görüşmelerin iki gün geri bırakılmasını istemişlerdir. Bu istekleri kabul edilmeyince de önce salonu terk etmişler ancak oylama sırasında gelip aleyhte oy kullanmışlardır²³⁶.

3.3.4 Recep Peker Hükümeti ve 7 Eylül Kararları

Henüz çok partili hayat yeni başlarken Recep Peker’in Başbakanlığa getirilişi muhalefette şüpheler uyandırmaya yetmiştir. Ama hükümet programından özgürlüklerin geliştirileceği ve demokratik açılımlara devam edileceği anlaşılmaktadır. Örneğin sürgün kanunlarının uygulanmayacağı ve sürgündeki vatandaşlardan durumları uygun olanların isteğe bağlı olarak memleketlerine geri gönderileceği vaat edilmektedir. Ayrıca jandarma ve polis birleştirileceği, zorla bağış toplanmayacağı ve özgürlüklerin

²³⁵ Kazım Öztürk, **Türkiye Cumhuriyetleri Hükümetleri ve Programları**, İstanbul: Ak Yayınları, 1969, s.284.

²³⁶ Eroğul, a.g.e., s.38.

daha iyi teminat alınabilmesi için istinaf mahkemelerinin kurulacağı sözü verilmektedir. Bütün bu vaatlere rağmen programda hükümetin işleyişi ve otoritesinin korunması konusunda öyle bir üslup kullanılmıştır ki Recep Peker'in otoriter tavrını hissetmemek mümkün değildir. Bir yandan özgürlükleri savunurken diğer yandan da bu özgürlüklerin suistimal edilmesine izin verilmeyeceği söylenmekte, Türkiye'de özgürlüklerden bahsedilirken anarşizmin, meşru otoriteye düşmanlığına varan anlayışı içine girildiğini iddia etmektedir²³⁷.

Hükümet programı ekonomik alanda çeşitli liberal tedbirler ileri sürmektedir. Resmi İthalatçı ve İhracatçı Birlikleri kaldırılması, devlet teşekkülleri mamulleri "Sümerbank" perakendecilere toptancı karı alınmadan tevzi edilmesi, kumaş fiyatlarının indirilmesi, şeker, kahve ve çay satışı serbest bırakılması, Toprak Kanunu Adil bir şekilde uygulanması, köylülerin kendi okullarını yapma mecburiyeti hafifletilmesi, sanayi ham maddelerinin zorla toplattırılmasına son verilmesi ve özel sermayenin deniz nakliyatı yapmasına müsaade edilmesidir. Ekonomik tedbirlerin en önemlileri dış ticaretle ilgili olup 7 Eylül Kararları adı ile anılanıdır²³⁸.

1944'te ABD'de toplanan bir uluslar arası konferans yenedünya para sisteminin temellerini atmıştır. Bu amaçla Uluslararası Para Fonu kurulmuştur. 1947'de faaliyete geçen örgüt 27 Eylül 1947'de Türkiye'nin müracaatını karara bağlamak zorundadır. Türkiye ise batıya eklenmek için belli manevralara ihtiyaç duymaktadır²³⁹.

Peker hükümetinin en önemli icraatı 7 Eylül Kararları esas olarak, serbest rekabet yolu ile iç fiyatları dünya piyasası fiyatlarına uydurmak ve böylece ekonomiye istikrar verip, barış devri şartlarına uymasını sağlamak amacıyla devalüasyon gerçekleştirilmiştir. Devalüasyonun amacı, yabancı para birimleriyle ihraç fiyatlarını bir ölçüde ucuzlatmak, bir ölçüde de ihraç mal üreticilerinin kazançlarını artırmaktı, Devalüasyonun toplam ihracat gelişmelerini arttıracığı, ithalatın liberalize edileceği bir dönemde, yüksek maliyetlerle çalışan yurtiçi sanayini koruyacağı sanılmaktadır²⁴⁰.

Devalüasyon kararının arkasındaki önemli neden, savaş sonrasında kapitalist dünya piyasasının ticaret ve ödemeler düzeninin ana kurallarını saptayan Bretton Woods

²³⁷ Çufalı, a.g.e., s.86.

²³⁸ Karpat, a.g.e., s.151.

²³⁹ Timur, a.g.e., s.230.

²⁴⁰ Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s.160.

antlaşmasına katılabilmek, bunun içinde Türkiye’de fiyat ve kambiyo kuru kararlılığını sağlamak amaçlanmıştır.

Bununla beraber 1946 devalüasyon kararıyla, gümrük tarifelerinde değiştirilmiştir. Döviz önce Merkez Bankası’ndan satın alınmış fakat henüz, Türkiye’ye girmemiş ithal mallarından da %45 kur farkı tahsil edilmiştir. Aralık ayında Gümrük oranlarında önemli değişiklikler yapılmış, tüketim malları üstündeki spesifik tarifeler daha çok, yatırım ve ara malları üstündeki faizler daha az arttırılmıştır. 1946 tarife ayarlamaları, efektif koruma oranlarının yapısını, yurtiçi sanayi üretimini daha çok koruyan bir şekilde değiştirilmiştir.

Liberal ithalat rejimi ve ucuz döviz politikası yerli sanayiye sarsabilirdi, 1946’dan sonra ticaret dengesinde görülen önemli açıklar kısa sürede hükümeti yeni döviz kısıtlamalarına zorlamıştır. Bu kısıtlama ve denetimlerle, ithal mallara sahip üretim yapan yerli sanayi kuruluşlarının korumasından vazgeçilmiştir²⁴¹.

1946 yılında yapılan devalüasyonla Türk parasının değeri %35 oranında düşürülmüş; 1 dolar, 1.82 TL’den 2.83 TL’na yükselmiştir²⁴². İthalat, lüks ve halk ihtiyaçları bakımından zorunlu olmayan mallar için kolaylaştırılmış sanayi malları ile orman ürünleri fiyatlarında indirimle gidilmiş, spekülasyon işlemleri önlemek amacıyla ziraat bankası aracılığıyla altın satışı öngörülmüştür. İthal muameleleri oldukça hafifletilmiş ve Merkez Bankası’nda altın satışı serbest bırakılmıştır²⁴³.

Tedbirler toplumsal ve ekonomik şartlara dikkat edilmeksizin alınmıştır. Paranın birkaç elde toplanmış olduğu ve ekonomik olmayan maksatlarla harcandığı gözden kaçırılmış, halk kitlelerinin satın alma gücünün çok düşük olduğu unutulmuştur. Tedbirler işadamlarının ihtiyaçlarına cevap vermek üzere alınmış görünmektedir²⁴⁴.

Hükümetin aldığı tedbirler ticarete serbestlik verdi ama ekonominin diğer sektörlerine, hele istihsal ile yatırımlara hiç dokunulmamıştır. Maaşlar ve işçi ücretleri aynı kaldığı için hayat pahalılığının artması ile dar gelirli grupların hayat seviyeleri arasındaki dengesizlik büyüyerek hükümete karşı hoşnutsuzluk artmıştır²⁴⁵.

²⁴¹ Tezel, a.g.e.,s.161-162.

²⁴² Timur, a.g.e., s.93.

²⁴³ Karpat, a.g.e., s.152.

²⁴⁴ a.g.e.,s 151-152

²⁴⁵ Timur a.g.e., s94

DP'lilere göre 7 Eylül kararları zamansızdır. İhraç mallarımıza dünya pazarları da talep artmışken böyle bir durumda paranın değerinin düşürülmesi aleyhimize olacağı düşüncesini taşımaktadırlar. DP'ye göre kararlar fiyatları yükseltecek ithalat zorlaşacak, ithal mallarının yüksek fiyatları daha da artacaktır. Ayrıca ithalatın zorlaşması üretim araçlarının alımını yükseltecek sanayi gelişimimiz baltalanacaktır. DP muhalefeti CHP devletçiliğini hedef alırken, devalüasyona atfettiği hayat pahalılığı, en somut silahını teşkil etmiştir. 1949da fiyatlar ek buhrana bağlı olarak yükselince iktidar ortamının konjoktürel ortamı da kendiliğinden hazırlamıştır²⁴⁶. 7 Eylül Kararları fiili duruma mesuliyet kazandırmaktan ibarettir. 7 Eylül Kararları, Türkiye ile IMF arasında kurulan bağında ekonomiye ilk yansımasıdır²⁴⁷.

Böylece Recep Peker hükümeti isabetsiz ekonomik tedbirlerle işe başlamış; bu durum hükümetin itibarını düşürerek halkı muhalefete daha da yaklaştırmıştır²⁴⁸.

Millet Meclisi 1 Kasım 1946 günü toplanır toplanmaz Demokratlar 7 Eylül kararlarının tenkit eden bir önerge vermişlerdir. İktidar ise muhalifleri hükümetin ekonomik siyasetini baltalamakla suçlamaktadır²⁴⁹. Adnan Menderes, bütçenin açıklıktan ve gittikçe bozulan iktisadi ve mali durumu için köklü tedbirlerden yoksun olduğunu, bürokrasinin çok yaygın hale geldiğini, tarımın yeter derecede desteklenmediğini belirtmiştir. Recep Peker, kürsüye gelerek bu görüşlerin “psikopat bir ruhun ifadesi” olduğunu söyleyerek, Celal Bayar'ın halkı isyana teşvik ettiğini ileri sürmüştür. Bu sözler üzerine, Demokrat Parti Grubu hemen meclisi terk etmiştir. Bu hareket, çok partili demokrasi rejimini yerleştirme gayretlerinin karşılaştığı en ciddi bunalımın başlangıcı olduğu söylenebilir²⁵⁰.

Meclisi terk eden Demokratlar bu boykotlarını dokuz gün sürmüştür. İnönü,. Celal Bayar'la yaptığı görüşmede, böyle durumların tekrar yaratılmaması için güvence istemişlerdir. Sonunda anlaşmaya varılarak, 27 Aralık'ta DP grubu meclisteki yerini almıştır.

²⁴⁶ a.g.e., s94

²⁴⁷ Eroğlu a.g.e., s.21.

²⁴⁸ Haluk Cillov, **Türk Ekonomisi**, İstanbul:1970, s.139.

²⁴⁹ Gevgilili, a.g.e., s48

²⁵⁰ Karpat , a.g.e.,s.154.

3.3.5 12 Temmuz Beyannamesi

İnönü bütün bu gelişmelerin ardından 12 Temmuz'da resmi bir bildiri yayınlamıştır. İnönü beyanname ile çok partili normal bir sistemin temellerini de atmış oluyordu. Beynamede iki nokta üzerinde durulmaktadır. Birincisi, iktidar açısından artık önemli olan, muhalefetin yasadışı yollara sapmayacağını bilmesi, ikincisi ise, muhalefetle iktidarın kendisini boğmak gibi bir amacı olmadığına inanmasıdır.

İnönü, ihtilalci bir teşekkül olmayan, DP'nin iktidar partisi şartları içinde çalışmasını tesis etmek gerektiğini ilan etmektedir. İnönü, devlet başkanı olarak, kendisini “her iki partiye karşı eşit düzeyde görevli” saymaktadır.²⁵¹.

12 Temmuz Beyannamesi ile İnönü tarafsızmış gibi görünmekle beraber tarafını belli etmektedir. İktidara baskı yapılmadığını söylememekte DP'lileri tekzip etmemekte, iktidarın ihtilalci olmadığını söylemektedir; Peker'in iddialarını yalanlamaktadır. İnönü ile Peker'in yolları artık ayrılmaktadır.

Beyanname özellikle DP'lileri rahatlatmıştır. Bayar, Beyanname için “tarihsel değeri olan iyi niyet ve ileri görüşlülük ifadesi” değerlendirmesini yapmaktadır. Daha sonraki demeçlerde İnönü tarihi ve milli kişilik olarak ilan edilmekte, basında da beyanname olumlu karşılanmaktadır²⁵². Bu arada DP 22 Temmuz'da küçük bir danışma kongresi toplamış, sert bir bildiri yayınlanmıştır. Bildiride, Şekli muhalefetin bugünkü kötü rejimi güçlendirebileceği belirtilerek muhalefeti uyarmaktadır²⁵³. 12 Temmuz Beyannamesi DP'nin parçalanmasını getirmiştir. 12 Temmuzun bir aldatmaca olduğunu ileri süren DP'lilere, yöneticileri sertleşmeye ve Hürriyet misakındaki tehdidi uygulamaya davet etmişlerdir. Yöneticiler buna yanaşmayınca yöneticiler “muvazaa” ile suçlanmış, parti içi muhalefet başlamıştır. Muhalefet parti içi muhalefet yöntemlerindeki ayrılıktan kaynaklanmıştır. İhraçlar, istifalar sonucu DP milletvekillerinin yarısını yitirmiştir. Bunlardan bir kısmı ikinci büyük kongreyi beklemiş mecliste “Müstakil Demokratlar Grubu”nu kurmuşlar bir kısmı Çakmak önderliğinde Millet Partisi'ni örgütlemişlerdir.²⁵⁴.

²⁵¹ Gevgilili, a.g.e., s.60.

²⁵² Karpat, a.g.e., s.170.

²⁵³ Eroğlu, a.g.e., s.36.

²⁵⁴ Timur, a.g.e., s.88-89.

Peker, beyannameyi aşırı çekişmeleri yatıştırmak ve vazifelerini anlayışla yerine getirmeleri için her iki partiye verilmiş bir öğüt olarak görmektedir. Hükümetin görevlerini ve meclise sorumluluğunu değiştirecek mahiyette veya tesiste bir belge olarak görmemektedir. Ömrü bu yüzden kısa olacaktır. Peker beklendiği gibi istifa etmemiştir. Zira beyannameyi anayasaya aykırı buluyor ve meclis çoğunluğunun arkasında olduğunu düşünmektedir²⁵⁵.

12 Temmuz beyannameyi partilerarası ilişkileri belli oranda normalleştirmiştir. Bu arada DP'nin elindeki propaganda silahı da alınmış oluyordu. Bazılarına göre İnönü bu kararı bu silahı DP'nin elinden almak ve DP ile CHP arasında fark olmadığını göstermek amacıyla almıştı. Beyannamede DP'lilerin kışkırtıcı propagandalarına değiniliyordu. Beyannameyi DP'liler olumlu karşılaması bu gerçeği kabulü anlamına gelmektedir. Beyannamenin açıklanmasından kısa bir süre sonra İnönü, DP'yi eski politikalarda direnmekle suçlamıştır.

12 Temmuz Beyannameyi, Türk Siyasal yaşamının en önemli belgelerindedir. Türkiye'de siyasi hayatın gelişmesine katkısı büyüktür²⁵⁶.

3.3.6 Peker Hükümetinin Düşürülmesi

12 Temmuzla birlikte tüm imkanlara rağmen İnönü ve Peker anlaşmalı su yüzüne çıkmıştır. İnönü, CHP içinde eski egemen devletçi ideolojiyi tasfiyeye yönelirken, kendi dengesini kurarak yapının temellerini atmayı amaçlamaktadır ve kafasında Peker'e karşı genç dinamik bir kadro vardır.

Bu dinamik kadronun başında Nihat Erim bulunmaktadır. Sorunlara liberal açıdan yaklaşan bu grup, yeni dünya düzeninin getirdiği koşullara uyum sağlayabilecek niteliktedir. Peker ve çevresindekiler durumdan rahatsızdır. Peker çekilme tasarısını İnönü'ye açar. İnönü kısa bir süre daha kalmasını ister. Bu arada İnönü, Erim aracılığıyla DP yönetimiyle ilişkilerini de sürdürür. İnönü, bir an önce tasfiye gerçekleştirmenin koşullarını hazırlamaya çalışmakta, yeni dünya ile eklemlemeyi amaçlamaktadır. Türkiye'nin acelesi vardır. ABD Ankara'yı "küstah bir diktatörlük"

²⁵⁵ Eroğlu, a.g.e., s.171.

²⁵⁶ a.g.e., s.172

olarak tanımlamaktadır. DP’de, atağa kalkmıştır. İnönü’ye methiyeler düzülürken, Peker’in istifası istenmektedir. Peker, olan bitenin az çok farkındadır. 13-14 Ağustos görüşmesi duygusal bir ortamda gelişir. Peker İnönü’den hükümet-muhalefet işlerine karışmasını ister²⁵⁷.

Bu arada İnönü’nün çalışmaları devam etmektedir. Halkevlerinin özerkleştirilmesi isteği Peker tarafından reddedilir. Peker 26 Ağustos’ta CHP grubundan güvenoyu istemeye karar verir. Güvenoyu dengeleri netleştirecektir. Bu sayede Peker güvenoyuyla CHP’ye egemen olduğunu gösterecektir. İnönü ve takımının çabalarını boşuna çıkacaktır. İnönü güven oylaması isteğini olumlu karşılar. Erim aynı konuyla konuşmaya geldiğinde İnönü, Erim’in öne çıkmaması gerektiğine işaret eder.

Güvenoyuyla beklendiği gibi her şey daha netleşmeye başlar. Peker yerden yere vurulur. Özellikle eleştirinin en ağırını Tanrıöver yapmaktadır. Olaylar Peker’in beklendiği gibi gelişmemektedir. Peker İnönü’nün önüne çıkmayı mı tasarlamaktadır?²⁵⁸

Güvenoyuna geçilir. Peker’e 34 red oyu çıkar. Oylamaya yetişemeyen M.Şevket Esenal da sonradan oyunu yazdırır. Böylece redçilerin sayısı 35’e ulaşır²⁵⁹.

27 Ağustos 1947’de Erim, Köprülü ve Menderes görüşmesinde bir ilginçlik daha ortaya çıkar. Menderes, resmi ideolojinin temsilcisi Peker’in tasfiyesine İnönü’nün yardımcı olması halinde İnönü’ye destek olunacağı sözünü vermektedir. Güvenoyu alan Peker hükümette değişiklik yapılacağını İnönü’ye duyurunca, İnönü “meclise haber vermeden olmaz” yanıtını vermektedir. Bu arada İnönü, hizip çalışmalarını da hızlandırmaktadır. İnönü’yle Peker bir kez daha görüşürler. Değişiklikler bir daha konuşulur. İnönü görüşünde ısrarlıdır. Değişiklik mecliste olmalı ve önceden CHP grubundan geçirilmelidir. Erim ve diğer milletvekilleri CHP grubunun toplantıya çağırıldığını Ulus’tan öğrenirler. Peker başına gelecekleri sezindiğinden bu isteğe direnmiştir. Bu arada 35’ler faaliyetlerini açıktan sürdürmeye başlamışlardır. İnönü bir lider seçmelerini istemektedir. Erim’in hizbi yürüttüğünü bilmesine rağmen onu öne çıkarmak istememektedir. İnönü altan alta mükemmelen hizipçilik yapmaktadır²⁶⁰. Gruptaki son toplantıda İnönü’nün direktifleriyle Peker yoğun eleştirilere maruz kalır. Peker konuyu İnönü’yle görüştüğünden sonra istifa etmek istediğini İnönü’ye bildirir.

²⁵⁷ Gevgilili, a.g.e., s.62

²⁵⁸ a.g.e., s.63

²⁵⁹ Toker, a.g.e., s.200

²⁶⁰ a.g.e., s.202

İnönü, Peker'i teselli ederek bu isteğe karşı çıkar. Peker ertesi gün İnönü'nün istifasını kabul etmediği söylentisini yayacak; yapılan oylamada kabine değiştirmek için 194 olumlu oy alırken 35'lerin sayısı 47'ye çıkacaktır²⁶¹.

Peker yeni kabineyi 5 Eylül'de Meclis'e sunar. Bu arada İnönü'nün DP ile flörtüde devam etmektedir. 8 Eylül'de Peker CHP Başkan Vekilliği sıfatının Başbakan olduğunda kendisinde birleştirilmesini ister. Erim, Peker'i otoriter ve totaliterlikle suçlayarak bu isteğe şiddetle karşı çıkar; partiyi ele geçirmesi halinin ne kadar tehlikeli olduğundan söz eder. CHP Parti divanında herkes aynı tepkiyi gösterir. Gerçek tepkinin kaynağı anlaşılmıştır. İstifasını İnönü'ye verir. Ertesi gün sağlık durumu bozulduğu için Peker'in görevden çekildiği duyurulur. Yerine H.Saka kabinesi kurulur²⁶².

Peker geleneksel kadronun acımasız tasfiyesine zor katlanacak ve 3 Nisan 1950'de kırık, acılı ve umutsuz olarak yaşama sessizce veda edecektir²⁶³. Bu istifadan sonra muhalefet ve bütün demokrasi taraftarları derin bir nefes almışlardır²⁶⁴. 12 Temmuz Beyannamesiyle birlikte Tek Parti iktidarına dönülmesinin imkansız olduğu artık belirginleşmiştir. İsmet İnönü'yü böyle davranmaya iten en önemli etken, SSCB karşısında ABD'nin desteğinin gittikçe belirgin bir duruma gelmiş olmasıdır²⁶⁵.

3.4 TÜRKİYE-ABD YAKINLAŞMASI

İkinci Dünya Savaşı'nın müttefiklerin zaferi ile sonuçlanması, Türk devlet adamlarının gözünde demokratik sistemin üstünlüğünü açıkça ortaya koymuş bulunmaktadır. Böyle bir anlayışla hareket eden Türk Hükümeti, savaştan sonra Sovyet baskısı ile karşılaşınca, ülkenin güvenliğini sağlamak amacıyla Batı dünyasının desteğini aramak zorunda kalmıştır. Diplomatik desteğe rağmen üzerindeki Sovyet baskısının devam etmesi sebebiyle Türkiye, ordusunu savaş durumunda tutmak mecburiyetinde kalmıştır. Savaştan sonra ordusunu azaltarak, normal düzene geçip, milli ekonomisini kurmak ve geliştirmek istemesine rağmen, Sovyet baskısı buna imkan vermemiştir. Nitekim ABD'nin Ankara Büyükelçisi, 1946 yılı sonlarında Washington'a

²⁶¹ Gevgilili, a.g.e., s.64

²⁶² a.g.e., s.65

²⁶³ a.g.e., s.76

²⁶⁴ Eroğlu, a.g.e., s.37

²⁶⁵ Ekinci, a.g.e., s.335.

gönderdiği raporda, bu durumdan kaynaklanan yükün Türk ekonomisi için çok ağır olduğunu bildirmektedir²⁶⁶.

Ekonomik gücü büyük bir orduyu uzun süre silah atında tutmak için yeterli olmayan Türkiye için tek çıkar yol dış yardım olmuştur²⁶⁷. Türkiye bu yardımı savaş yıllarında büyük ölçüde İngiltere ve ABD'den temin etmiştir. Fakat savaşın bitmesi ile birlikte ABD bu yardımı kesince, Türkiye sadece İngiltere'nin yardımı ile yetinmek zorunda kalmıştır²⁶⁸.

Böylece Türkiye savaş sonunda ordusunu savaş mevcudu üzerinde tutmasından ve savaş sonu kalkınma planlarını gerçekleştirmekten kaynaklanan bazı ekonomik güçlüklerle karşı karşıya kalmıştır. Savaş sonunda Türkiye 245 milyon dolarlık altın ve döviz stokuna sahip olmasına rağmen Sovyetler Birliği ile savaş ihtimalini düşünerek bu stoku kullanmak istememiş; iktisadi güçlükleri yenmek için bir taraftan uzun vadeli iç borçlanmalardan, diğer taraftan da dış kredilerden faydalanmaya karar vermiştir²⁶⁹.

Öte yandan 1946 başından itibaren SSCB'nin Türkiye'ye yönelik isteklerini açıkça dile getirmeye başlaması, İran'da Sovyetlerin girişimiyle Muhtar Azerbaycan Cumhuriyeti ve Mahabad Kürt Cumhuriyetinin kurulması, ABD'nin Boğazlar konusunda Türkiye'ye tam destek verme yönündeki kararını pekiştirmiştir. Çünkü Potsdam sonrasında SSCB ile çıkar ayrılığı iyice belirginleşen ABD, bu tür girişimleri SSCB'nin adım adım batı Avrupa'ya ilerleme projesi olarak değerlendirmektedir. ABD'ye göre önce İran'a müdahale eden, ardından Türkiye'yi tehdit eden SSCB, Amerikan çıkarlarına dünyanın heryerinde zarar verme planını uygulamaya koymuştur.

ABD'ye göre, SSCB'nin savaş sonrası politikalarıyla bu ülkeyle ilişkileri kopma noktasına gelen Türkiye'nin, inşa edilmekte olan Batı Bloku içine çekilmesi gerekmektedir. Bunun en elverişli yolu Türkiye'de Sovyet karşıtlığının körüklenmesidir. Bu çerçevede, SSCB'nin Türkiye'den toprak talep etmesinin Ankara'da yarattığı şok atlatılmaya başlamışken, ABD ve İngiltere basınında bu konuyu gündeme getiren makaleler sık sık yer almaya başlamıştır. Sanki yeni bir Sovyet isteği varmış gibi sunulan haberler, Türkiye'de tansiyonun yüksek tutulmasını sağlamaktadır.

²⁶⁶ Haluk A. Ülman, *Türk-Sovyet Münasebetleri (1923-1960) İkinci Cihan Savaşı İçinde*, Forum, Cilt VII, Sayı 153, 1960, s.10-11.

²⁶⁷ a.g.e., s.219.

²⁶⁸ Sarıay, a.g.e., s.60.

²⁶⁹ a.g.e., s.61.

Türkiye’de yükselen SSCB karşıtlığı, solcu Tan gazetesinin yakılması olayıyla doruğa çıkmıştır.

Bu ortam içinde ABD, simgesel önemi büyük bir adım atacak ve Türkiye’yi çekme hareketini başlatacaktır²⁷⁰.

3.4.1 Amerikan Gemilerinin İstanbul Ziyareti

ABD’nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’ye vermeye başladığı önemi Ankara’ya gösterme fırsatı 1946 Martın da doğmuştur. Türkiye’nin yaklaşık 16 ay önce ölmüş Washington Büyükelçisi Münir Ertegün’ün naşı Amerikan donanmasının en büyük zırhlılarından Missouri ile Türkiye’ye yollanmıştır. ABD Missouri’yi Çanakkale Boğazından geçirip, 5 Nisan 1946’da İstanbul’da Dolmabahçe önüne demirleterek, SSCB’ye Türk Boğazlarının statüsünün kendi rızası alınmadan değiştirilemeyeceği mesajını vermektedir²⁷¹.

Missouri ve Providence gemileri İstanbul limanına vardığı gün, yani 5 Nisan 1946’da ABD başkanı Truman, Ordu günü nedeniyle yaptığı konuşmasında Amerika’nın yakın ve Ortadoğu’daki çıkarlarından söz etmektedir: “... Nazarlarımızı Yakın ve Ortadoğu’ya çevirdiğimiz zaman, bu bölgenin vahim meseleler arz ettiğini görüyoruz. Bu bölgede muazzam tabii kaynaklar vardır ve en işlek kara, hava ve deniz yolları bu bölgeden geçmektedir. Bin netince bu bölgenin büyük iktisadi ve stratejik önemi vardır ve bu bölgeyi teşkil eden milletler, kuvvetli bir tecavüze mukavemet için, ne teker teker ne hep birlikte kafi derecede kuvvetli değillerdir.

Yakın Ortadoğunun bölge dışı büyük devletler arasında bir rekabet sahnesi teşkil ettiğini ve bu rekabetin birdenbire bir çatışma doğuracağını kestirmek kolaydır.

Bununla beraber, eğer dünyanın bu mühim kısmında sulhu korumak ve kuvvetlendirmek istiyorsak, buranın yalnız muhtariyet ve istiklalini temin etmekle iktiva edemeyiz. Yakın ve Ortadoğu milletleri kaynaklarını geliştirmek, ... Hayat seviyelerini yükseltmek istiyorlar. Amerika bu arzunun yerine getirilmesi için elinden geleni yapacaktır...”

²⁷⁰ Oran, a.g.e., s.523-524.

²⁷¹ a.g.e., s. 524.

Başkan Truman'ın bu konuşması ve ABD zırlıların İstanbul'u ziyaret etmelerinden kasıt, Sovyet tehdidi karşısında değişen ABD'nin dış siyasasını dünyaya ve Türkiye'ye hissettirmektir. Gerçekten de ABD'nin 4,5 milyon dolarlık bölümünün ödenmesi durumunda Türkiye'den alacaklarından vazgeçmeyi kararlaştırdığını söylemesi üzerine Başbakan Saraçoğlu, minnet duygularını meclis kürsüsünden şöyle dile getirmiştir:

“... Hepimiz kaniiz ki, biz bu parayı vermekle borcumuzun yalnız maddi olan kısmını ödüyoruz. Bir de manevi borcumuz vardır ki onu da hürriyet, adalet, istiklal ve insanlık davalarında Amerika'nın bulunduğu saflarda bulunmak suretiyle ödemeye çalışacağız...”²⁷²

Missouri'nin ziyaretini izleyen günlerde Türk-Amerikan ilişkilerinin daha da sıcak bir döneme girmesini sağlayan gelişmelerden biri de 7 Mayıs 1946'da yapılan bir anlaşmayla ABD'nin, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında ödünç verme ve kiralama yasası yoluyla aldığı borçlarının tamamını silmesidir. Böylece ABD tıpkı benzer anlaşmalar yaptığı Avrupa'daki müttefiklerine yaptığı gibi, savaş sonrasında ekonomik bir darboğazdan geçmekte olan Türkiye'nin sırtından da ağır bir yük kaldırmıştır²⁷³.

3.4.2 Truman Doktrini

Savaştan sonraki barış düzeninde Amerika Sovyetlerle işbirliği yapamayacağını, vakit fazla gecikmeden anlamıştır. Komünizmin ortaya çıkardığı evrensel tehlike, Amerika'yı uluslararası düzeninin korunmasında sorumluluklar almaya yöneltmiştir. Geleneksel Amerikan dış politikasındaki bu radikal değişimin başlangıcını da Truman Doktrini teşkil etmektedir..

1946 yılında Sovyet Rusya'nın üç ana istikamette yayılma çabalarına giriştiğini görmektedir. İran üzerinden Orta Doğu petroleri ve Basra Körfezi ile Hint Okyanusu, Türkiye üzerinden Boğazlar, Ege Denizi ve Doğu Akdeniz ve Yunanistan üzerinden de keza Doğu Akdeniz. Dikkat edilirse bu üç istikamet geleneksel olarak İngiltere'nin

²⁷² Ekinci, a.g.e., s.336-337.

²⁷³ Oran, a.g.e., s.525.

hayati alaka ve çıkar alanları olmaktadır. Her üç bölge de, İngiltere'nin Rusya'ya karşı 19. yüzyılda en hassas noktaları olmuştur. Fakat II. Dünya Savaşı İngiltere üzerinde öyle bir tahribat yapmıştır ki, artık İngiltere'nin bu bölgeleri savunmak için Sovyet Rusya'nın karşısına çıkacak hali kalmamıştır. Ve İngiltere şunu da görmüştür ki, yeniden canlanan Rus emperyalizminin karşısına dikilebilecek tek kuvvet ABD dir. Bundan dolayı İngiltere 1947 Şubatında Amerikan Hükümetine, biri Türkiye ve diğeri de Yunanistan hakkında olmak üzere iki muhtıra vermiştir. Bu muhtıralarda, Türkiye'nin Batı savunması için ehemmiyeti belirtilerek Türkiye'ye hem ekonomik ve hem de askeri yardım yapılması gerektiği, İngiltere'nin bu yardımları yapamayacağı ve hatta Yunanistan'daki askerlerini dahi geri çekmek zorunda bulunduğu ve dolayısıyla sorumluluğun Amerika'ya düştüğü belirtilmiştir²⁷⁴.

İngiltere'nin muhtırası ABD yöneticilerinin bu müdahale kararını bir an önce almalarında etkili olmuştur. Böylece ABD sadece Ortadoğu'nun değil, aynı zamanda batı dünyasının da savunması bakımından çok önemli bir yerde bulunan Türkiye ve Yunanistan'a karşı güttüğü yayılma politikası artık açıkça anlaşılan Sovyetler Birliği karşısında, bu ülkeleri iktisadi ve askeri yönden desteklemeye karar vermiştir. Şu noktaya işaret etmek gerekir ki ABD yöneticilerinin bu kararı almalarında sadece Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu Sovyet baskısı değil, Sovyet davranışlarının ortaya çıkardığı yeni milletlerarası ortam da etkili olmuştur.

Bu durum karşısında ABD başkanı Truman, 26 Şubatta dışişleri, harp ve donanma bakanları ile görüşerek, Sovyetler Birliği'ne karşı Türkiye ve Yunanistan'a yapılacak yardım hakkında, hükümetçe kongreye sunulacak teklifi hazırlamaya başlamıştır. Hazırlıkların tamamlanmasından sonra Başkan Truman kongrede 12 Mart 1947 de daha sonra Truman doktrini adını alacak olan mesajını okumuştur²⁷⁵.

Mesajda Türkiye ve Yunanistan'ın durumu ayrı ayrı ele alınmakta ve "Birleşik Devletler Politikası, dış baskıların ve silahlı azınlıkların köleleştirme teşebbüslerine karşı direnen özgür halkları desteklemelidir. İnaniyorum ki, kaderlerini kendi ellerine almaları için özgür halklara yardım etmeliyiz. İnaniyorum ki yardımımız öncelikle siyasi hayatın düzenliliği ve iktisadi istikrar, için esas olan iktisadi mali yardım

²⁷⁴ A.Haluk Ülman, **Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri, 1937-1947**, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Dış Münasebetler Enstitüsü Yayını, No.14, 1961, s.93-94.

²⁷⁵ Armaoğlu, a.g.e., s.62-63.

olmalıdır.” Diyerek kongreden Yunanistan ve Türkiye’ye yardım için yetki istemektedir.²⁷⁶

Konuşmasının büyük bölümünü Yunanistan’a ayırdıktan sonra Truman, “Yunanistan’ın komşusu olan Türkiye’nin de ABD’nin ilgisini hakkettiğini ” söyleyerek, Türkiye’nin ABD ve Batı dünyası için taşıdığı önemin altını çizmiştir. Truman’a göre, “Bağımsız ve iktisadi açıdan istikrarlı bir devlet olarak Türkiye’nin geleceği dünyanın özgürlük-sever halkları için, Yunanistan’ın geleceğinden daha az önem (...)” taşımamaktadır. Türkiye’nin içinde bulunduğu şartların Yunanistan’inkinden farklı olduğuna ve savaş sırasında ABD ve İngiltere’nin Türkiye’ye malzeme yardımında bulunduğuna işaret eden Truman, “Yine de Türkiye bizim desteğimize ihtiyaç duymaktadır. Savaştan beri Türkiye ulusal bütünlüğünün sağlanması için elzem olan modernizasyonu gerçekleştirmek için ABD ve İngiltere’den ek yardımlar istemiştir. Bu bütünlük, Orta Doğuda düzenin korunması için gereklidir. İngiltere hükümeti, içinde bulunduğu güç durum nedeniyle Türkiye’ye daha fazla mali ve iktisadi yardım yapamayacağını bize bildirmiştir. Yunanistan gibi Türkiye de ihtiyaç duyduğu yardımı almalıdır. ABD bunu vermelidir. Bu yardımı sağlayabilecek tek ülke biziz...” sözleriyle ABD Kongresini Türkiye’ye de yardım yapılmasının gerekliliğine ikna etmeye çalışmıştır²⁷⁷.

Yunanistan ve Türkiye’nin “Batı Dünyası” için taşıdıkları önemi böylece açıkladıktan sonra Truman, Kongreden üç istekte bulunmuştur:

1) Yunanistan ve Türkiye’ye, 30 Haziran 1948’de sona erecek bir dönem için toplam 400.000.000 dolarlık yardımda bulunulması Bu miktardan Yunanistan’a ayrılacak payın 350.000.000 doları geçmemesi.

2) Yunanistan ve Türkiye’de bulunan Amerikan sivil ve askeri personeline bu iki ülkenin talep etmesi durumunda yeniden inşa faaliyetlerinde verilecek mali ve aynı yardımın kullanımının denetlenmesinde ve bu ülkelerin personelinin eğitiminde görevlendirilmeleri için yetki verilmesi.

²⁷⁶ Timur, a.g.e., s.65-67.

²⁷⁷ Oran, a.g.e., s.529

3) İhtiyaç duyulan malzemenin en hızlı ve etkin bir biçimde ulaştırılmasını sağlayacak gerekli düzenlemelerin yapılması için gerekli yetkinin verilmesi²⁷⁸.

Truman'ın isteklerine uygun olarak hazırlanan "Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu" Kongre tarafından kabul edildikten sonra 22 Mayıs 1947'de Başkan tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir²⁷⁹.

Başkan Truman'ın konuşması bir yandan Yunanistan ve Türkiye'ye gündemine sokarken, diğer yandan, ABD'nin Sovyetler Birliğiyle yaşadığı balayının kesinkes sona erdiğini belgelemektedir²⁸⁰.

3.4.2.1 Türkiye Açısından Nedenler

Truman doktrini ile Türkiye ve Yunanistan'a yardıma iten asıl neden, Türkiye üzerindeki Sovyet tehdidinden çok, Sovyet davranışlarının ortaya çıkardığı yeni uluslararası ortamdır²⁸¹. Stratejik bakımdan, Yunanistan'ı kontrolü altına alan Sovyetler Birliği, batıdan Boğazları sarar, Türkiye'yi de kontrolü altına aldıktan sonra Irak ve İran yoluyla petrol bakımından zengin Yakınoğu'ya girebilirdi. Böylece, Avrupa ile Asya ve Avrupa ile Afrika arasındaki «kara köprüsü» ne egemen olurdu. Ayrıca, bu stratejik bölgenin hava yollarını da eline geçirdikten sonra uygulayacağı kapalı ekonomi sistemleri ile bölgeyi Amerikan ticaret ve sermayesine kapatabilirdi. Genel olarak, Türkiye, Ortadoğu'da ve Balkanlarda kara, deniz ve hava bağlantılarının kontrolünü sağlamakta, Sovyetler Birliği'nin Akdeniz ve Ortadoğu'ya doğru genişlemesini engellemekte ve bir savaş durumunda Sovyet saldırısına bir set çekebileceği gibi, gerektiğinde Sovyetlere karşı girişilecek hareketlerde değerli bir hareket alanı sağlayabilmektedir²⁸².

Dışişleri Bakan Yardımcısı Dean Acheson, Türkiye'ye yardım nedenini Temsilciler Meclisinde son derece açık olarak şöyle ortaya koymaktadır: "Ekonomik problemlerini özgürlük yolunu seçmek suretiyle çözmelerinde kendilerine elimizden

²⁷⁸ a.g.e., s.530

²⁷⁹ Sander, a.g.e., s.20

²⁸⁰ Oran, a.g.e., s.530.

²⁸¹ Mehmet Gönübol ve Haluk Ülman, **Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı, 1947-1965**, Siyasal Bilgiler Fköltesi Dergisi, C.XXI, No.1 1996, s.153.

²⁸² Oral Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964**, Ankara: Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Faköltesi yayınları No.427, 1979, s.16

geldiği kadar yardım etmek, çıkarımız için hayatidir. Türkiye ve Yunanistan'ın yıkılması ve iki ülkede totaliter rejimlerin kurulmasının Ortadoğu ülkeleri üzerinde etkisinin ne olacağını anlatmama gerek yok... Öte yandan, Yunanistan ve Türkiye'nin, özgürlük ilkelerini sıkı sıkıya bağladıkları ABD.'nden yardım gördükleri zaman bunun moralleri ve iç gelişmeleri üzerindeki etkisini bir düşünün. Türkiye ve Yunanistan'da elde edilecek sonucun Boğazlardan Çin Denizi'ne kadar olan geniş bölgede nasıl büyük bir ilgi ile izleneceğini söylemek çok abartmalı olmaz” demektedir.

Truman Doktrininin amaçları arasında sayılması gereken bir nokta da, ABD.'nin Türkiye'de iç durumun kötüleşmesini engellemek yoluyla mevcut hükümet biçiminin korunmasına yardım etmeyi de düşünmesidir. Başkan Truman da, Kongre'ye Türkiye ve Yunanistan'a yardım konusundaki özel demecinde bu noktayı şöyle açıklıyor: “Her iki ülkede görevimiz, ana amacımızı gerçekleştirmeye yönelmiştir Özgür halkların, çoğunluğun isteklerine uygun olarak, hükümetlerinin biçimini ve bileşimini koruma gayretlerine yardım etmek” demektedir.

Doktrinin ana amacı Sovyetler Birliği'nin çevrelenmesidir. Ancak, bunu gerçekleştirecek olan Truman Doktrininin başarıya ulaşması yardım alan ülkenin hükümet biçim ve bileşiminin korunma 'sı ile sağlanabilirdi. Truman'ın yukarıdaki sözlerinin anlamı budur.

Amerikan hükümeti için Türkiye'ye yapılan yardımın ana ilkesi güvenlik sorunu olduğundan, doktrine göre Türkiye askeri gücünü geliştirmek ve dış baskılar nedeniyle ordusunun mevcudunu aynı düzeyde tutabilmek için yardım alacak, kalkınmasını engellemek düşüncesiyle bu yardım hibe biçiminde verilecektir²⁸³.

3.4.2.2 Truman Doktrininin Türkiye Açısından Sonuçları

Türk Dış Politikası Açısından değerlendirildiğinde; Doktrin Türk dış politikasında devrim niteliğinde değişikliklere yol açtı. Başlangıçta Doktrini, Türkiye ve ABD arasında sıcak ilişkilerin gelişmesine ve Sovyet isteklerinin geri çevrilmesine yardımcı bir unsur olarak değerlendiren Türk devlet adamları, SSCB'nin Orta Doğu'da

²⁸³ Sander, a.g.e., s.20-21.

izlediği politikalar karşısında, İngiltere'nin de etkisiyle, bütünüyle Batı ve özellikle Amerikan yanlısı bir dış politika yürütmeye başarmışlardır.

Amerikan asker yardımı çerçevesinde Türk ordusuna verilen malzemenin bakımı ve yedek parça ihtiyaçlarının ancak bu ülkeden sağlanabilmesi, kısa süre sonra yardımların astarının yüzünden pahalı hale gelmesine yol açmıştır.

Askeri ve ekonomik bağımlılık, geleneksel bazı dış politika tercihlerinin de Amerikan tercihleri yönünde değiştirilmesine yol açtır. Bunun en çarpıcı örneği Filistin sorununda görülmektedir. Yıllarca sorunun çözümü konusunda Arap ülkelerine destek veren Türkiye, kuruluşundan 10 ay sonra İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olmuştur. Ülkesindeki Musevilerin İsrail'e göç etmelerine izin vererek, Filistin'de Yahudi nüfusunun artmasına yardımcı olan Türkiye, bu politikası sonucunda Arap devletleriyle ilişkilerinde soğuk bir döneme girmiştir.

Öte yandan, 1949'da toplanan Asya Devletleri Kongresine de, Asyalı değil Avrupa'lı bir devlet olduğu gerekçesiyle katılmayan Türkiye, yüzünü tamamen Batı'ya dönmüştür. Dış politika hedeflerini, Batının dış politika hedefleriyle uyumlaştırma çabası içine girmiştir. 1955'de Bağlantısızlar Hareketinin ortaya çıktığı Bandung Konferansında bu tutum daha da belirginleşecektir.

Türk İç Politikası Açısından değerlendirildiğinde: Truman Doktriniyle başlayan Türk-Amerikan yakınlaşması süreci, Türk siyasal hayatını da etkilemiştir. Türk kamuoyu Amerikan tarzı demokrasiyi yakından tanıma imkanı bulmuştur. Uzun yıllar Tek Parti iktidarı dışında bir yönetim tarzını denememiş ve genellikle Avrupa ülkelerindeki yönetim biçimlerini tanıyan devlet adamları için, Amerikan demokrasisinin devrim niteliğinde değişiklikler yol açacak biçimde etkili olması beklenemezdi. Yine de, bunun Türk demokrasisi üzerine bazı yansımaları olmuştur.

Temmuz 1947'de İsmet İnönü, cumhurbaşkanının tarafsız olması gerektiği düşüncesiyle Cumhuriyet Halk Partisi genel başkanlığından ayrılmıştır.

Askeri sistemde köklü değişiklikler yapılarak, ordu hükümetin tam yetkisi altına sokulmuştur. 1949 Haziranında TBMM, bütün ulusal güvenlik birimlerini (Genelkurmay dahil) Milli Savunma Bakanlığına bağlamıştır. Bu düzenlemenin

ardında, askeri işlerin tek bir sorumlu hükümet organında birleşmesinde öngören Amerikan yardım anlaşmasının azımsanmayacak bir payı vardır.

Öte yandan, ABD'yle iyi ilişkiler kurma havası içinde, resmi ideolojiye ters düşenler ve sol görüşlülere yönelik yasa dışı baskılar artmaya başlamıştır. Aralarında Behice Boran, Pertev Naili Boratav, Muzaffer Şerif Başoğlu ve Niyazi Berkes'in de bulunduğu öğretim üyeleri üniversiteden uzaklaştırılmış veya ayrılmak zorunda bırakılmışlardır. Ayrıca, özellikle gazeteciler ve öğrenciler arasında geniş tutuklamalar yapılmıştır. Kızıl tehlikenin yayılmasına hizmet ettiği düşünülen gazete ve dergiler kapatılmıştır.

Truman Doktrini ile başlayan dönemde Türk toplumu da büyük bir değişim yaşamaktadır. Yerli girişimcilerin Amerikan firmalarının ticari mümessilliklerin almasıyla, buzdolabından otomobile kadar Amerikan malları ülkeye serbestçe girmeye başlamıştır. Halk Amerikan mallarını kullanmayı bir ayrıcalık sayıyor, buzdolabı olanlar salona, hatta misafir odasına koyuyor, Amerikan filmlerini izliyor, çocukla Amerikan çizgi roman kahramanlarını küçük yaşta tanıyorlardı. Tüm dünyayı etkisi altına alan Amerikan hayat tarzı, daha sanayi devriminin eşliğindeki Türkiye'yi kaplamaktadır. Truman Doktriniyle hemen hemen aynı zamanda başlayan Marshall Yardımları bu değişim sürecini daha da hızlandırmış 1950'ler Türkiye'de siyasal, ekonomik ve toplumsal anlamda Amerikan tarzını benimseyenlerin yükselişine sahne olmuştur²⁸⁴.

3.4.3 Marshall Planı

Truman doktrini, esas itibarıyla Yunanistan ve Türkiye'ye askeri yardımı öngörmüştür. Çünkü bu iki ülke Sovyetlerin doğrudan doğruya baskısı ve tehdidi altındadırlar..

Fakat bu sırada Avrupa'nın durumu iktisaden son derece kötüdür. Altı yıllık savaş bütün ülkelerin ekonomik kaynaklarını tüketmiştir. Savaş bütün ülkelerde ağır

²⁸⁴ Oran, a.g.e., s.536-537.

tahribat yapmıştır. Bir bakıma toplumlar açlıktan kıvrınmaktadırlar ekonomileri harekete geçirecek kaynak yoktur.²⁸⁵

Amerikalılara göre İkinci Dünya Savaşının getirdiği büyük yıkım Avrupa da kaos yaratmış bu nedenle komünistler ve dolayısıyla SSCB yükselişe geçmiştir. SSCB yayılması karşısında Avrupa maddi ve manevi olarak güçlendirilmelidir. Avrupa ekonomik olarak kendi ayakları üzerinde durabilirse siyaset olarak da bağımsızlığını koruyabilirdi. ABD bu noktada İngiltere Almanya ve Fransa'yı ve sonra tüm Avrupa'yı artan bir biçimde siyaset ve ekonomik işbirliği içine sokmak böylece bütünleşmiş bir Avrupa yaratarak Sovyet ilerlemesini durdurmak istemektedir. Alım gücü sınırlanan Avrupa ABD üretimini ve ekonomisini de olumsuz etkilemektedir. Amerikan mallarının alım bulabilmesi için öncelikle Avrupa'nın ekonomik olarak kalkındırılması gerekmektedir²⁸⁶

Amerika batı Avrupa'nın bu ekonomik sıkıntılarına yardımcı olmak için her şeyi yapmıştır. Amerika'nın 1945 Haziranı ile 1946 sonu arasında Batı Avrupa'ya yaptığı ekonomik yardım 15 milyar dolar olmuş, fakat bu yardım bütçe açıklarının kapanması, ithalat için kullanılması gibi, paranın verimli olmayan ve gidip de gelmeyeceği alanlara harcanmıştır.²⁸⁷

O halde Avrupa'nın kalkınması için verimli bir formül bulmak gerekmektedir. Amerikanın arayıp bulduğu formül, Dışişleri Bakanı George Marshall'ın 5 Haziran 1947 günü Harvard Üniversitesinde yaptığı bir konuşma ile ortaya atıldı. Marshall Planı denilen bu konuşma, 16 Nisan 1948'de Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın (OECD) kurulmasını sağlamıştır²⁸⁸.

ABD Dışişleri Bakam George Marshall Avrupa'nın içinde bulunduğu duruma kısaca değindikten sonra Avrupa uluslarını ortak bir imar planı içinde bir araya getirebileceğinin kararlılığını taşıdığını ifade etmiştir Marshall, SSCB de dahil olmak üzere tüm Avrupa ülkelerini bu plana katılmaya davet etmektedir. Marshall'a göre ABD dünyanın iktisadi sağlığına kavuşması için elinden gelen tüm yardımı yapmalıdır. Aksi takdirde siyaset istikrar ve devamlı bir barıştan söz etmek mümkün değildir. ABD,

²⁸⁵ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s.443 .

²⁸⁶ Baskın, a.g.e., s.538

²⁸⁷ Armaoğlu,a.g.e, s.443

²⁸⁸ Fahir Armaoğlu, Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri, s. 165

herhangi bir ÷lkeye ya da doktrine karşı değil açlığa yoksulluğa ve kaosa karşı yönelmiş politikalar y÷r÷tmelidir.

Marshall'ın önerisinde üç nokta göze çarpmaktaydı. Birincisi, Truman Doktrininden farklı olarak, ekonomik tamir üzerine vurgu yapılmaktadır. Yeni politika, açlık, yoksulluk ve kaosla mücadeleyle yönelmiştir. Herhangi bir askeri yardım söz konusu edilmemektedir. İkincisi, ulusal düzeyden, bölgesel düzeye (tüm Avrupa latası) çıkılmıştır. Daha önce Türkiye ve Yunanistan örneğinde gör÷ldüğü gibi tek tek ÷lkelerle yardım ilişkisine giren ABD, bu politikasını değiştiriyordu. Üçüncüsü, bu girişimi engellemeye kalkışacak olan hükümetler, siyasal partiler ya da grupların Amerika'nın direnişiyle karşılaşacağına ifade edilmesidir. Bu sözler SSCB'ye ve Batı Avrupa'daki komünist partilere yönelik açık bir ihtar niteliği taşımaktadır²⁸⁹.

Bunun üzerine, İngiltere ve Fransa'nın öncülüğünde 16 Avrupa devleti, 12 Temmuz 1947 de Paris'te toplanarak, Avrupa devletlerinin ihtiyaçları konusunda ortak bir rapor hazırlamışlardır.

Bu program üzerine ABD 2 Nisan 1948'de Dış Yardım Kanununu kabul ederek, bir yıldan beri Truman Doktrini gereği Türkiye ve Yunanistan'a yapılan yardımı bu kanun çerçevesine almıştır. Dış yardım Kanunundan sonra Avrupa'nın Kalkınma Programını tatbik etmek amacıyla İktisadi İşbirliği İdaresi 3 Nisan 1948'de Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı kurulmuştur.

3.4.3.1 Marshall Planı ve Türkiye

Marshall Planı adı verilen Avrupa Kalkınma Projesinin ilk hazırlığı 12 Temmuz 1947'de Paris'te toplan 16'lar konferansı çalışmaları ile başlamıştır. Avrupa Ekonomik İşbirliği Komitesi (OECD) halinde çalışan konferans, çalışma programı ve ABD'ne gönderilecek genel raporun kapsayacağı unsurlar hakkında bazı ilkesel kararlar vermiş ve raporun hazırlanmasına esas olacak bilgilerin derlenmesi için her devlete soru

²⁸⁹ Oran, a.g.e., s. 538.

cetvelleri gönderilmiştir. Türk hükümeti de istenilen bilgileri bir rapor halinde komiteye vermiştir²⁹⁰.

Bu rapordaki istekleri inceleyen Amerikalı teknik ve siyasi uzmanlar, Marshall yardımlarının savaştan büyük zarar gören ülkelerin ekonomilerini canlandırmaya yönelik bir program olduğu düşüncesiyle Türkiye'ye yardım verilmesine karşı çıkmaktadırlar. Çünkü Türkiye'nin altın ve döviz stoklarıyla dış ticaret dengesi diğer 15 Avrupa ülkesine göre daha iyi durumda bulunmaktadır. Üstelik Türkiye, yardımı ortak bir Avrupa kalkınması için değil kendi kalkınma planının finansmanı için kullanacağını bildirmiştir. Ayrıca uzmanlarca hazırlanan ve daha sonra, ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından Kongreye sunulan Türkiye ülke raporunda, ekonomisi nispeten iyi durumda olan Türkiye'ye, Marshall Planı çerçevesinde Avrupa ülkelerine hammadde ihraç etme görevi yüklenmiştir. Dolayısıyla Türkiye'ye sadece, kısa vadede Türk ekonomisinin mevcut düzeyini korumasına yardımcı olacak mamul maddeler gönderilebilirdi. Böylece programın ilk 15 aylık dönemi için, tarım ve madencilik sektörlerinde kullanılacak aletler elektrik malzemeleri nakliye kamyonları petrol ürünleri ve kereste biçiminde 58.900.000 dolarlık bir yardım yapılması öngörülmektedir.

Amerikalı uzmanların bu tutumu Türk kamuoyunda büyük bir endişeyle karşılanmıştır²⁹¹. Dışişleri Bakanı Sadak, dış kredi gereksinmesini şöyle belirtmektedir:

“Nispetsiz derecede çok insanın silah altında bulundurmasının memleket ekonomisinde husule getirdiği ağır yük, Türkiye ekonomik kaynaklarının tam ve muvazeneli gelişmesine başlıca engel teşkil etmektedir... Her ne kadar Türkiye'nin döviz kaynakları normal ihtiyaçları karşılayacak miktarda görünüyorsa de, bu kaynaklar dış baskılar neticesi askeri teçhizat ithali icap ettiği takdirde bu ithalatı finanse edecek imkanları sağlayamayacaktır” demektedir.

Ayrıca, Truman Doktrini ile gelen askeri malzemenin bakım masrafları ve yedek parça için dolar ödenmesi zorunluluğunun, Dışişleri bakanının açıkladığı duruma etkisini belirtmek gerekir²⁹².

²⁹⁰ Sander, a.g.e., s.46 .

²⁹¹ Oran, a.g.e., s.539-540.

²⁹² Sander, a.g.e. s.47.

Bu arada, Ankara'daki ABD Büyükelçiliği Washington'a bir rapor yollayarak Türkiye'nin ekonomik durumu dolayısıyla yardım verilecek ülkeler listesine alınması gerektiğini belirtmiştir.

ABD, Plan içine alınabilmesi için Türkiye'nin kalkınma planında, Marshall Planının ruhuna uygun bazı değişiklikler yapmasını istenmektedir. Verilecek yardım tarımsal üretimin artırılması, tarım aletlerinin modernizasyonu ve ulusal ulaşım sisteminin yenilenmesi için kullanılması amaçlanmıştır. Kalkınma planının bu şekilde yenilenmesiyle Türkiye, Avrupa'nın Yeniden İmarı programına katılan diğer ülkeler için bir gıda ve hammadde deposu haline gelecektir. Sanayi alanındaysa, değerli madenlerin, özellikle ABD savunması için büyük önem taşıyan kromun çıkarılmasına önem verilmesi istenmiştir. Türkiye bu istekleri yerine getireceğini bildirmektedir. ABD böylece Türkiye'nin Marshall Planından yararlanabilmesini kabul etmiştir²⁹³.

Türkiye'nin, Truman Doktrininden sonra Marshall Planına da dahil olması Türk kamuoyunda ülkenin, batı dünyasına girmesi ve bu dünyanın lideri durumuna yükselen ABD ile savunma münasebetlerine geçmesinde bir merhale olarak görülmüş ve batı dünyası sadece coğrafi alan değil, demokratik bir sembol olarak da değerlendirilmeye başlanmıştır²⁹⁴.

3.4.3.2 Marshall Planının Türkiye'de Yorumlanması

Truman doktrininde olduğu gibi, Marshall Planı da Türkiye'de Dışişleri Bakanı Sadak'ın deyimi ile basit bir iktisadi düzenleme olarak görülmüş, batı dünyasının içine girmede önemi bir aşama biçiminde yorumlamıştır.

“Marshall Planına dahil olmamak, Türkiye'yi siyasetten yalnızlık içine atacağı gibi iktisaden de büyük zorluklara uğratabilirdi. Marshall planı daha geniş ve daha şumullü birtakım kombinezonlar için belki de bir ilk adımdır. Böyle demokrat ve ilerici devletler grubuna girmiş bulunmak memleketimiz için hayırlı olacaktır.” demiştir

Bir ulus baş makalesinde de OECD çerçevesinde yapılan 16'lar Paris Konferansının asıl siyasal yönü üzerinde durulmakta ve şöyle denmektedir: “Gerçekten

²⁹³ Oran, a.g.e., s.540.

²⁹⁴ Sarıay, a.g.e., s. 68.

16'lar toplantısı... Yalnız bir iktisadi kalkınma değil, aynı zamanda bir siyasi savunma konferansı hüviyetini kazanmıştır... Bahis konusu olan yalnız Avrupa'nın değil, bütün dünyanın kader ve istikbalidir, Avrupa bu davada bir coğrafi mefhum değil, bir demokratik semboldür.”

Truman Doktrininden sonra Marshall Planı da Türkiye'nin II Dünya Savaşı'ndan sonra giriştiği bir yandan Batılılaşma, öte yandan ve şimdi onun önderi durumuna geçmiş bulunması ABD ile savunma ilişkilerine geçme çabalarında önemli bir aşama olarak kabul edilmiştir. Ayrıca batının coğrafi değil de demokratik bir simge biçiminde yorumlanması bundan böyle çok duyulacaktır.

4 Temmuz 1948 de Türkiye ile ABD arasında imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşmasıyla Marshall yardımlarının verilmesine başlanmıştır. Anlaşmanın giriş bölümünde, “Avrupa ülkelerinde bireysel özgürlük ilkelerini, özgür kurumları gerçek bağımsızlığı devam ettirmenin, sağlam iktisadi koşullar oluşturmaya istikrarlı uluslar arası iktisadi ilişkilere geniş ölçüde bağlı bulunduğu,” ifade edilmekte ve anlaşmanın Türkiye'nin 16 Nisan 1948 de Paris'te imzaladığı Avrupa Ekonomik İşbirliği Sözleşmesine dayandığı belirtilmektedir²⁹⁵. İkinci olarak, askeri yardım anlaşmasında olduğu gibi, ekonomik yardım da birtakım koşullara bağlı olarak verilecektir: Yardım, ABD ile üzerinde anlaşmaya varılmış bulunan genel amaçlara uygun olarak kullanılacaktır. Öte yandan, metinden de anlaşılacağı üzere, Türk Hükümeti, ABD tarafından tekeli olarak görülen ekonomik yapıyı liberalleştirmek yükümlülüğü altına da girmiştir. Üçüncü olarak, Türk hükümeti, yine askeri yardım anlaşmasında olduğu gibi ekonomik yardım konusunda da yurt içinde geniş propaganda yapacaktır²⁹⁶.

Sonuç olarak Marshall Planıyla Türkiye'nin beklediğinden daha az yardım gönderildi. Bu yardımların kullanım alanlarının ve genel olarak Türk ekonomisinin temel hedeflerinin Amerikalılarca belirlenmesi sonucunda, Truman Doktriniyle gelen yardımlar gibi Marshall yardımları da 1950'lerin başlangıcından itibaren Türkiye'nin her alanda, dışa bağımlı hale gelmesine doğru giden yolda önemli bir kilometre taşı olmuştur²⁹⁷.

²⁹⁵ Oran, a.g.e., s. 541.

²⁹⁶ Sander, a.g.e., s.49-50.

²⁹⁷ Oran, a.g.e., s. 542.

SONUÇ

Türkiye tarihine bakıldığında demokratikleşme sürecinin Osmanlı Devleti'nde Sened-i İttifak'la başlayan, Tanzimat Fermanı'yla hız kazanan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından itibaren de hala devam etmekte olan bir süreç olduğu görülmektedir.

Demokrasinin gelişimi ve yerleşmesi süreci cumhuriyetten önce, ilk olarak Osmanlı Devletinde adım atılmış, Sened-i İttifak'la başlayan bu süreçte padişahın yetkilerini devretmesi anlamına gelen bir durumun ortaya çıkması, Türk siyasal yaşamında yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Osmanlının içinde bulunduğu düzenin batının etkisiyle çözülmesi, bu çözülüşün toplumun iktisadi yapısında yarattığı bunalım, merkezi iktidarın zayıflamasına neden olan gelişimleri beraberinde getirirken, batıdaki bağımsızlık, eşitlik, milliyetçilik gibi fikirlerin Osmanlı İmparatorluğundaki çeşitli azınlıklar arasında benimsenmesi, bu grupların devlete karşı yer yer ayaklanma girişimlerine yol açmıştır. Bu dönemde yayınlanan Tanzimat ve Islahat Fermanları İmparatorluğun kurtuluşunda başarılı olamamış, çünkü bunların da dayandığı bir taban ve kadrolar olmadığı gibi yaptırım gücü de yoktur. Bütün eleştirilere rağmen Tanzimat döneminin, İmparatorluğun kurtarılması için yeni esaslar benimseyen, klasik devlet esasları yerine, batıda demokratik mücadelelerden geçerek kurulmuş olan meşruti sistemi amaçlayan bir neslin yetişmesini hazırlaması da yadsınamaz bir gerçektir. Osmanlı İmparatorluğunun kurtuluşunu meşruti sistemde gören “Genç Osmanlılar” cemiyeti bu dönemde karşımıza çıkmaktadır.

Aslına bakılırsa, Osmanlı Devleti'ndeki yenileşme ve batılılaşma hareketlerinin hepsi, devletin gerilemesini önlemek, dağılmasını engellemek amacını gütmüş ve bu doğrultuda orduda ve devlet yapısında birtakım girişimler olarak kendini göstermiştir.

1920'lere dek yapılmış olan yenilik ve batılılaşma çalışmaları, içerideki Osmanlı Aydını'ndan gelen baskıdan ziyade esas olarak, dış güdümlü ve dış baskılar sonucu ortaya çıkmıştır. Fakat özellikle gayrimüslimlerin özgürlüklerini hedef alan fermanlar, Türk halkını memnun etmemekle beraber, Padişahın yetkilerini ilk defa kendi eliyle sınırlandırması, yasama ve yürütme organlarının ve 1908'de parlamento

tarzında bir yapının oluşması, siyasal demokrasinin gelişmesine büyük katkılar sağlamıştır.

II. Meşrutiyetin demokratik gelişim çizgisi içindeki önemli özelliklerinden birisi, ilk kez olarak açık ve özgür parti hayatını başlatmış olmasıdır. Fakat programları, amaç ve düşünleri farklı partiler olmakla birlikte, tüm bu partilerin ortak bir özelliği vardı ki, o da partilerin hiç bir şekilde ekonomik ve sosyal temele dayanmamasıydı. Bu partiler toplumun içerisindeki ekonomik ve toplumsal baskılar sonucu değil, idareci sınıfın kendi aralarındaki mücadeleleri sonucu oluşmuş partilerdi. Ayrıca, II. Meşrutiyetin en ilginç yönü Osmanlı tarihinde ilk defa düşünen bir toplum manzarası göstermesidir. Dönem içerisinde siyasal özgürlüklerin tanınması, kişi hak ve hürriyetlerinin anayasal belgelerde güvence altına alınmasının doğal bir sonucu olarak, görece bir tartışma ortamının doğduğu görülmektedir. Devletin birlik ve bütünlüğünü temine çalışan küçük birer devlet doktrini olarak İslamcılık, Osmanlıcılık, Batıcılık, Türkçülük şeklinde sıralanabilir teorik görüşler ortaya atılmıştır. II. Meşrutiyet sonrası çok partili yaşam denemesi çok kısa sürmekle birlikte, İttihat ve Terakki Fırkası 1913 ten itibaren 1918'e kadar tek başına ülkeyi yöneten siyasal güç haline almış, Türk demokrasi hayatı ilk defa kesintiye uğramıştır. Bundan sonraki Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan gelişmeler, devleti parçalanma sürecine sokmuştur.

Kurtuluş savaşıyla birlikte kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde demokrasinin getirilme ve yerleştirilme çabalarının Mustafa Kemal Atatürk tarafından yapıldığı ve demokrasinin gelişme ortamının da yine onun gerçekleştirdiği devrimler sayesinde oluşturulduğu, tartışmasız bir gerçektir. Cumhuriyet kurulduktan sonra demokratik parlamenter yapı oluşturulmuş olmakla birlikte, başlanan çok partili siyasi yaşam kısa sürmüştür. 1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının, özellikle devrimlerin yerleştirilmeye çalışıldığı bir dönemde, devrim karşıtları tarafından destekleniyor olması CHF yöneticileri tarafından hoş karşılanmaması, partinin kısa sürede kapatılmasında önemli bir etken olduğu kaçınılmazdır. Diğer bir açıdan bakılırsa Avrupa'da ortaya çıkmış olan demokrasi gerçeğine ulaşmak isteyen diğer toplumlar, batının çok uzun bir zaman diliminde gerçekleştirdiği dönüşümleri çok daha kısa bir sürede gerçekleştirmek zorundadırlar. Değişim sürecinin çok yavaş olduğu böyle toplumlarda birtakım müdahalelerde bulunulması kaçınılmaz bir gereğidir. Bu dönemde CHP otoritesinin iktidarı tek başına elinde tutması bu durumun kaçınılmaz bir gerçeğidir.

Buna rağmen, Atatürk için çok partili yaşam hep bir ideal olarak kalmıştır. Dünyada otoriter rejimlerin şekillenmeye başladığı yıllarda, Türkiye’de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulmasında herhangi bir engellemeyle karşılaşılmamıştır. Yine 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının da etkisiyle güçlenen Faşizm ve Nasyonal Sosyalim dünyada çok büyük ilgi uyandırırken , ekonomik bunalımla birlikte İngiltere ve Amerika gibi demokratik ülkelerde devletçi önlemlere dönülmüştür. Bu dönemde Mustafa Kemal Atatürk, Serbest Cumhuriyet Fırkası’ını kurdurarak bir kez daha çok partili yaşama yönelmiş, ama ülkenin içinde bulunduğu koşullar bu girişimin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur.

Fakat Devleti farklı temellere oturtma amacı nedeniyle uygulanan yöntemler devrim hareketine olan tepkiyi arttırmış, bu da otoriter yapının daha da sertleşmesine neden olmuştur. Dönemin tek partisinin başında bulunan Mustafa kemal Atatürk’ün değişmez başkanlığının kabul edilmesi, millet adına meclise seçilecek adayların, partinin genel başkanının iradesine bırakılması, TBMM’nin hem oluşumunun, hem de idaresinin bir tek kişinin iradesine bağlılığını ortaya koyar niteliktedir.

Bununla birlikte iki çok partili deneme dışında, muhalefet hareketinin gözlenmediği bu dönemde, 1935 yılından sonra parti ve devlet kurumları birbirinin içine girerek, tek partiye hukuki bir nitelik kazandırıldığı gibi, 1937 yılında ise tek partinin ideolojik çerçevesine anayasal bir statü verilmek suretiyle, inkılapların yerleşmesi uğruna partisizleşme doğru giden bir yapı oluşturulmuştur. Türkiye’de tek parti yönetimi, Atatürk’ün ölümüyle birlikte büyük değişikliklere uğrayarak belli bir aşamaya getirilmiş, kişi hak ve özgürlükleri, İkinci dünya savaşının oluşturmuş olduğu koşullarla birlikte iyice kısıtlanmıştır. Bu bilgilerin ışığında özellikle 1930’dan sonra Türkiye’de kontrolü elinde tutan CHP’nin tek parti yönetimine dönüşmesi, dünyada popüler hale gelmiş olan Faşizm ve Nasyonal sosyalizmden etkilenmiş olduğu apaçık görülmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası demokrasi cephesinin savaştan galip ayrılması, totaliter rejimleri andıran siyasi yapıların müttefikler nezdinde tepki ile karşılanmasına neden olmuştur. Bu dönemde Türkiye’de otoriteyi elinde bulunduran tek parti yönetiminin, totaliter bir yapıya benzerlikler taşıdığı görülmektedir.

İkinci dünya savaşının sonuna doğru, Almanya’nın yenileceğini anlayan Türkiye, Sovyetler Birliği’nin askeri olarak güçlenerek etki alanını genişletmesini de göz önünde

bulundurarak tarafsızlığını müttefikler lehine bozmuş ve fiilen olmasa da resmen savaşa katılmıştır. Bu arada artık belirginleşmeye başlayan uluslar arası tabloda da kendine bir yer edinme çabasına girmiştir.

İkinci dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardında Türkiye büyük bir yalnızlığa düşmüş, buna Sovyet tehdidinin şiddetini arttırarak sürdürmesi eklenince, ülkedeki olağanüstü koşullar ve savaş hali bir süre daha devam etmiştir.

Bu bağlamda Türk Tek Parti politikasının yeni yönelişleri de biçimlenmeye başlamıştır. Sovyet tehdidinin artık açıkça ortaya çıktığını gören Türkiye, bu tehdidi dengelemek amacıyla ABD başta olmak üzere, batının desteğini sağlama gereğini duymuştur. Bu amaçla da batıya hoş görüneceğini umduğu demokratik düzene geçme sürecine başlamıştır.

İlk başlarda, Türkiye'nin Sovyetler Birliği tehdidine karşın ABD ve İngiltere'nin desteğini sağlamak için gösterdiği çabalar istenilen sonucu vermemiştir. Fakat zamanla Sovyetler Birliği konusundaki görüşleri benzeşmeye başlayınca Türkiye'de bu ülkelerden beklediği desteği bir ölçüde sağlayabilmiştir. ABD'nin bu desteği askeri alanda Truman Doktrini ile ekonomik alanda ise Marshall Planı ile gerçeklik kazanmıştır.

1945 Bütçe görüşmelerinde belirginleşen muhalefet, özellikle Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu süresince sınırlarını çizirken, kanunun onayı ile birlikte Dörtlü Takrir veren milletvekilleriyle, CHP içinde muhalefet kendisini göstermiştir. Uluslar arası ortamın gereği olarak, Demokratik süreç adına adım atmaya çalışan tek parti yönetimi, CHP içinden doğan muhalefet hareketini hizipçilik olarak değerlendirerek dışlamış ve CHP dışında oluşacak yeni partiyi de kendi içerisinden oluşturma yoluna gitmiştir.

1946 yılında kurulan Demokrat Parti önceleri "muvazaa partisi" olarak nitelendirilmesine maruz kalsa da, uluslararası ortamın getirdiği koşullardan yararlanmasını bilmiş, ve CHP karşısında iktidara talip olma özelliği kazanmıştır.

Osmanlı ile başlayan ve Cumhuriyet dönemiyle devam eden çok partili yaşam denemeleri, iktidarda bulunan parti otoritesi tarafından, muhalefet partilerinin ortadan kaldırılmasıyla tek parti iktidarlarına dönüşmüştür. Tek parti otoritesine yönelmede, uluslar arası ortamın bulunduğu durum göz ardı edilmemelidir. İttihat ve Terakki

Fırkası'nın 1. Dünya savaşı ortamında iktidarını sağlamlaştırmış olması, CHP'nin TCF ve kendi eliyle kurduğu SCF' nin kapatılması sürecinde de, totaliter rejimlerin dünyada gözde olduğu dönemlere rastladığını görmekteyiz

Fakat İkinci Dünya savaşı sonrası hayata geçen çok partili yaşam süreci ile birlikte, CHP karşısında kurulmuş olan DP'yi, siyasi yaşamdaki devamlılığı adına, yukarıda belirttiğimiz diğer muhalefet partilerden ayıran bir özellik bulunmaktadır. Bu ise Sovyet baskısıyla bunalan tek parti iktidarının, ABD ve İngiltere'nin desteğini arkasına almak adına demokratikleşme yolunu seçmiş olmasıyla birlikte, artık tek parti yönetimine geri dönülemeyeceğinin, açıkça ortaya çıkmış olmasıdır.

KAYNAKÇA

- Abadan, Yavuz ve Bahri Savcı. **Türkiye’de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış**, Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1959.
- Afetinan, Ayşe. **Medeni Bilgiler ve M.kemal Atatürk’ün El Yazıları**,2. Basım, Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Afetinan, Ayşe. **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, 3. basım., Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 1981.
- Ahmad, Ferroz. **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**,İstanbul:Hil yayınları, 1994.
- Akandere, Osman. **Milli Şef Dönemi, Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Etkenler 1938-1945**, İstanbul: iz Yayıncılık, 1998.
- Akşin, Sina. **Yakınçağ Türkiye Tarihi** , 1908-1980, İstanbul: Doğan Medya, Kelebek Matbaacılık.
- Armaoğlu, Fahir. **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri (Açıklamalı)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi,VII.Dizi, 1991.
- Armaoğlu, Fahir. **İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)**, Ankara : Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 1973.
- Armaoğlu, Fahir. **20. Yüzyıl Siyası Tarihi 1914-1980**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1983.
- Arsel, İlhan. T. **İmge Kitapevi İmge Kitapevi Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına**, Ankara: A.Ü.Hukuk Fakültesi Yayınları,1975.

- Atatürk, Mustafa Kemal. **Nutuk(1919-1920)**: Cilt 1. Haz. Zeynep Korkmaz. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1984.
- Avcıoğlu, Doğan. **Türkiye'nin Düzeni**, İstanbul: Tekin Yayınları,1987.
- Aybars, Ergün. **İstiklal Mahkemeleri**. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975.
- Aybars, Ergün. **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, 3.basım,İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları no:43.
- Aydemir, Şevket Süreyya. **İkinci Adam**, 2. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1968.
- Aydemir, Şevket Süreyya. **İnkılap ve Kadro**, 2.baskı, bilgi yayınları., Ankara: 1968.
- Bayur, Yusuf Hikmet. **Türk İnkılabı Tarihi**, Ankara, c.2, s.10. 1964.
- Berkes, Niyazi. **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, t.y. s.
- Bila, Hikmet. **C.H.P. Tarihi 1919-1979**, Ankara: Doruk Matbaacılık,1979.
- Bozdağ, İsmet. **Bir Devrin Perde Arkası: Atatürk, İnönü, Bayar Çekişmeleri**, İstanbul:Kervan Yayınları., 1972.
- Burçak, Rıfıkı Salim. **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950**, Ankara: Olgaç Yayınları, 1979.
- Cillov, Haluk. **Türk Ekonomisi**, İstanbul:1970.
- Çavdar, Tefvik. **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839- 1950)**, Ankara: İmge Kitapevi, 1995.
- Çeten, Anıl. **Atatürk ve Cumhuriyet**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1981.

- Çufalı, Mustafa. **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş dönemi (1945-1950)**, Ankara: Babil Yayınları, 2004.
- Dal, Kemal. **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara:A.Ü. İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1978.
- Dursun, Davut. **Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi**, İstanbul: Şehir Yayınları, 2001.
- Ekinci, Necdet. **II. Dünya Savaşından Sonra Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, 1.basım, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları 1997.
- Erkin, Feridun Cemal. **Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar, Yorumlar**, Ankara : Cilt I, T.T.K.B., 1980.
- Erkin, Feridun Cemal. **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara: 1968.
- Erer, Tekin. **Türkiye’de Parti Kavgaları**, Ankara: Ticaret Postası Matbaası, 1963.
- Eroğlu, Cem. **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, 2. Basım Ankara: İmge Kitabevi, 1990.
- Eroğlu, Hamza. **Milli Egemenlik İlkesi ve Anayasalarımız**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları sayı 1,cilt:1, kısım 1984.
- Eroğlu, Hamza. **Türk İnkılap Tarihi**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. 1982.
- Eryılmaz, Bilal. **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İstanbul: İşaret Yayınları, 1992.
- Esen, Bülent Nuri. **Türk Anayasa Hukuku**, 2.Basım, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1971.
- Gevgilili, Ali. **Yükseliş ve Düşüş**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1987.

- Goloğlu, Mahmut. **Demokrasiye Geçiş 1946-1950**, İstanbul: kaynak yayınları, 1982.
- Goloğlu, Mahmut. **Milli Şef Dönemi (1934-1945)**, Ankara: Kalite Matbaası, 1974.
- Gönlübol, Mehmet ve Haluk Ülman. **Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı, 1947-1965**,
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C.XXI, No.1 1996.
- Gürün, Kamuran. **Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu
Basımevi, 1991.
- Güvenir, O. Murat. **2. Dünya Savaşında Türk Basını**, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti
Yayınları, 1991.
- İnan, Süleyman. **Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes**, İstanbul.
- Karpat, Kemal H. **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1967.
- Kindross, Lord. **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Ayhan Tezel (Çev.), İstanbul:
Sander Yayınları, 1970.
- Koçak, Cemil. **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, Cilt 2., Ankara: İletişim
Yayınları, 1986.
- Kongar, Emre. **İmparatorluktan Günümüze Türkiye’nin Toplumsal yapısı**. 4.
Basım, İstanbul: Remzi Kitapevi. 1981.
- Mardin, Şerif. **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895 – 1908)**, 2: Basım, İstanbul:
İletişim Yayınları, 1983.
- Oran, Baskın. **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler,
Yorumlar**; Cilt 1. 1919-1980, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Öz, Esat. **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım**, 1.Basım Ankara:
Gündoğdu Yayınları,1992.

- Özbudun, Ergun. **Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma**, Ankara: A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları,1975.
- Özdağ, Ümit. **Ordu Siyaset İlişkileri**,İstanbul: Bilge Oğuz yayınları, 1998.
- Özek, Çetin. **Devlet ve Din**, İstanbul: Ada Yayınları.
- Öztürk, Kazım. **Türkiye Cumhuriyetleri Hükümetleri ve Programları**, İstanbul: Ak Yayınları,1969.
- Sander, Oral. **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964**, Ankara: Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları No.427, 1979.
- Sarınay, Yusuf. **Türkiye’nin Batı İttifakına Yönelişi ve Nato’ya Girişi (1939-1952)**, Ankara : Nüve Matbaası ,Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Kültür Eserleri Dizisi:107.
- Sencer, Muzaffer. **Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**.İstanbul: May Yayınları, 1974.
- Soysal, Mümtaz. **Anayasaya Giriş 2. Baskı**: A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969.
- Soysal, Mümtaz. **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, 6.basım,İstanbul: Gerçek Yayınevi,1986.
- Tekelli,İlhan ve Gencay, Şaylan. “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi” Toplum ve Bilim Dergisi. Sayı: 6-7(Yaz – Güz), 1978.
- Tezel, Yahya Sezai. **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923–1950**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları,2000.

- Truman, Harry s. **Hatıralarım**, Cihad Baban, Semih Tuğrul (Çev), Ankara: Ulusal Basımevi, 1968.
- Tunaya, Tarık Zafer. **Türkiye’de Siyasal Partiler (1859-1952)**, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1952.
- Tunaya, Tarık Zafer. **Türkiye’de Siyasal Partiler, C,I, İkinci Meşrutiyet Dönemi, 2. Basım.**, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988.
- Teziç, Erdoğan. **100 Soruda Siyasal Partiler**, İstanbul: Gerçek Yayınevi,1976.
- Timur, Taner. **Çok Partili Hayata Geçiş**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Timur, Taner. **Türk Devrimi ve Sonrası (1919–1946)**. Ankara: Doğan Yayınları, 1971
- Toker, Metin. **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye Geçiş, 1944-1950**, 3. basım Ankara: Bilgi Yayınları, 1990.
- Torun, Esmâ. **II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye’de Kültürel Değişimler İç ve Dış Etkenler (1945-1960)**, İstanbul: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2002.
- Tuncay, Mete. **T.C.’de Tek Parti Yönetiminin Kurulması(1923-1931)**, İstanbul: Cem Yayınları, 1990.
- Tuncay, Mete. **Siyasal Tarih (1908–1923), Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye (1908–1980)**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1990.
- Turgut, Nukhet. **Siyasal Muhalefet Batı Demokrasileri, Sosyalist Ülkeler–Türkiye**, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1984.
- Tokin, Hüsrev f. **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839 – 1965)**, İstanbul: Elif Yayınları, 1965.

Us, Asım. **1930-1950 Atatürk, İnönü, İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları**, İstanbul: Vakit Matbaası, 1966.

Ülman, A.Haluk. **Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri, 1937-1947**, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dış Münasebetler Enstitüsü Yayını, No.14, 1961.

Ülman, A.Haluk. **Türk-Sovyet Münasebetleri (1923-1960) İkinci Cihan Savaşı İçinde**, Forum, Cilt VII, Sayı 153, 1960.

Ünal, Oğuz. **Türkiye’de Demokrasinin Doğuşu, Tek Parti Yönetimi’nden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci**, 1. Baskı, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1994.

Yerasimos, Stefanos. **Az gelişmişlik sürecinde Türkiye**, Babür Kuzucu(Çev.) 6.Basım, İstanbul: Belge Yayınları, 1992.

Yeşil, Ahmet. **Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş**, TC Kültür Bakanlığı Yayınları 897, Kültür Eserleri Dizisi/114, Özyurt Matbaacılık, Ankara, 2001.

Yetkin, Çetin. **Türkiye’de Tek Parti yönetimi 1930 -1945**, 1. Basım, Ankara: Altın Kitaplar Yayınları, 1983.

Zürcher, Erik Jan. **Modernleşen Türkiye’nin tarihi**, Yasemin Saner Gönen (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları,1998.